

894.8412
E 75

* ERUBAEV ŞATTAR

**MENJŇ,
QŪRDA STARBM**
(ROMAN)

ŞANA

KELEŞİ SÖĞİBS
TURALB NOVELLA

DAZAĞBŞTAN LKQS ORTALBQ KŖMITETJNŇ
KŖMSŖMOL BAŞPAŞB ALMA-ATA-1939

ERUBAEV SATTAR

894.342-3

F-75

MENJN QYRDASTARBM

(ROMAN)

ÇANA

KELESJ SOQIYS TURALB NOVELLA

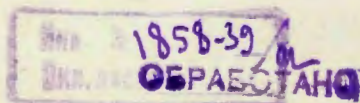
ЕРУБАЕВ САТТАР

МОИ РОВЕСНИКИ

(РОМАН)

И

НОВЕЛЛА О БУДУЩЕЙ ВОЙНЕ

КОМСОМОЛЬСКОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ПРИ ЦК ЛКСМК—АЛА-МАТА 1939

ERUBAIEV SATTAR ÇANA ONÛN ROMANÛ

1937-çyldyň iun aýnda köktemdeň cecak aty keke çatqan, ymjtti, talant Iesj qaityş boldy. Ömjrdiň säulesjnen çyregjnde ot vor çanqan talartyň çalyň Erubaev Sattardyň keudesjnen mængiljik çyqy. Bjdjň aramyzda aigqca közge tyspei çyrgen, vjraq vjljmdj aqylymen, özjne çyrttyň könjliň audaratyň alasa woily, raýymdy ças çjgjtjň mezgijisjz ölgenjne wërjmjz de qaiqyrdyq. Alaida oqusyqca onyň çastyq çyregjnen qainar çyqan, onyň çyn çan syň bolqan, onyň çalyndy sezjmjnen çyqan çyqarmalaryň oqyqanda, oqan qaiqy men quanys aralas, ylken aianys sezjmjň tudyrady, ony esten çyqarmaityndai çyregjnde çalylyq, syikjmciljik äserjň qaldyrady. Kece aramyzda çyrgen alasa woily, ças çjgjtjň çyregjnde vjzdy taň qaldyrarylyq, vjzge ylken äser wererlik oşynsama şilulyq oi-pjkyr çatqanlyň wërjň andamaqanymyzdyň özj zäude bolqan js siaqy.

Alaida, Sattar Erubaev özjnjň çastyq ömjrijnde көр болмасда tamaca көркem çyqarmalar çasap kettj. Ol, vjr roman, 7-8 novella, vjr nese ballada çana lirika öleñder çazyр kettj. Bjdjň çoldasymyz, vjzdyň ças çazusyмыз Sattardyň oi-çyregj, onyň bolasaqtyq ylken talant iesj wolarlyq talaw oş çyqarmalaryňan äserlj tyrde көrjnjр отырады.

Erubaev Sattar көzjrgj Turkstan audanyndaqy vjr kedeidjň walyş. Ol, çasnda çoqtyq, weinet zardawyň көvjrek көруге ыxtimal edj, onyň dämjň azdar tatqan da edj, vjraq, Sovet ykmetj — ony azaptan, çetjmdjk weinetten azat etjр, өзjnjň qıçaqyňa aldy, ony detdomda tərwieledj, oqan vjljм verdj, ol Lenin-gradtaqy ädebiet institutyň vjtjр çyqy. Sattar Erubaev özjnjň ömjrij wergen äserdj, vjljmdj tyrde tereñ tolqar, çyregjne wekjm saqtaityň adam edj. Sonyň arqasыnda ol, өзjnjň azqana ömjrijnde ylken vjljмge ie boldy, sovettjň aldyndy qatarly intelligentj, tamaca vjljmdj çasыныň vjрj boldy. Özjnjň asqan zejndjlgjmen vjрге, Sattar ömjriden көркөmdjk äser ala vjletjň, ömjrdj көркөm sözben surettel vjletjň tamaca aqyn-çazusy edj.

Ömjriden tarqan өзjnjň altyň waqyтына оворсөnie çasap, Sattar tırmıstyň övjrgj qıwılyşына көркөmdjk ylken mән werjр, tereñnen torçыlauqа тырты. Ol, aldymen өзjnjň ömjrijň, өзjnjň waqyтыň, өзjnjň otаныň çанындаł syigen vjzdyň ças patriot. Oidyň auyr salmaqymen adar çoqalagan onyň qalamыnan çyregjndeğj waqıttyň çjgerj qıwılyş отырданыň көremjz.

Sovet мәdenietjň tereñnen vjлuge asa şıqылданqan wıj ças adam, өзjnjň çazusylyq өнерjnde ömjrdjň çанылыşымен çанаса ädebiettkj sonыlyqqa talıandy. Ony vjr äsejnj modlylyusyň emes, өзjnjň çalyндаqan çyregjnen erkjň mazdatyр çyqardy. Sattardyň çyqarmalary, öleñderj wolsyň, novellasy wolsyň, romanы wolsyň, adamqа ötjmdj lirikalыq sezjmdj көрсетедj. Onyň çyqarmasy — vjzdyň çastyq waqyты ömjrijmjz туралы lirika edj, däljrek aitqanda, ças adamnyň өзjnjň waqyты çөnjndeğj ыstyq syň edj, sony tereñnen tolqar aituqа talıрынысыlyq edj.

Sattardyň romanы vjzdyň çastardyň waqyты ömjrij, vjzdyň çastardyň qaulыqan tvorcestwolyq insiativy, olardyň sotsializm paidasына asuy çөnjnde. Romanınan qazaqtyň sovettjk çastарыныň wugjngj keipjň, tırmış tılqasыň äserlj tyrde көруге wolady. Komannyň gerоjы Raqmet vjzdyň özmjzden tuqan aldyndy qatarly oqymıstı, komsomolımyzdyň realdyq öwräz. Romanınyň wasqa gerоjıларыnan da sotsializm jsjne werjлgen vjzdyň мәdeniettkj çastарымыздыň weinesjм

koremjz. Bilarдын vjr qalyptaq adamdar emes, olardyn ar qaisybyndy ozjn-
ce talav, ozjnce mjnezj var adamdar. Bjarq, vэrjn qosqanda, vjr semianyn va-
lalar deitjndjk sezjm tuqzyyna soz coq.

Vil romannan avtordyn ulken oi iesj, qylasъ keч qalybatyn talant iesj vo-
latyndyqyn korige volady. Ozjnyn vlyyn kop qazyр tесelmegendjgjne qaramas-
tan, Sattar romannda ozjne vjtken erkjndjk, daryndylyq qasietpen vjzdnj tlr-
mьstaqъ tyrlj qaitterdj qamti vjlgen. Onyn romanъ odusyby ulken ыtamen,
vjrde qylymnen, vjrde qymьspen, vjrde qastyq qaпaлыqъ тахавватpen таыстыр
отырады. Оl, adamnyn cyregjn, psixologiasyn vjluge, onь kerkemdep suretteuge
talrynqan qazusy. Akademiktjn eskiljktj tar kolemdj salt-sanadan vjrte-vjrte
arqyby, Sovet odymьstьbьna ainalusъ, Lizanyn, Raqmettjn ozjnyn otanь usjn js
jsteuge arnalqan тахавватьлың ceke qасыqъqъ тахавватарьмен qatarlasър
vagyр ыstasъ, Qaraqandy qymьsclarqьlyң, komsomoldarqьlyң oндjrs jsjne
vjrte-vjrte qan-tanjmen aralasyр ulken severljkpren, tamaca uaqiqalar arqyby
kerсетjlgen. Vэrjnen vlyyn, romanda sotsialistjk qaпa оз-ara qarьm-qatьnasъ
odusyqa әserlj sezjm tudьratьnjal etjр suretelgen. Туьsqandyqъ, internatsiona-
lizmdj, komsomoldьq moraldь surettegen qerlerjn odьqanda odusy erjksjz sol
qaqdaıqа, onь qazqan avtorqьna aıanьbъ, syijnjс sezjmderjn qosa tudьradь.

Romannyn taqьda vjr syikjmdjlgj — avtordyn onь lirikalь tyrde qazyppan,
onь otandь, kosemdj syiucjlkj тахавватpen, ulken rapospen erkjn qazyppan cъ-
qady. Roman vjzdnj qastarqьmьzdyң syijр odıtnь kjtavьlyң vjrj vola alady. Әde-
vietjtk qaqьnan «Menjң qirdastarqьmъ» vjzdnj qazaq әdevietjndegj mädenietj
tyrde qazyлqan kerkem, qyндь c qarmanyn vjrj volьр esepke qosьla alady. Vjz-
dnj qastardyn qaпaлыqъ tьgmьsyn vьndai lirikalьqъ tyrde keңnen cьrlap kersе-
tuge talaptanqan — Sattar Erubaev.

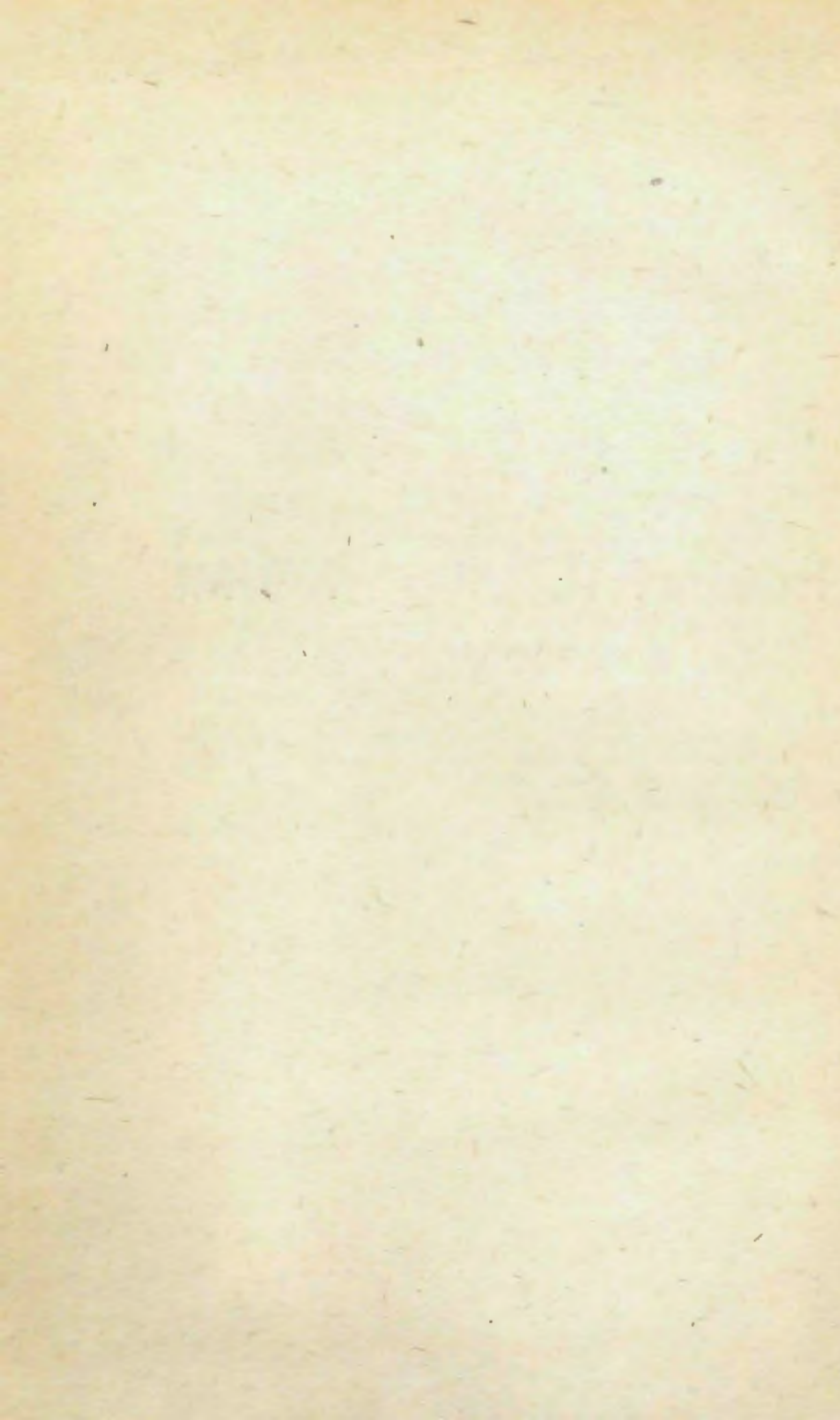
Sondьqtan da, komsomol vaspasъ onьdь romanyn komsomoldyn cїjрма cы-
дыqьna tartu esevjnde vasyр cьqarqьр otьr. Sonьmen vjrge Sattardyn ozjnyn
ulken vjlmjne syienjр, qьzyqъ etjр qazqan «Kеlesj soqьs turalь novella» atь
novellasyн qosa vasyр otьr.

Vjzdnj qatarqьmьzdan mezgьlsjz aqalmen ketken ozjmyzdnj komsomol qazu-
cьmьzdyң vil calyndь cьqarماسъ, ozjnyn әlj cыьpraqandyqьna qaramastan,
odusybyndь patriotьqъ, kosemdj syiucjlkj, dostьqъ, mьnasionalьqъ sezjmderjne
ulken әser etuge tijstj. Ozjnyn qan cyregjn, ozjnyn qas-talantyn, ozjnyn tereп
vjlmjn — ozjnyn qirdastarqьna, vjzdnj komsomolqa arnaqan vil syijktj adam
vjzdnj odusyclarqьmьzdyң cyregjnde saqtalady.

Qatqan, Dixon.

ROMAN TURALB ԶՆԴՅՄԵ

(ROMANNԻՆ ՍԵՐՏԱՐԱՏԵՆ)

Menjñ vjr çoldasym voldь. Ol qarap kele çatьp aqailaaym keledj: kørjngen çürttь qūsaqtap syigjm keledj deitjn. Būda vaqьttьlьqtan qoi deimjn. Men vjr əngjme çazdym. Ol menjñ kørjnğendj qūsaqtap syigenjm, vjrjncj cьqqan aqaym edj. Onda severljk çazuscьlьq çoq volqanьmen çaña sezjm var edj.

Vjraq, vaqьttь volu vjr vasqa da, sol vaqьttь tani vjlu vjr vasqa eken. Ol sezjmdj kør çoldastardьñ tysjnğjsj kelmeidj.

Adam valasьn vaqьttь etetjn səzdj tьñdap çatьp adamnьñ əlge-pjn sezvei qalıb mymkjn ve? deidj olar.

Çaña sezjmdj tysjne vjlu ycjn sьncь volu, salasatcь volu az eken, sol sezjmnjñ denendj duьldatьp, çyregjndj tulatьp tolqьtuь qaçet eken. Bьlaibьncsa aitqanda çaña sezjmmen volьnьñ tєndes voluь kerek eken. Sezjm turalь aita tyseijkcj.

Kirov əlgende Leninqradtaqь menjñ vjr çoldas qьzym bьlai dep maqan qat çazdь:

„Əkem, Sergei Mironovictьñ əlgenjn estj zavodtan keldj de sandьqta çatqan eskj naganьn alyp mailap syrtjьp, tьncь tappaj, çauqqa attanatьndaj tynjmen ūlqtamadь. Osь çaqdaida səzven aityp volmaj-tьn vjr asa çalьndь səulelj sezjm var“.

Men çoldas Kirov əljmj çənjnde kør əleñ, poemalar oqьdym. Vjraq, onьñ ec qaisьcь da çoqarqь qat siaqьt qanьmdь qьzdьtьp, çyregjmdj tolqьtqan çoq. Osь vjr nəse ədevietke əte qaçet qastet eken-au dep tysjnjьp edjm, sonda vjr. Men sezjm çənjnde vjreuge savaq versemve dep otyrqanьm çoq. Sezjm çənjndegj savaqьt vərjmjz vj-rjğjьp tьndasaq dep otyrmьn. Sol sezjmdj tolyqtaitьn kjtaptь tьndasaq dep otyrmьn.

Əmjrgе syigen çardaj qasьq volqandardьñ vjrj menmjñ. Bərjnjz-djñ əmjrnjzjdjñ bastalьb var. Varlьqьtmьzdьñ da əmjrdе bastan kecjrgen asa təttj myinetterjmjz, vaqьtrepn vetpe-vet kezdesken uaqьtymьz, varlьq əmjrnjzjdjñ taqьdьrьn secjьp vergen kezənderjmjz əlgence ūmьtymaitьn, eske tysse çyrektj tulatatьn oqiqalarьtmьz var. Mjne, vül əngjme sezjmmen bastalьp menjñ bastan kecjrgen asa təttj

qъmvat myinetterjme, Өmjrjmnjң vet alqan vaqъtъna arnalmaqъsъ. Bjrаq, Өmjrjmnjң vaqъtъna җol sъzъp vergen kezeңnjң Өzj sol җаңа sezjmnjң җasalъmten sezjmdj oiatatъn kјtaptar edj.

Ol menjң sanalъ Өmjrjmnjң soqraqъna tyspegen kezjm edj. Men, Өmjrjmdj de, onъң vaqъtъn da sodan keijn taptъm. Ъstъqpen de, sъbъqpen de sodan keijn tanъstъm. Men, җyregjmnjң otъn da, Өmjrjmnjң mazmъnъn da sodan keijn җasadъm.

Men, onda 12 җasar edjm. Aqam menjң savaqъtъ qalai pъsъqtaqъpъmдъ vaqълар, qadaqalar tûratъn. Ol, Өte qataң edj. Bjr kynj ol Anri Barvustъң җаңа сьққан romanъn alъp keldj.

— Osъnъ oqъp, mazmъnъn maqan aitъp veresjn dedj. Men, әlde nese kyn soqъna tysjр җyjrр „ottъ“ oqъp сьқtъm. Bjrаq, tyk tysjne almadъm. Ekjncj ret oqъp сьқtъm, romanda Barvustъң suretj var edj. Suretjnde ol ylken qara kөzдж, qoiu qara mûrttъ, әdemj-aq edj. Sodan keijn Barvus dese akovta җatqan ycj-qirъsъz kөp soldattardъn jcjnen kөterjлp, җalpъ әlemge aіqai salъp tûrқan qara kөzдж, qara mûrttъ әdemj kjsj kөzjme elesteitjn.

Mymkjn vîl Maksim Gorkidjң җazqan vet asarъnъң әserj volub mymkjn.

Aqalъm:

— Osъndaî ûlъ adam vjzджң kompartianъң mycesj dep tјptj ma-daqtanъp qalatъn.

Keijnjek, Өmjr vaqъtъnъң dәмjn tata vastaqan soң, qandai tјlek bolsada oғъndalatъnъna kөzjm җete vastaqan soң, Anri Barvustъ kөrige Өte qûmar voldъm.

Vîl qûmarlъqъtъ Өmjrjmnjң varlъq oi qrъnpan alъp Өtјp, osъ 35-cj җыlqa deijn әkeldjm. 35-cj җыlъ җastalъmnan җапъmнъң armanъ—Barvustъ kөrdjm. Bjrаq, men kөrgende ol, konservatorianъң zalъnda ylken qara kөzderjn mәngjлk җûmъp, җatъp edj. Men, oqan җer vetjnen keter aldъnda kezdesjр, vјrjncj ret, aqtъq ret aldъnan Өtјp vara җatъp җылар җjberdjm. Men, vîrъn ec uaqъtta da җыlamaqan edjm. Tek, mъnadaî vјr җaқdai voldъ:

1931-җыlъ Leningradta oqъp җyrgenjmde әkem Өldj, degen telegramma keldj. Men, җылаqanъm җоq. Bjrаq, nege ekenjn qaidam, җoldastarъmнъң varlъqъn җинар alъp „әkem Өldj“ dep aittъmda, җyгjлp yige ketjр qaldъm. Kecke vjzджң ekjncj kurstaqъ varlъq studentter җinalъp keljр, maqan kөңjл aittъ. Menjң qaiqъma ortaқ ekenderjn vјldjrdj. Sonda gruzin valasъ,—җoldasъm Silenze qaiqъrma, vјz ekeumjz Keңes ykmetj deitjn Өlmeitjn әke tauъp alcaпъmъz җоqpa, dedj. Sonda men qaiqъdan emes, quanqandъqtan җылар җjberdjm. Өmjrde җalqъz emes ekenjmdj sezu, vykјl otan vo'ъp senj syieitjнjн sezu menj asa vaqъtъtъ etjр, җoldasъmнъң Өte җыlъ sөzj kөңjлjmdj vosatъp-aq җjberdj.

Men, çaңa sezjimmen, internatsionaldъq sezjimmen osъlai kezdesjр edjm.

Men, ъmjrdеgj ең tѡttj myinetterdj, ваqыттъ sodan кейн тартъм.

Men, osъ ѡngjmenj tenjz ѡeljne keudemdj tosa tѡrрr ѡazdъm. Ѳmjrdjң ѡolъna, ваqыттъң soqpaqъna ең alqac tysken myinetter asa qъmвattъ voldsъ. Sol aлъstaqъ myinetter ѡel volъp keljр keudene soqъp, aua volъp jcjңe kjrjр ѡatqandai voladsъ. Eskjrgen tѡzdsъ isj ken dem aldradsъ.

... Baiaqъda, vѡqan kѡp voldsъ; Men, onda segjz ѡasar edjm. Aulda asъq oinar, qozъ ѡaйp ѡyretjң edjk. Ѳmjrdе qala kѡrmegen, qolъna qaqaz ѡstamaqan ѡsem vjrjncj ret qalaqa varъp, maqan vjr kjtар ѡkeljр verdj:

— Qalqam, volasaqtan ymjtmjz var. Mъnau dъnyedegj varlъq analardъң qamqorъ, ѡan asъrъnъң ѡazqan kjtavъ. Osъnъ ѡzjң ѡskende oqъp, maqan tysjndjрjр verersjң. Ec kjmge vermei, ѡrtprai saqta dedj. Sodan berj kѡp ѡyl ѡttj. Odan berj men, ваqыттъ da, quanъc, maqavvattъ da ѡmjrden тартъм. «Ѣerde adam volu — ylken ваqыт» deidj ѡlъ ѡazuscъ. Men, osъ ѡlъ ваqытqa ie voldsъm.

Men, osъ ѡmjrmjңjң qъrъnan qarqъp, oйnan ѡtkende de osъ anam vergen kjtартъ тastaqanъm ѡoq.

— Ваqыттъ, съraqъm qъdai vermek edj, Ѳzret Sълtan vermek edj, endj osъ kjtар verer, oqъ съraqъm degen edj colaq ѡsem. Men anam vergen kjtартъ «vukjл analardъң vjrden-vjr qamqorъ, ѡan asъrъ ѡazqan kjtартъ», ең vjrjncj ret Ѳzret Sълtannъң dѡl tyvjnde oтыrъp oqъdъm. Kjtартъң vasъ ѡrтыlъp qalqan eken. Men, oqъp volqan son vazardan ѡartъ kez qъzyl cyverek satъp aldrmda, aqacqa tu qъlъp taqъp, ѡseme ararъp verdjm.

— Kjtар veretjң ваqыт osъ kѡrjnedj, — dedjm.

Kjtартъң atъn vjлmesemde, jcjnen tysjngenjm osъ edj. — Ertenjne ѡsem qolъna qъzyl tu aлъp, ең vjrjncj ret mai mitengjsjne съqtъ.

Keijң 29-съ сълъ Leningradta sol kjtартъ talqъladsъq. Ol kjtар Maksim Gorkidjң «Anasъ» eken.

1931-съ сълъ Turkstan varqanda Maksim Gorkidjң ylken partjretjң ala vardъm.

— Vѡl kjm? dedj ѡsem.

— Vѡl vaiaqъ ѡzjң vergen kjtартъ ѡazqan «varlъq analardъң ѡan asъrъ» volqan adam, dedjm men.

Mѡdeniet ѡolъ vaspaqan Aziaqa, qat tanъmaitъn, qala kѡrmegen qara qalqtъң sanasъna da «varlъq analardъң» qamqorъ volъp ѡete alqan ѡlъ adamnъң ѡlъ съqarmasъmen men, osъlai tanъsъp edjm.

Men, Barvus pen Gorki ѡejңde aitъp oтыrqanda, olardъң ѡlъ съqarmalarъnъң сyrek tolqъtatъnъn, ѡrvjr oqъqan adamnъң ѡmjrjne ѡzjңce ваqытн sълrap veretjңjң aitpaqъcъ edjm. Bvl ѡalrъ roman turalъ, roman ѡazu turalъ ѡngjme edj.

Men, ѡazuscъ volqъm keledj, Gorkige ūsar ѡaqalauда tenjz ѡeline keudemdj tѡsei oтыrъp, Makar Sudralardъң ѡngjmesjң tъndaqъm keldj. Bvl Gorkidjң ѡserj edj. Gorkige eljktep, tenjz ѡaqalar kѡp

çurdjm. Sıñqar çygъn Gorkige aitъr vergen qoıcs çolqsa eken, деп көр jzdedjm. Bjr kynj vjr qoıcsqa çolqtm.

— Gorkidj vjlesjn ve? — dedjm.

— Vjlgende qandai, kolxozьmьzдың atъ «Gorki».

— Sıñqar çygъn oqьppa edjn?

— Ia.

— Sol siaqtъ çyr aitъr veresjn ve?

— Ondai çrgđ qaidan aitaıьn, oitkenj onъ dyniede vjr-aq ret tu-
qan Gorki çazqan. Bjraq, vjr skazka aitaıьn.

Sonda qoıcs cal, maqan osъ «Terek pen qьzyl gyldj» aitъr berdj:

«TEREK PEN QЬZYL GYL»

Tekce taudьn vaugьnda, mөldjr vjlaq çaqasьnda jьzn terek vo-
latьn edj. Vjл terekke çaqьn çerde, qalьn çөpter arasьnda, çylda çai-
nar cecek atъr, ainalaqa çьpar isjn taratatьn vjr qьzyl gyl osetjn
edj.

Saixatta çyrgen çastar, mөldjr vjlaq çaqasьna, көrkem terek
saiasьna кер otьrьp dem alatьn, qьzyl gyldjn çьpar isjn taza auada
erkjn çьtъr, көnjldenjр cattanatьn.

Bjr kynderj vjr sьlu qьz keljр vjlaq çaqasьnan qьzyl gyldj көr-
djdaqь qasьna кер көр otьrđ. Men, vjlemve severterjn, qьz çyregj
qьzyl gylge çaqьn volqan qoi eçelgjden, aiteujр ol sodan keijn kyn-
de keljр qьzyl gyldj sьlap-sipar mөpeleidj. Çan çaqtaqь kesjр eter,
sənjn vjzar çөvjп çьlьp, ədemj etjр oşjredj.

Kөkke moıьnьn sozqan terek, takavvar vor oşken qoi, ol jçj
kyjр qьzoanadь, sьlu qьz da qьzyl gyldi gyl ekenjn qaidan vjlsjn,
syjilgen sьlu gylge qьmar volatьnьn qaidan vjlsjn, qьz çyregjn jг-
lar alqan qьzyl gyldj көр oilanьp, mьqatraçsь voladь terek.

Taң aldьnda qьzyl gylder cecek atъr sьlanqanda, sьlu qьzdai
taranqanda, jьzn terek dөrekjleu dauьsьmenen sөz vastaidь:

«E, qьzyl gyl, taң atarda cecek atъr sьlanasьn, sьlu qьzdai tara-
nasьn, vjraq sen gyl, taviqattьn senj əvden mazaq etjр, qor qьlqa-
nьn sezesjn ve? Aqactardьn jçjndegj eң çamanь sen volasьn, jьzn-
dьqьn vjr-aq tьtam, ala vьta, qamьstardan voıьn ozьp, moıьnь
asьp ec nərsenj көre almaıьn. Aqactarqa jьl patsa, jьzn terek men
volamьn, çer betjnde ne volsa da көrjр, vjljр tьram. Ala vьta, qamьs-
tardan vasqa nəse көre almaqan, sen de oşjndj üialmastan vaçьttь,
деp sanaisьn-au!»

Cecek atqan al-qьzyl gyl saspaı vьlai çauar veredj:

«Takavvar vor oşken terek, aqьlьn qьsqa, voıьn üzn. Voıьm
qьsqa volqanьmen adam maqan vaçьt vergen. Çyz çьl oşjр syrsə-
daqь, tastan vasqa nenj көrdjn, tau artьnda nelер varьn sen vjmei-
sjп, sezveısjп de.

Sen de tassьn, qozqalmaisьn. Kynde maqan кер çyrgen qьz,
qьzyl gyldj qolьna üstap, samoletpen aspanqa üctь, tau artьnda ne-
ler varьn oş көzjм men көrjр tьstjм. Mündai qürmettj mьn çylda

da sen көрмессің. Ыр оғында тастай қатқан, йзын тerek болқаннан да, вјг оғыннан қозқала алмай, өмір воіс тігқаннан да, вјг-ақ ret as-panqa йсыр, айдан сйлу қызды қйсыр, çer wetjne tysken артық...»

Terek мйнь тындар альр, вьлаіса деп сөз қозқадь:

«Sen қызы гyl маqtануqа север те қоқ, çeleu де қоқ. Sorly гyljm, menjmen tenesuge саqан qaida? Men өskelј çyz çы boldь, әлј çyz çы çasarmьn мен. Al, sen bolsаң вјг kyndjksjн, вјг-ақ kyndjk өmj-гјн var. Bygjn varsьн, erten, қоqsьн, bygjn таңда çecek atсан, erten qurisьн, syite тұгьр маqан қарсь сөіleіsјн-ау!»

Kyn сәuleіsјн çүтьр çатьр, қызы гyl қысқа қана вьлаіьнса çауар berdј:

«Йзын тefek çyz çы çasар nenј vјldjн, nenј көрдјн?»

...Вјг kyn өmjр çасасам да, çer çyzjлk meiram kynј vьkјl қалq-qa ваqыт берген, vьkјl қалqqa сәule sepken, йль көsem keudesjne silьq volьp таqылдым мен.

Йль көsem çyregjнјн соquьн да esjttjm мен. Sonda, vьkјl çer-dјн çyzј көsem çаqqa көzјн tjktј, көsemdegј вјг соq гylдј, çer çyzjнјн вәрј көрдј. Bйдан артық ваqыт var ма? Bйдан артық қйr-met var ма? Tau мен tastьң arasьнда, çyz çы өmjр syrgennen de, йль көsem keudesjne 15 myinet таqылqан соң quarqanьm çаqsь emes pe?»...

Kөргенjmdj мен de aitaьн, endј kezек kelse маqан, сьнь me-nen meiram kynј çainар kettј қызы alan.

Qарар тйрсам көzjm тјgјp, қалqь берген қызы гylдј, keudesjne таqьp альр, йль көsem keledј eken, йль көsem — ol даньсран.

Qialcы vor тігqан cal em, вьлаіьнса oi oilaimьn:

«Bіr-ақ ret йль көsem keudesjne таqылqан гyl, osьncama quandy. Al, көsemнјн keudesjnen, мәngjлkке сьpraitйқьн, ec uaqьtta қйса-қьнан, çyregjnen ketpeitüqьн çastardьң da вјг армань var ma eken!» — деп oilaimьн мен...

Men, çазусь volam деп çyгјp, romannьң суçetј, çань, çyregj-нјн соquь volqан йль ваqьтть, арманьсз çastardь — romannьң te-masьн osьlai tapqan edjm.

МӘNGJLJK ӨMJR TURALь ÇьR

Kecke taman taudan тйман çьçі tysјp, tenјz wetjn qaptaidy. Sonsьң kjckene ekpјн соqьp тйmandь yrlep tytјp, қоқ қыль çјbere-dј. Sonda көк tenјz ainadaі mөltјldep керjлјp çatady.

Tenјzde cek қоқ, әлde qaidan varьp көк çiekke qosьльp ketedј. Kynј воіс tolqьн соqьp esengjregen tenјz çаqasь тыньс-ақ.

Arqamьz tau, aldьmьz tenјz, su çаqasьнда вјz отьгмьz. Men, Raqmet, Seiten, Bәlentин. Ortamьzda Tөлengjt çьрсь.

— Ақа әngjme aitcь — deimјz вјz.

Tөлengjt qamzольньң tyimesјн аqьтьp oilаньp, seksјz tenјzge qa-rар вјг аз отьрадь. Әlden uaqьtta «qар volmas» deidј de domьra-сьн альр өзjнјн өte çаqsь көretјн «Mәngjлk өmjр» çөnjndegј çьгьн

aitadъ. Bızdıñ de estıjk dep ынтъор отьрданьмыз ось volqan son,
çырснь qorcai tysemız. Tөлengıt aq quđai sañqyldap tenız ыпысть-
qын вйзър, саqalalardъ culatadъ.

I

«Өмјr degen tıñqıyqтын, tuvјnde men çyr edjm,
Өljm degen suьq sözdjn, tıljnde men çyr edjm,
Өmјr degen өksjgјmdj basa almastan çyr edjm,
Bjr çavyqqan көñljmdj aca almastan çyr edjm.
Kynde kulјr atatıqын, aq säulelj altyn tan,
Bülvülnьñ unјmenen menj ыlai çer qyqqan:

Arqаның arda kerj aqын Çыrau,

Aldыңda qazыlqan or, qalyң çырмаu,

Өmјрге ekj tuьp, ekj kelmei,

Armanda esjl erjm ketesjn-au.

Bjr adamньñ, vjr өmјrј maqan az qoi deucj edjm,

Tуьp, өljр ketudj de maqan az qoi deucj edjm,

Aqac ekes aqactaqь көp көgerjр quарар,

Senјñ өmјrјñ vjr-aq ret көgerer de sualar.

Evelektei erven, etjр çer betјnen ketersjn,

Өmјrјnde өзjң çөnde jz qaldырмаi өtersjn.

...Өmјr degen өksjgјmdj basa almastan çyr edjm,

Өnerjmnјñ varыq gyljn aca almastan çyr edjm.

...Өmјrdjñ de, uaqыттын da sarыңdarын men көrdjm,

Mola volqan qasjrlerdјñ qavyrlarын men көrdjm.

Мың çıldардың qu syiegj — mola јсjnde men түrdым,

Көp qasjrler өtjр çatqan çol ystјnde men түrdым.

Keң dalаны vaurына алып qara tyn de qaptadъ,

Molalardың çытvaqtарын qараңqыda saqtadъ.

Çerdj, çөртj qozqap, tyrtjр, yrler йсьp çel kettj,

Өlgen өmјr, çansыз çандъ, su betјndeі terbettj.

Көp qasjrler tyjsken çer, вйdan сыqар мың tarau,

Mola ystјnde çelvjreidj qara саçaq vjr çalau.

Mola volqan sonqь qasjr — sol qavyrdың tuvјnen,

Un сыqарьp söz söilestj, vjr qart kjsj menj men:

«Elu çyldar вйdan вйрын өlgen edjm çan valam,

Tаныmasaң endj таңь, sen nemerem, men vavaң.

Вйl өmјrde seksen çasap өljр ketken adam em,

Moıньmdaqь mјndetјmdj atqardым dep sanap em.

Çer betјnde syiretјljр çyrjр edj vjr qasjr,

Oı qasjrđjn syietıqын qıđaiь çoqь çan asьp.

Çer betјnde syiretјljр çyrjр edj vjr datqa,

Qan arqыь, mal arqыь çetken çjrкjn mıratqa.

Kungei menen Terjskei vop sılap çatqan dala edj.

Sol dalada qazaq degen sorы qalıq var edj.

Betegeden bijak edj, alasa edj çusannan,
 Qaitqan qıstai kəcır çyrgen, vaqıt kərmei qacannan.
 Çel vjletjn ıcatıynın, sai vjletjn qonaryn,
 Qıdaiy da, adamy da oilamaqan ovalyn.
 Sol qalqtyn Datqa çyrgen çansyr vasyr arqasyn,
 Qannan arıq aqyzqan ol, susyn jcyr qanqasyn.
 Bül çauyzdyñ sümdyqtaryn, oilar vjlyr tysjrdjm.
 Vjr kyn vabyr at ystınen çılyqyr ony tysjrdjm.
 — Er ystjnde ııqtamasan atqa mjnır neñ var ed,
 Qalq qamyn çei almasan, Datqa volyr neñ var ed.
 Domalatyr savar aldyñ çırt aldynda Datqany,
 Çerdj çaryr osy qavar sar dalany qaptady.
 Menj sonda elden asqan vabyr dedj tamam çırt,
 Qaitpas qaisar arıstannyñ atyn verdj maqan, çırt.
 Çanyñ valam tozvaucylyq, öcreucjlyk qaida eken,
 Məngj çasau, es uaqıtta ölmeucjlyk qaida eken?»

Ömjr degen öksjgımdj vasa almaqan çan edjm,
 Önerjmnjn varlyq gyljn aca almaqan çan edjm.
 Bəse, qane, məngj çasa, ölmeucjlyk qaida eken?
 Öte ıımytsaq uaqıtqa kəpveucjlyk qaida eken?
 Sonan berj kəp jzdedjm ölmeucjlyk çasaudy,
 Məngjlyktjn etegjnen məngj tyrde ııstaudy...

II

Qyzyqyna kele çatyr tyidekteljr çyr endj,
 Bıl dəujrdjn vas kezj edj, 20-çyl edj.
 Alıstaqy aulıma kele çattym at çegjr,
 Qıva çonnan qılai tartyr, vjr aiandap, vjr çeljr.

Vjr uaqıtta çol ystjnde vjr qaraiqan kərdjm men,
 Çele çortyr, çyrek tolqyr çaqyndap-aq keldjm men.

Keljr tensem vjr ças çigjt qyzy qanqa voialqan,
 Çaralanqan, əlsjzdengeñ öluqe de taianqan.
 Kərnjr tır vjr kjsjge vjr nece adam çavlyqan,
 Oñ çaq qoly çyntaqynan valta menen çavlyqan.
 Çavlyqan oñ qol ystjnde kjtar tolqan çəcjktjn.
 Çaralyñdy auzynan men çalyndy söz esjttjm:

— «Aulıma ölmeucjlyk men əkele çatyr em,
 Anau əne çəcjktegy kjtaptardy oqyr reñ?
 Ol kjtaptar Marks, Lenin, Stalinnjn eñbegj,
 Ol eñvektek məngj çasau, ölmeucjlyk örnegy.
 Sol eñvektj ölmeitıqyn, öcreitıqyn aqataı,
 Men aulqa alыр kele çatyr edjm sarcamai.

Çetkizvesten tap dıspanь çol ystjnde sılattь,
Bjraq, çauqa men vermedjm òlmeitıqьn kjtartь.
Сопь мыqtар йстар çatьr menjн qolьm kesjgen,
Òlsemdaqь, òlmeucjlk cьqar emes esjmen.
Men òlermjn altьn kynnjn cьqubna qaramai,
Aulьma kjtartardь çetkizjр ver aqatai».

Bırala basqan soqraqть çol, vıgььp qьrdan asqanda,
Aqтьq sөzjn maqan aittь qarar tıgьp aspanqa:

— «Bjr sьr var ed saqtar çyrgen, çyregjmnjn tyvjnde,
Sol sьgьmdь aitaьn men, òlmei tıgьp tjrjnde.
Qarar tırsaн төңkerjske, otanьnа, tarixqa,
Adamdaqь qьmbat qasiet — verjlgendjk qalqqa.
Bykjl qalq maqsatь vjr, varьqьnda vjr niet,
Otan ucjn vastь veru vьrjnde var qasiet.
Mende var ed verjlgendjk, syucjlk otandь,
Sondьqtan da, төңkerjstjn soldatь vor atandьm.
Menjн qanьm millionnьn tamьrьnda aqadь,
Bjr çyregjm millionnьn çyregj vor soqadь.
Menjн vaqьtm, qanьsьm bykjl eldjк voladь,
Men çasasqan çaңa òmjр çainar òsed, çanadь.
Maqan qьmbat varьqьnan verjlgendjk көsemge,
Ol verjlgен millionnьn çyregjnen òcerme.

Endese men mөngj çasaьm, òcreimjn de, òlmeimjn,
Ec uaqьtta çoqalmaimьn, tozvaимьn da, sөнveimjn.
Oqtystjktjn ьstьq kynj vatьs çaqqa varqanda,
Qьrqa, qьrlar qaraubьtp əlde qaida qalqanda,
Dala erkesj tentekteu çel qısaqtar çөrtj alqanda,
Soңqь sөzjn ol arnadь vaqьt çolьn salqanqa.
Qьrdan, taudan, sudan asьp qьzarьp-çanьp kyn vatьtь,
Kynmen vjrge mөngjlkke çaralь çan çol tartьtь.
Sol uaqьtta esjm auьp, men arbadan quladьm,
Var dauьsьmmen cьn çyrekten aıqai salьp çladьm.
Aidalada çalqьz òzjm varьq cerdj qozqadьm,
Çalqьz ılb òlgen əiel siaqьt vor vozdadьm...

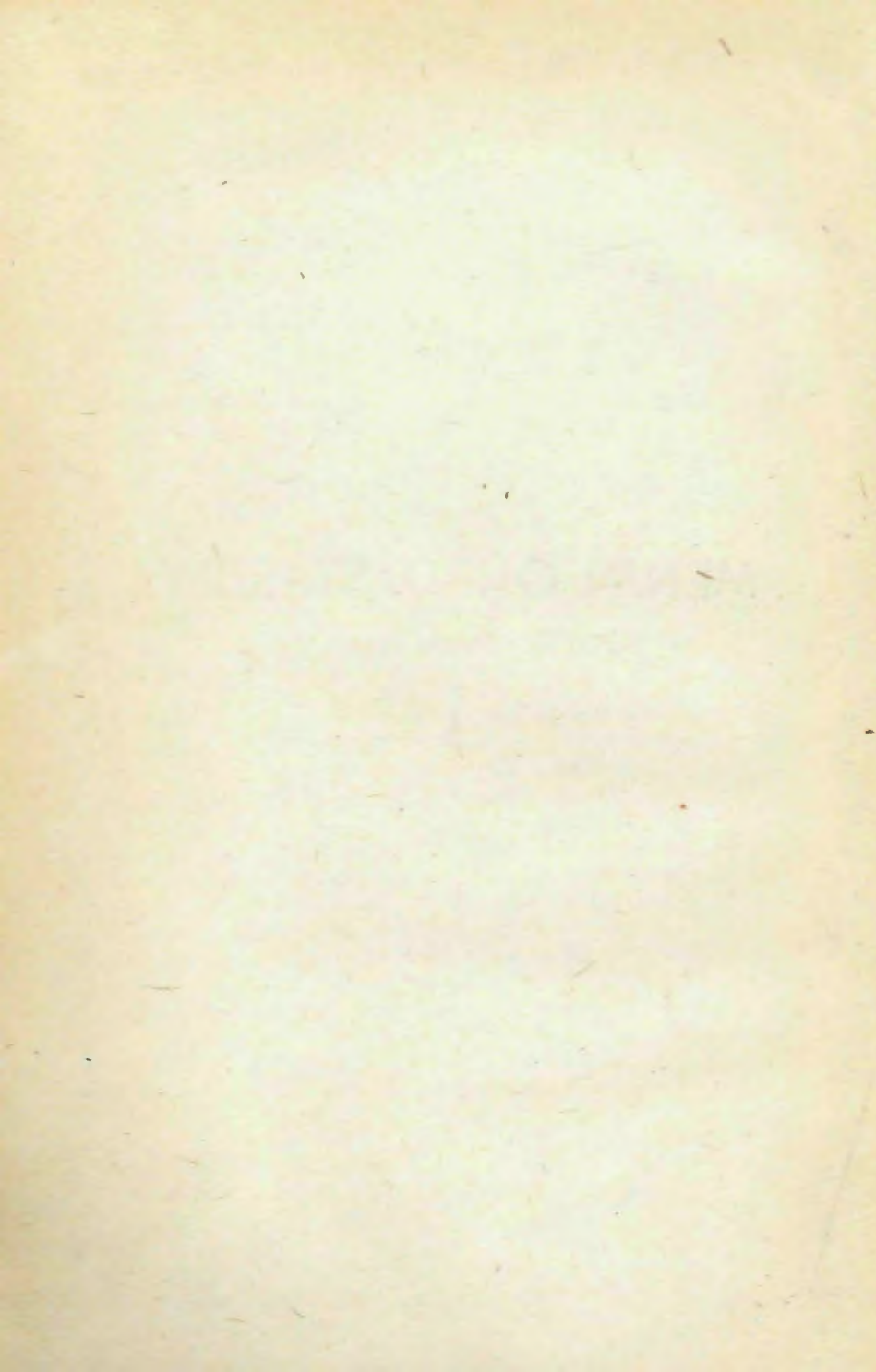
Mөngj òmjр òlmeucjlk osьlaica tavьlqan,
Vaqьtrenen, otanmenen qalanьp vjrge salьnqan.

MENİN QYRDASTARIM

(ROMANCIJA BARATYN ÇOL)

I

Вѣл таѣгѣр менѣ кѣр оиландѣгѣ.

Men, qai'g'sylar maselesjn cecreksj volqan Aloca siaq't'mьn.

Men, romanda җазыр отьрқан Raqmet vjr kunj maqan vьlai dedj:

— Sattar, sen qalai җазыр keledj? Alocaca җазыр kele me? Aloca өте пәзјк җазусь qoi. Ol cьn cьregjmen, cьregjnj ot'men, җапьn ортаҗа sala җазадь. «Student Orlov menjн qarьndasьm Vera-men cьretjн edj. Osь arada vjr tyrlj asьq'tьq, sьgn җasьrmaucьььq, cьn kɵnjlden җазусьььq kɵjnjr tьrқан җоq pa?

Men yndegem җоq.

— Таѣгѣр сенјн cьregjndj tolqьta ma? — dedj ol maqan.

— Iə... Bjaq men, Aloca emespin qoi dedjm men.

— Dьgьs-aq. Sen Aloca emessjn, sondьqtan senjн cьregjndj tolqьtadь dedj ol.

Iə, menjн oilanqanьm gas. Men ɵzjmnjн dosьm җɵnjnde җазваqсь edjm, sondьqtan ol җɵnjnde ɵjrk aituqа menjн qaqьm җоq edj. Men, osьlaica cьn cьregjmnen, adal kɵnjljmnen asьq җазваqсь vol-dьm. Bjaq, cьn cьreктen җазусьььq'tьn, adal kɵnjldjlyktjн ɵzj menjн ɵgьgmennjн таѣгѣвь volьp kettj.

Вѣл vьlai volqan edj:

Ol, vaiaqьda qoisь volqan, onьn artьnan iпҗener атаqьn аьp, Qaraqandьda ucaske nacalnigj volqan. Ol, kɵrkem ɵnerdj ɵzjnjн ucaskesjnen җаqsь vjletjн edj. Kɵrkem ɵdevietjн kɵmeskj soqraqtь җоьmen strikte cьrgendei vor cьretjн. Skripka җɵnjnde seilese, ɵzjnjн saxtɵrljk lampasь җɵnjnde aitьp tьrқoi deitjн en. Plovr җɵnjnde ɵzjnjн vjr kursjde vjrge oqitьn studentjnen artьq vjletjн edj. Ol, Aleksandr Prokopiev'tjн varььq ɵlenjн җatqа vjletjн. Ol, җапа tuqan jnjsjne Kiristov dep at qolqan. «Romeo җuletta» tragediasьnьn vьtjн saqьnalagьn җatqа aitatьn. Ol, Kuzma Prutkov'tьn varььq aro-rizmjн vjletjн. Ol — «Rusalkadaqь» Melnik ariasьn җаqsь aitatьn. Onьn kvartirjnde Iogon Sebastian Вах pen Spinozanьn portretj jly-nulj tьratьn. Onьn ylken kьtarqansь var edj. Ol, kьtarqanada Lenin men Stalinjн томьnan vastар Dҗemis Dҗoistьn «Ulis» ьna deijп var edj. Kɵr adamdar mьnьn vərjn qaidan vjledj, dep таq qalatьn. Men mьnьn vərjn qaidan vjletjnjн җаqsь vjletjн edjm. Tereп vjletj-njн de vjletjн edjm. Bjaq, men de таq qaldьm. Onьn sevевj mь-nau edj:

Ol, Dolвь çazьqьnda tuqan. Ol, көс устjнде туьр, çerge сөрке сьгьldар tyse qalqan edj. Оньд арqась вjрjнсj ret көреге emes, dalaqь çerge тigen edj. Ol es uaqьtta da Vetxovinnjң атьн, Remvarntьn атаqьн esjtpegen edj. Вjл dalada es uaqьtta da skripka дауьсь ьзьндатаqан. Вjл çerde es uaqьtta Gomer ать аталмаqан, вjл dalanьд устjн vasьр Berançь өлеjн вjлетjн adam es uaqьtta çurmegen. Вjл arada вjр-aq тапсь нәрсе var edj, ol kyn edj. Вjл arada sekseujl var edj, вjraq olda çalqьz edj.

Raqmettjң cecesjnen sьraпьzсь, ol өмjрjнде qalanь көрдj me eken? Məskeu degen sözдж estjmegen, Raqmettjң әkesjnen sьraпьzсь, ol өмjрjнде qaqaz көрдj me eken? Sia degen sözдж esjtj me eken?

Вjл Dolвь çazьqьnda мәdeniet volqan emes.

Iә, ol osь arada, osь dalada tuqan edj. Osь dalada туьр osьnca qьльmдь вjлр ylgjргенjне men таң qalqan edjm.

— Sen beker таңqalasьн, dalaqa qaracь — dedj ol maqan.

Men sonda onьд sevevjne tysjndjm.

Syitsem, dalanьң өзj өзgerjр ketken eken, kynj kece вjл dalada zamanьmьzьдьң Uь adamь Sergei Mironovic Kirov volqan eken. Bül dalaqь memlekettjk muzike teatrь kelgen eken. Вjл dalanь Leningrad çazucьларьньд brigadasь aralar çyr eken. Вjл dalada Vetxovin simponiasь tartьla vastaptь. Bül dalada qьzьl gьl өse vastaptь. Gazetter сьqарьльр, traktor çyre vastaptь. Bül çerde Stalin ать kyn degen sözden de тапсььraq volьр ketjртj. Вjл arada Maksim Gorki ать kolhoz иььmdasьрть. Вjл dalada Batьс Evropaньң es qandai qalqь көrmegen çana өмjр, мәdeniet qьгьla vastaptь. Menjң esjme Edgar Pоньд «Сьндьq fantaziadan da kьctj» degen sözj osьlai tysjр edj.

Dala, Dolвь çazьqь, dep atalucь edj.

Aul, Dolвь aulь edj. Mal, Dolвьпькj edj. Raqmetter Dolвьпьң malьсь edj.

Osьnau dalada Dolвь degen vai volqan edj, sol dala da, mal da, aul da, malсьlar da Dolвьпькj edj. Dolвь degen vai volqan edj, onan vasqa zattьң vәгj Dolвь degen söz арqьсь atalucь edj. Raqmetter yгjм-вjтаqьmen qoisь volьр қеle çatqan тйqьм. Raqmettjң әkesj, vavasь varьqь qoisь volqan. Raqmettjң vavasь ьстьq kьnde qoi qaiьгьр çyгjр, вьlai dep өлең aitucь edj:

Dalada qoidь vaqьр көр çyremjн,
Vai malьньң qatdarьн çer çyremjн.
„Maldьң qatьн qoisь çer, qoisь qatьн
Çeitjн adam varma eken?“ dep çyremjн.

Raqmettjң әkesj de:

„Maldьң qatьн qoisь çer, qoisь qatьн
Çeitjн adam varma eken?“ dep çyremjн,

der ölen aitatın. Raqmet te osъ belgijl ata ölenjn aıtır, qoısъ volub kerek edj. Bıraq, qasjrler voıs qoısъьqpen kele çatqan atanın zanın vjıncı ret Raqmet vıızır-aq çjvırdj. Bıı vatıdıqıt qala da, aul da kytpegen edj.

Mumkijn ol, özjnjn qamın çeitjn adamın tarqan volar. Bıraq, mıtın aul vjlmegen edj. Ol, çııvıqıt tyrde vıızdъ. Ol, uctj-kyilj çoq boldıda kettj.

Aulda kei vjreuler Raqmettj qasqır çer qoidъ, der çyrdj. Kei vjreuler vaspacъ aьp kettj degendj cъqardъ. Ucjncı vjreuler caitan ainaldъьp, qaçqırtъ çjbergen degen ösek tarattъ. Mәulennjn әielj maqan vjreu aıttъ. Raqmet vıızılqan qıstaudın jcınde otъr eken. Ainalasъ çanqan ot eken» der ösek tarattъ.

Bıraq, Raqmettj qasqır da çegen çoq edj, vaspacъ da aьp ketken çoq edj, caitan da ainaldъmaqan edj. Ol, özjnjn varlıq kucjn çıpar, aıqı ümtılqan arъstandai carcъqan volatın. Seitjr accъ, kәnjlsjz kynderdjn, cıldardın, qasjrlerdjn dәstjrn vıızdъ. Ata qup kele çatqan zaңnıd, savaq çjvjn yzdj. Bıraq onъ özj sezbedj. Mumkijn ol ecqandai çıptj yzvegen cъqar. Onъ vasqa nәse yzgen volar, әlde qaida tau çarъьp çatqan çoqpa edj, çer astındaqъ kycterdjn qozqalъp, çer sjlkjnjr çatqan çoqpa edj. Bıraq, Raqmet münıda sezbedj. Ol, cъnında jc qandai savaqıt çıptj yzgjıj kelgen çoq. Onın çıptj jzdegenj ras, vıraq yzu ucjn emes, çıpten ııstar qaraıqıdan çarъqda cъqu ucjn jzdedj. Ol, arqan jzdegen çoq, cъncъr jzdegen çoq, qırsau jzdegen çoq, өitkenj oqan qol çetpeitjn js tәrjzjd edj. Ol, tek çjr jzdegen, savaq jzdegen edj. Bıraq, osъ jzdeucjıjktjn özj, çer astındaqъ kycterdjn tolquъ, qozqalub edj.

Sol uaqıtta Raqmet özjnjn qamın çeitjn adamdъ taptъ. Ol adamın vasında vaspacъnıd vәrkj çoq edj, ol qasqır tıstj emes edj, ol qasqır men vaspacılardъ aular çyrgegen adam edj. Qasqırlar mal etjne mıse tıtpıai, adam etjn çei vastadъ, vaspacılar adamnıd da, maldın da etjn qosa çedj. Qasqırlar adam qısar yide otırdъ da, vaspacılar qasqırdai dala kezdj. Vaspacъ volqan vıırnıqъ pristov edj. Qasqır volqan Dolъ edj. Aııqıraq aıtsaq qasqır vaspacъ edj de, vaspacъ qasqır edj.

Raqmet vaspacınıd da, qasqırdın da qolna tyspeıdj. Oqan dәujr kyljr qaradъ. Ol, vaqıtqa kezdestj. Ol, özjnjn qamın çeitjn adamdъ osılai taptъ. Ol, sondıqtan әkesjnjn, vavacınıd qoi çaiçandaqъ ölenjn aıtqan çoq. Ol, osılaica dәujrge çolıqıt. Dәujr oqan qъzı әskerdjn kijnjn kijn keldj.

Bıı vılai volqan edj:

Raqmet qozъ vaqır çyrgegen. Oilamaqan çerden erte tuqan kәpeı kök qozъ çoqalъp kettj. Sonda Dolъ toqъz çasar Raqmettj cъğıdatъ tıırp savadъ. Raqmettjn әkesj Tөleptj de savadъ.

Tөlep yijne kelgende Raqmet cılap tәr aldında çatъr edj. Taiaq çegen cal acıqı cıdai almaı, çuan taiaqımen Raqmettj salъp qaldъ. Raqmet talъp qaldъ. Ol, kәzjn acъp alqanda yide jc kijn çoq edj, tek uc çasar qarındacъ Saqadat ıııqtap çatъr edj. Raqmet esjkten

сърцѣда, вет ауқан сарына қараі кетті. Оның іс қандаі оы да вол-
қан соқ, кеудесін кек қысты. Күн ватыр тер-тегіс даланы қараңқы-
лық басқанда Рақмет өзіннен-өзі қылар қыберді. Өне воіына қорқыныс
паіда вольд. Вјрақ, қаныз дала керек еді.

Вјр уақытта осы қараңқылықтан қылаң етір вјр атты адам көр-
ді. Рақмет ун сырған соқ.

— Бала, аі бала қайдасың? — деді атты адам.

Рақмет қай қана дауысын сырарды, атты адам Рақметтің аты-
сын сұрады. Рақмет тақы қылар қыберді. Қылар тігері варлық сығып
аітыр верді. Атты адам Дольныс вјр воқтар алды да, «сыр менің
мен вјрге, мен сенің өсіңді алы берем» — деді.

Рақметтің тапыс емес қат аулақа варқысы келмеді. Вјрақ, қорса-
қан қараңқылық, аулақай вайды, әкесі Төлеті, сұрқ тесік уйің есіне
түсірді. Даланы басқан қараңқылық Рақметті қорқытса, туннен де қа-
раңқы аулындақы өмірлі одан сайын қорқытты. Рақмет көнді. Атты
адам Рақметті артына мјңгестіріп алы: «веліменен мықтар йста»
деді. Қеле қортыр улкен қолдың erneujne келгенде, атты адам:

— Менің атым Тұрар, есіңнен сырарма. Онан соң есіңде воіын,
сенің әкең Төлер емес, Дәуір. Вјздің дәуір. Ес уақытта есіңнен сыр-
ғанқыс воіма деді.

Рақмет дәуірдің кјм екенің вјлген соқ. Оқан вәл сөз қытвар
еді, сонда да ісінен «дәуір — дәуір» дер вјр-екі рет аітыр қойды.
Екеуі вјр несе сақаттан кейің қалақа сарындады. Сол уақытта Тұрар:

Менің вјр валам вар, оның аты Сеітен, ймытра Сеітен, сен оны-
мен дос воіасың — деді.

Вјр mezgilde қараңқылықты қақ қары вјр адам сырға келді. Ат
үркір кетті. Рақмет қылар тусты. Қараңқыдан сырға келген адам мы-
тықты атыр қыберді. Тұрар кесілген терекеі еңкейіп вары қерге қылар
тусты. Мытық атқан адам, аты йстар алы, мјңді де қараңқылықты
вүркеніп соқ вольд. Сырстан көтеріліп таң атыр кеіе қатты. Қозқақ-
мастан ылыған Тұрар қатты. Варлық кысін қынар:

— Рақмет, сенің әкең Дәуір воіады, ес уақытта есіңнен сыр-
арма, оның валалары көр. Сен соқан варасың деді.

Екі минуттан кейің дауысын зорға сырары:

— Менің валам вар. Сен соның досы воіасың — деді тақы да.

Рақмет:

— Мақыл ақатаі — дер қылар қыберді.

Тұрар өлеріңің алдында:

— Рақмет, менің қалтамда орналым вар, алы берсі деді. Рақ-
мет алы верді. Тұрар өзіннің қанына саусақың тамы алды да, ор-
намақа «D» деген қарыты қазды.

— Мынань ал, сені орналыстырады. Сен Дәуірдің ұлы... дер өз-
гесің аита алмады. Рақмет Тұрарды денесіңің мұздар, өйкке ай-
налы вара қатқаның сезді.

Қаладан атты қызы әскерлер келді. Комиссар қарылыста қай қо-
лынан өлір кеткен Тұрарды қавығы устінде сөз сөyledі. Тұрарды да,

Raqmettj de qъzъl әskerler qalaqa алып kettj. Raqmet oramaldъ komandirge berdj.

Raqmettj ylken tas yлge алып keldj. Krovat, kәрpe, matras, җастық berdj. Calbar, kәilek, qamzol berdj. Etjk berdj. Kynjge yc ret tamaq-tanатып voldъ. Bыl arada balalar kәp edj, Internat әmјrјne Raqmet yirene bastadъ.

Bjr nese kynnen keijn Raqmettj оqьtucъ qъz саqьrьp aldъ. Qъz kuljр tыrьp:

— Qalqam әkenнјn аты kјm? — dedj.

Raqmet Tыrар aitqan Dәujrdјn yij оsъ eken qoi. Mъnau sonъd qъzъ eken qoi — dep oiladъ.

Qъz әken kјm dep sыraqanda Raqmettјn ойна Tыrар tystj. Qan men җазылаqan qarьp var oramal tystj. Raqmet ec uaqьtta qarьp kәrgen emes edj, vјraq «D» qarьpъ әzјnјn әkesјndeі-aq ар-анық vо-лып kәz aldыnda elesteidj de tыradъ. Raqmettјn esјne Dәujr degen sөz tystj. Sol uaqьtta сьn җyregјnen adal kәnjl men:

— Әkemнјn аты Dәujr — dedj Raqmet.

Qъz tysјne almai qaldъ:

— Ne deisјn?

Tыrар aqai әken Dәujr degen maqan.

Qъz dәpterјne Raqmet Dәujrev dep җазьp aldъ.

Raqmet mektepke varqanda qolъna әljрvi berdj. Әljрvidj аса салып, «D» qarьpъn tani kettj. Kәz җазbastan vјr az qarap отырды:

— Qane, qъzьq pa eken? — dedj оqьtucъ әiel.

— Men vјlemјn — dedj Raqmet.

— Nenj vјlesјn? Qarјpterdj me? Qъzьq eken, оны qaida җyгјp vјldјn, qane qarјpter qalai җазьladъ eken, җазьp kәrcj.

— Qarјpter qan men җазьladъ — dep җауар berdj Raqmet.

Raqmet әdemј sәileudj, әsem sәileudj vјluge әlj җete qoiqan җоq edj. Оның сауаттылыққа, vјlјmge Tыrардыn qаны арқылы җetјp отыр-qанын seze qoiqan җоq edj. Оl, tek сьn җyregјnen җауар berdj. Adal kәnjlјmen aittъ. Оl, syttei aq nietјmen әmјrј esјtpegen, vјlmegen җытмаq Dәujrdјn ылы voldъ.

Raqmet tek adamdardъ vјletјn edj. Оl adamdardыn tyrlj-tyrlj attarъ volатын. Raqmet җылыны, tyienj, qoidъ vјletјn edj. Bыlardыn ec qandai attarъ volmaitын. Sondыqtan da Dәujr degen sөz adamныn аты siaqты voldъ da tыrdъ. Raqmet adamnan, qoidan, tyieden vasqa јc nәsenj vјlmeitјn. Mјne, menјn kei рјkјrјmнјn aq kәnjldјgј, taza җандылық, сьn җyrekten sәileitјnј vјrјncј ret оsылаі kәrјngen edj. Raqmet оsылаі Dәujrdјn ылы volqan. Men ekspozitsiamdъ оsылаі җазoqam.

Mының сьn ekspozitsia volатынына kәzјm җetpeidj. Bјraq, zavәz-ka, әngјmenјn tyiјnјnјn endj bastalатын ras. Bыl tyiјn 1929-җылы Raqmettјn 10 җылыdъ mekteptj vјtјrјp, Leningrad Tau-ken instituty-na tysјp, Qaraqandyqа inҗener vor kelgenјnen keijn bastaladъ. Әngјmenјn tyiјnј menјn dostarьm ылы Dәujrdјn мындаqan ыldarъ va-

сыннан кечирген институт оқуынан кейін bastalady. Ol tyijn bylai bastalady.

* *

*

Raqmet wərijnen wırgın İlia Ermburgty, Aləcan, Aleksandr Prokorievtj çaqş köretjn edj. Ol «Kyn ekjncj» nıj uc qaitara oqır cıqtı. Sonan soñ qarındasyna:

— Menjn qanym qızır, çyregjm tolqır kettj. Musorıgskidj tartır bergj dedj.

Ol «Kyn ekjncj»nıj qaita-qaita oqır, əwjr səilemjn audarır, əlde wjr nəsege daıyndalır çattı. Wjrnesce kyn ətkenen keijn əzjnıj ucaskesjndegj komsomoldarın çınar əlwr, romandy körçjlk tyrde oqı bastady. Kər saxtər — komsomoldar osy tıjn wjlmeitjn Raqmet əwjr səilemdj erjwvesten-çalırpastañ audarır ətırdı. Romandy oqır wolqanñan keijn çan-çaqıña qarar aldy da:

— Qalai deisjnder, wjz çənjnde wolır ətırdıñan çoq pa? — dedj.

— Eñ aldy men ornınan Məulekes tırdı.

Basqan wjlmeimjn, əiteujr Ermburg menjn əkem çənjnde çazır ətırdı. Əkem көспendjlkke ıçıraqan edj. Ol, Qaraqandıqa kelgende sotsializmjnı ne ekenjn de wjlmeitjn. Oqan nan men kijn kerek edj.

Al endj, ol qazır Qaraqandıñnı mañdaj aldy adam — dedj Məulekes.

İə, wılt arda Ermburgtj syietjn.

Wjr kunj Raqmet gazetten «Znam» çurnalınnı 3-nəmjıj cıqtı degen qılaqandıru oqıdy. Wıl çurnalda Ermurgtın çan romanı wıblıqan edj.

Raqmet tynjmen ııyrtıqan çoq. Ertenje warıw sklady aqtarır cıqtı. Wjraq, çurnal tabıladı.

Kejnde saxtər Xalel osy çurnaldy tartı. Ol, çurnaldy ədemjler gazetke orar, camadanqa salır, onı qolına ıhtar, Raqmetke keldj.

Raqmettjn yijnde çurnaldy ystel ystjne qoidı da:

— Tabıç çənjnde raport werem — dedj.

Raqmet çurnaldy qolına alır:

— Qalai tartın? — dep sıradı.

— Almatıdan Tıgarov degen qazaq aqın keldj. Sol ala keptj dedj Xalel.

Raqmet qarır tırdı. Bası ainalqandai wolır kettj. Kəzge көrjwweitjn wjr adam: «Raqmet, sen Dəujrdjn ıılyın», dep sıwır ete qalqandai woldı. Mwmkjn wıl oıw cıqar. Mwmkjn wjr nəse esjne tysken wolar... Raqmet çaltaqtar çan-çaqıña qarady. Wjraq, Xalelden wasqa jc kjmdj көre almayı. Ornına qaita ətırdı. Ne wolqanın endj tysjndj.

— Eger men saqırsam aqınnı wjzdjn yige kele me? — dedj.

— Ol əzj çaqş çjgjt. Əzjn sıaqtı çar-ças-aq komsomol mycesj. Men aıtayın, ol səzsız keledj yijde, — dedj Xalel qart.

Xalel esjkten сьqqanda, Raqmet artьnan aiqai saldı.

Ать kjm eken оның?

— Seiten — dedj Xalel.

Kecke Seiten keldj. Olar осылаі kezdestj. Seiten, vjzge mäljm ва-
иаqь Tūrardьң valasь Seiten, menjң әngjmete осылаі kjrdj.

**
*

Ol temjr çol deposьnyң slesarь edj. Onьң ать Seiten volatьn.
Qadjmgjdei өлең çazatьn. Ekj çyldai daььndalьp çurdj de, ycjncj çь-
ль Mәskeudegj әdebiet institutьna tysken. Ol, ycjncj kurste оqьp
çyrgende mьnadai vjr оqioa voldь.

Seiten teatr institutьndaqь çoldasьna kele çatьp, çataqqanapьn
aldьnda toqtai qaldь. Anadai çerde onaltь çasar vjr qьz tьr edj. Ças-
tar Baleivol oinar çatьr. Seiten toqtadь da, ornьnan qozqalmadь.
Йiatьь da йmьтть. Vjr uaqьtta: «osьny qaida көrdjm» — dedj.

... Çoq, jc qaida көрген çoqrьn. Өitkenj, вьл Valә qoi, Valәnj
vjlesjnderme, ol әne, anau tьr. Tek, вьл Valәnjң көzderj ylken
qар-qara eken. Al, ana Valәnjңce? Ol, көzjr Raqmettjң esjnde çoq,
vjraq mьnanapьn Valә ekenj ras, әitpese ec çerde kezdespegen Valә
esjne nege tyse kettj. Nege вьл qьz Valә siaqьь voldь. Вьл qьzдь
көргенде nege Alөcanь eske tysjrdj. Вьл sөzsjz romandaqь Valә
qoi dep Seiten oilandь.

Valәnjң ystjnde qara trusi var, aiaqtarь çalaңac, varььq dene
qьgьььь көz aldьnda tьr. Aiaqьnda aq tuplä, onь noskisjz kigen.

Oipьrmai! — dedj de Seiten çyre verdj.

— Sonә, mьna kjsj nege sjzge tesjle qaraidь-dep vjreu aiqai sai-
ды qьzqa.

— Bjlmeimjn. Bjr kavalер volar. Jcj kyijp tьrsa kerek-dep qьz
kyljр çjverdj.

Seiten kenet artьna çalt qaradь. «Сьгаqьm мен de sol çөnjnde
aitьp tьrмьn, vjraq мен kavalер emesjң, Voladәmьn» dep aiqai
salqььь keldj. Bjraq, өзjң-өzj toqtattь. Osь kynjnen vastap ol, qai-
qьlanatьn voldь. Ol, вьrьn syjр көrmegen edj... Әrine, вьл çоль da
solai, vjraq... әngjme onda emes qoi. Әngjme qьzдьң tәkkeк qьла-
пьnda qoi.

Bjraq, ertenjne orьs әdebietjnjң mьqaljmj «vygjn nege көңji-
sjzsjz? — dep sьraqanda Seiten:

— Men Valәnj көrdjm, Alөcanьң «qьzqanьc» attь romanь esjnjz-
de me? — dedj.

Institutьь vjtjrgennen keijң ol, Alma-Ataqa varьp, sol çaqтан Qa-
raqandььqа keldj.

**
*

Seiten Raqmettjң yjnde отьрдь. Raqmet vjr rөmke qьзы араqьn
jсjр aldь da:

— Seiten, menj тьңдась, senjң әкең maqan Dәujrdjң valasь vol —
dep tapsьrьp edj, çalqьz valam Seitennjң dosь vol — dep tapsьrьp

edj, menj valalar uijne ornalastьrьp edj, men onda Dəuјrdјdј ne ekenјn tьsјnver edјm, vјraq sьn kənјljmnen, sьn ьyregјmnen verјljр edјm. Dəuјr degen epoxa degen səz eken, Dəuјr degen sotsializm dəuјrј eken. Men osьnьd valasь volьp sьqьtm, Vјraq, menјd vјr nəse јstegјm keledј, saqan asa vјr ьtmvat qјrmet kərsetkјm keledј, əmјrdegј eп təttј, eп artьq minutјmdј saqan arnar, saqan erекce ьqzmet etkјm keledј. Men saqan əmјrјmdegј eп ьtmvat nəsenј bergјm keledј... Misalь men qarьndasьmdь saqan bergјm keledј... Tьsјnesјd ve Seiten? Ol sьlu, ol muzikantca.

Raqmet yndemei otьrьp qaldь. Vјr minuttен keijп qaitadan səz bastadь. Men ьamanсььqtan, nadandьqtan, sasьq qulьqtan aulаqrьn Seiten. Men vјzdјd eldegј əiel təndјgјn ьaqсь vјlemјn. Vјzdјd ьz-dardьd tek syigenјne kyieuge sьqatьnьnda vјlemјn. Јc qandai zor-lau degen vјzde volmaidь, volmaqсь da emes, ьzdzь əke-cesesј vі-leitјn uaqьt əlde qacan ətken. Vјraq menјd nietјm Sovet zanьna qaicь kelmeidј. Sen tьsјnesјd ve Seiten, men sьn ьyregјmnen, adal kənјljmnen aitьp otьrьmьn.

Seiten men Raqmet dalaqa sьqьtь. Raqmet «aitam degenјmdј aita almadьm» — dep əzјne-əzј йrsьp kele ьatьr: «Mymkјn qarьndasьn aqьnqa verјp, ьaqdaidь paidalanьp qalaьn degen qoi — dep oilar qalar. ьzdzь Seiten kərgen ьoq qoi. Oірьrmai, qazaqсьььqm qal-maidь — au».

Vјraq, Seitennјd oіь vasqada edј. Ol, Məskeude kərgen «Valə» dep атаqan ьzь ьənjnde oilanьp kele ьatьr edј. Cјrkјn osь arada aldьmnan сьqa kelse qaiter edјm, dep qaldanьp kele ьatьr edј. Vјr uaqьtta Seiten tьra qaldь. Vasь ainalьp, meп-zeп volqandai voldsь. Valə degen oіь vasьnan сьqьp, qatarlasqan tyrde Seitennјd aldьna onсаqьtь Valə volьp tьra qalqandai voldsь. Seiten keijп сегјndј. Kəzјn keп acqanda aldьnda vaiaqь Məskeude kərgen Valəsј tьr edј.

— Сьraqm, men kavalер emesрјn, men komsomolmьn, sјz vьil ьerge qalai keldјdјz?

— Јctene etpeidј, ol menјd qarьndasьm qoi — dedј Raqmet.

«Valə» Raqmettјd qarьndasь edј. Bьl vaiaqь toqьz ьasar Raqmet — uijnen qasьp ketkende qalqan 3 ьastaqь Saqadat edј. Saqadat aul mektevјnde oqьp, Alma-Ataqa keldј. Artьnan Oqu Qalq Komissariatь Məskeudegј vјr muzika mektevјne ьјbergen volatьn. Mekteptј vјtјr-gennen keijп, 1934-сьь Qaraqandьqa kelgen. Onda ol Raqmet var dep estјgen. Saqadat vaiaqь Məskeude Seiten kərgen ьz edј. Dostarь Sonə dep ataitьn. Qaraqandьda Saqadat saxь klvtaгьnda konsert verјp ьurdј. Qazaqtan сьqqan vјrјncј muzikant ьz voldsь.

Saqadat Seitenmen dos vor kettј. Seitenge Baxтьn, Caikovskidјn, Cuvertтјd melodialarьn tartьp verјp ьurdј. Seiten oqan Geinenјd, Beranьenјd, Svetlovтьd ələnderјn oqьp veretјn voldsь. Seiten ьzqda syiu ьənjnde јc nəse aitqan ьoq. ьzdzьd syietјndјgјne senјmј zor edј. Ol, ьzdzьd aqasь arqьь ьaqьndasqanьna kјckene vialьndьraitьn, vјraq vјr kynј oilamaqan ьerden vјr kəmeskj oi Seitenge sap ete tьstј. Vјr vualdьr рјkјr, тапва, cјrјgen сəp mьnьd syiuјn vьldјretјn

siaqtъ volǝǝ. Qarap tǝrsaŋ vǝrjde ornǝnda siaqtъ. Ekeuj de ǝas, ekeujnǝn de denj sau, ekeuj de komsomol mycesj. Seiten ǝleŋ ǝazadъ, qǝz iskrǝpke tartadъ. Seiten qǝzdъ syiedj, qǝzdn da sǝzsǝz syiuj kerek, vǝraq Seitennǝn oǝna vǝr nǝrse ǝetreitjn siaqtъ voladъ da tǝradъ. Vǝr qauǝr, qaiqъ, qaralǝq kǝkjregjnen sǝqrai qoidъ. Mǝnǝn ne kenjn, Seiten vǝlmedj. Qǝzqa vararda ǝyregj dǝrjldelitjn volǝǝ. Syigenjmen ǝolǝqu tǝttj minut volǝmai, kǝnjldjn qosǝn ketjretjn volǝǝ. Seiten varudъ qoidъ. Adamdardan da qacatǝn volǝǝ, vǝl neljkten, Seiten qandai qǝlǝmǝ ǝasadъ, Seitennǝn ǝyregjndegj qaiqъ ne? Seiten-au aitǝs, quanǝsǝn qaida, senjn qaiqǝlanuqa pravon var ma edj?

Seiten kynj voǝ vǝr nǝrsenj ǝoqaltqan adamǝai salǝbraidъ da ǝyredj. Ol, nesjn ǝoqalttъ. Mymkjn adamǝsǝlǝn ǝoqaltqan volar. Mymkjn qainaŋan quanǝsǝn ǝoqaltqan volar. Vǝraq, onǝ ǝoqaltatǝn-dai Seiten ne jstedj. ǘzjnǝn eŋ ǝaqǝn dosǝn satqan volar. Iǝ syigenjn satqan volar. ǘoq, vǝrjde emes. Seitenge Alma-atada qal degen-de ol, qalmaŋan. Qaraqandъ proletariatǝnǝn arasǝna keljǝ mǝdeniet ǝǝmǝsǝna kǝrjsken. Ol, ǝoldasǝn, syigenjn de, satqan ǝoq pa?... Mǝjne, osǝ arada Seiten kymjǝidj. Vǝr minutte varlǝq ǝamanǝsǝlǝq sol ǝaqtan keletjn siaqtъ voladъ. Qai ǝaqtan? Saqadattan va? Seitennǝn voǝnda qoqǝnǝs paida voladъ. Bǝlai voludъ ol qalamaidъ, sondǝqtan aiqu salǝr:

— ǘtjrk! — deidj.

Vǝraq, ǝyregjnde tyijn volqan nemene. Seitennǝn kǝnlj osǝ nege tolmaidъ? ǘetpei tǝrŋan kemcǝljik ne?

Vǝr kynj Seiten «Pravda» nǝn vas maqalasǝn oqǝǝ. Bas maqala, Sovet semiasǝ, vaqǝttъ qǝzdar, syiucǝljik ǝǝnjnde. Bas maqalada: «Vǝzdn qǝzdar dǝniedegj eŋ vaqǝttъ qǝzdar. Vǝzdn qǝzdar ǝetem degen vaqǝtǝna ǝete aladъ, dǝujrdjn ylken adamǝ vola aladъ, vǝzde ǝvǝr qǝz ǝzjnǝn syigenjne kyieuge sǝqadъ. ǘieldj, syimeitjnjne zorlar qosu kapitalǝdǝq xaiuansǝlǝq. Qǝzdardǝn aqa, ǝkesjnǝn aitqanǝmen kyieuge sǝquǝ vǝzde ǝoǝldъ» deljngen. Seiten syiujne kymǝn tuqǝzǝr, ǝyregjne qovalǝu keltjrip, ǝanǝna qadalǝr volqan tjkenektjn ne ekenjn ǝaŋa vǝldj. Men kapitalǝdǝq xaiuansǝlǝq ǝasarǝn, degen oi Seitennǝn ǝyregjne inedei qadaldъ. Seiten dalaqa sǝqtъ. ǘy-gjǝrjǝ otǝgǝr Raqmettjn yijne keldj. Saqadattǝn vǝlmesjne kǝrdj. Amandasrai ǝatǝr:

— Saqadat senjmen sǝilesuge vola ma? — dedj.

Saqadat kyljǝ:

— Boluǝ da mymkjn — dedj.

— Saqadat! osǝ sen menj syiesjn ve? Osǝ mǝselenj cekjǝm keljǝ otǝg.

— Aqai syl degensjn men qasǝr qaida varaiǝn.

— Endece, aqanǝn kǝnljn qimai, ǝzjndj-ǝzjn zorlaidъ ekesjn qoi Saqadat?

Saqadat kyldj.

— Solai voluǝ da mymkjn.

Seiten ornъnan tyregeldj. Basъn tѳmen salvъratъp, vjr az tъrdъ.

— Saqadat! senjъn ѳzjъn syimesen, aqanъnъn zorlaitъn jc qandai qaqъsъ ѳoq. Sen syimesen, menjъn de, aqanъnъn da ѳkreleuge qaqъmъz ѳoq. Endj vъlai volsъn: Syiu ѳenjndegj varъbъq aъgjmenj tasta-
bъq. ѳrine, vъrъnъqъ kyijmъzce dos vor qalarmъz, vjraq syiu ѳenjnde sѳz qozqamaibъq, dedjde Seiten ѳygjrip aъp dalaqa sъqъp kettj.

Endj kѳsege sъqqanda Seitennjъn ѳyregjъn tesjъp tъrqaъn manaqъp kѳmeskj oi ketjъp, vjr tyrъlъj ѳenjldenjъp, tazalanъp qalqandai voldsъ.

Вѳл ѳленен артыq нѳрсе вѳл ѳалqanda tappasъpъn,
Sen ѳленен alma aqactai vaubъrъnda aq tastъn.
Sen gyldeisjъn alma aqactai vъrgalasъn sъnvaisъn,
Oramaldъ, aitsъ qalqac qai ѳjgtke vъlqaisъn.
Oramaldъn ѳiekterj kѳk lentjmen torlanqan,
Sever menjъn qъrdasъma, ѳoldasъma arnalqan.
Ol qъrdastъ, ol ѳoldastъ men vjr ѳerde tavarmъn,
Oq ѳaqtaqъ onasaqa aъp onъ vaqarmъn.
Mъnъn qalai, dermjъn oqan menjъn vaqъtm kem ve eken,
Vjr silъqda ekj adamъnъn ѳygjruj ѳen ve eken,—

der ѳleъ aittъ. Avaisъzda esjk asъdъ. ѳalt qarasa qarsъ aldъnda Sa-
qadat tъr. Seiten ne qъlagъn vjlmey sasъp qaldъ. Saqadat kjdjrgen
de ѳoq, Seitennjъn qasъna keljъp:

— Seiten men senj syiem, vъl arada aqamъnъn jc qandai qatъsъ
ѳoq. Seiten senesjъn ve? Men sъn ѳyregjmmen, adal oъmmnan aittъp
otъrmъn, der Seitendj qъsaqtai aldъ.

Menjъn adal kѳnjldjlk, sъn ѳyrekten sѳileucjlk ѳenjndegj aъgjm-
mem osъlai vjtedj.

MENJN AÇIALARBM

(ROMANQIA BARATBN ÇOL)

II

BJRJNCJ TARAU

Ai-dalada ves-altъ tas yi. Albsta, çer astъnan mйrçalarъ съқыр тйрқан çer varaqtar көрjnedj. Вйй Qарақандъ көрjлерjнде jsteitjн caxtөрlerдjң çer varaqtarъ. Ai çarъq, tyn. Dalada қъвырлақан vjr çан çоq. Saxtөрler çймъстан çаңа қана қaitқан. Ortadaқы vjr çer va-raqtън jсjнде semialъ altъ caxtөр тйрадъ. Yi төвесjне kjrler jljngen. Polda alaқандаi vos çer çоq. Bөрj qоqьrmen tolқан. Saxtөрler өз төсекterjнjң ystjнде, çerde, qara su men nan çer отьr. Асыққан бала-лар nan çegen әкелерjне qараидъ. Tek Әljр, әielj Dәmec, valasъ yсеuj qisaiьр төsegjнде çatьr.

Esjkten vjreu qaradъ:

— Әljртj sūrap vjreu keljр tūr!

Әljртjң өзj de, әielj de, valasъ da ұсыр оғьндағыннан тūrсты. Әljр ұзын qара çjgjt, vet-қолың çыпвақан, kyie. Qавақы тynergen. Ва-зында сьртылақан qара kyie вөрjк. Аiaқың salmaqpen vasър dalaqa cьqтъ. Artънан әielj de cьqadъ. Әljр arbadan tysjр çatқан Tөleртjн qasъna keldj. Salqън қанмен қолың aladъ.

Tөler:

— Men zemlәнkeңe aqac әkeldjm.

Әljр aqactardъ көrjр ezu tartadъ.

Әelj keljр amandastъ. Kыләнданың vetjnen syiedj. ✓

— Kыләнда aqasъna et әkeldj — deidj Tөler.

Әljртjң әieljне veredj.

Dәmec:

— Qalqam, aqasъның ac ekenjн vjлgen qoi, — deidj.

Әljр quañсты, qавақы çаңа асылқан siaqтъ. Bjraq, yige kjruge ьндқailanqanda, tysj vūзыльр, әlde ne ойна tyskenей voladъ. Bүгъльр zemlәнkeге qараидъ. Qozqalmai tūrьр qaladъ.

— Sen nege sjleijр qaldьn? — deidj Dәmec.

— Оғьн... оғьн...

— Ne қылаң оғьн?

— Çatatън оғьн çоq qoi..

Tөler at vailар çyredj. Kыләнда arbadan çygjн tysjрjр çatadъ.

— Уijде kelgende, ekj çыл көrmei көrjскен aqаңа оғьн тауьр vere almaqаңың қиың eken. Aйтсъ өзjң, dalaqa çatқыzaйың va — dedj Әljр.

Таң җаңадан атыр кеҗе җатыр. Җер кепенҗиҗ иҗе иҗеда. Вҗи уаҗытта гудок айқайлады. Ортадағы җатқан қарғыр түрды. Нүрлыбайды ойатты. Нүрлыбай көзін уқалар җатыр:

— Еҗиҗиҗи гудок айқайлады ма? — дедҗ.

Оҗан еҗкиҗи җауар берген җоҗ.

Ортадағы:

— Қане, түрғындар! — дер айқай салды.

Барлығы да бастарғын көтердҗ. Барлығы да «еҗиҗиҗи гудок воҗыр қалды ма» дер сүрар җатты. Җеттегҗ җатқан кийндҗ. Җастығығығы астынан вҗи җарығақ панды аҗыр қойығына тықты. Суытты де қайтыр аҗыр, җартысығын җүҗыр җастық астына қайтадан қойды.

Вҗитҗидер сығыр җатты.

Дәмеҗ, Күланда түрды.

Дәмеҗ җастық астындағы вҗи җарығақ панды аҗыр далаға сықты. Күланда да далаға еге сықты.

— Мен де вараҗи җеҗеҗе.

Екеуҗи җырҗыр келедҗ. Едәуҗи җерде вҗреу қатты тоң җердҗи қазыр җатыр. Вүҗи Әҗр. Дәмеҗ оҗан нан араға җатыр.

Вҗреу келҗр оны алдына саҗыр айдар кеттҗ. Дәмеҗтер җыгҗырҗыр келедҗ. Әҗртҗи тас вараққа аҗыр келдҗ. Јеке кҗрдҗи, вүҗи сакты иеҗи Аҗылысығығын кәвинетҗи едҗ. Төрде қағаз җазыр семҗиҗи җал Хокинс отыр. Диванда онығын валағы Дҗим отыр. Җасығы җырма вестерде кҗккене қыр-қызыл тҗлҗи вар, қуғығысығы җарон итҗи алдына аҗыр отыр. Дҗим қалтасығынан каровке аҗыр, онығын иҗиҗен конпит алқан сағын, ит өзҗиҗиҗи кҗккене түмсығығын җалар-җалар алады. Дҗим конпитҗиҗиҗи вҗрҗиҗи аҗыр өз аузына саҗыр, еҗиҗиҗиҗиҗи аҗыр итҗи аузына салады.

Әҗр җал Хокинстҗиҗи алдына келҗр түрды.

Аҗылысығын васығын җүҗыр аҗыр, тҗлҗи вүҗрағыр, аҗылысығын әксентҗи тҗлҗи мен:

— Сен неге менҗиҗи рүҗсатығысығы земленке қазасығын?

Құдайдығын җерҗи қой — дедҗи кувҗрлер Әҗр.

— Мүмкҗиҗи қазактығын җерҗи сыҗар? Сен сакты да қазактыҗиҗи дегҗиҗи?
10 сом җтраф салам!... — дер ағырды Хокинс.

— Сен аҗактығын қайдан алдығын?

— Аҗам әкелҗр вездҗи.

— Үрлар алқанығын қой, қазҗр аҗасығынды конторға аҗыр кел.

Осы уаҗытта Дәмеҗи кҗрҗыр келдҗи.

Күланда сескенҗр Дәмеҗтҗиҗи қолынан үстар қалтырар тыр. Дҗим аузына сала салды. Аузығын асыр қарар қалды. Ә, дегенде өзҗиҗиҗи вүҗрығын сүлу әйелдердҗи көргендегҗи әдетҗиҗиҗи, андаусығында аҗылысығын тҗлҗи мен:

— Please sit down — дедҗи.

Хокинс оҗан вүҗрығыр қарар, езу тартыр күлдҗи:

— A girl good!

Дҗим Әҗрке қарар:

— Where doeshe work?

Xokins:

— Miner.

Əljр Хокинстјд аиақьна сьқьладь:

— Тақьср, гақьм етјнјз, мусəрјгмјн, землəнкем соқ!

Дсјм сармасқан итјн қуьр сјверјр, Күлəндақа қадаладь. Күлəндапнъ қасьна келедј. Күлəнда сосьр Дəместјд арсақьна сьқадь. Əлјр келјр Дсјмнјд алдьна сьқьладь. Дсјм Хокинске вагьр қулақьна сьвьрлаидь. Ekeuj de Dəmecke тьқьльр тўрқан Күлəндақа қарайдь. Əлјр Дсјмге вас ијр, тақь саьнаиьн degende, ekј qoьn sermer:

— All right, all right — деп васьн izeidј. Əзј Күлəндадан көзјн алмаидь. Əлјр ekј qoьn көкјрегјне қоьр, ьрзальқ вјлджр, васьн сўлқидь.

Əлјрter -esјkten сьқьр вага сатқанда Хокинс:

— Straftь teleisјn, сўмьсқа кесјгјр қалдьн! — deidј.

Əлјр аңьгаиьр тўгьр, сьқиқа ьнқайланқанда Хокинс тақь сақьтьр аладь:

— Zemlənkendј qaza ver, вјрақ сақан тьнадай cart qoiam: sen 7-zavoidan көмјр сар.

Əлјртјд тьсј қасьр, көзј сарасьнан сьқа саздаидь:

— Ol қауьрть qoi, көмјр васьр қаладь, кјрег соқ...

Xokins:

— Men вўьгратьн! Barasьн! Ket соқall!

Əлјр сьқьр кетедј.

... Күлəнда сєр варақта Əлјртјд төсегјнде сатьр. Oilаньр сатьр, Ақьсьпннъ тесјле қарауь көз алдьна елестидј. Көзјн кең асьр, денесј тьрсјгјр көзјн қaitадан сўмадь.

... Төлєр рен Дəмес екеулєр сєр варақть қазьр сатьр. Қазқан сєрлерј кјсјнјд велуагьнан келедј. Қар васқан дала керјлјр сатьр. Вјр мал соқ, тек альста ьрген it даусь estјледј.

EKJNCJ TARAU

... Сахть асть қараңқь, завои сєннјд јсјндеи сјнјске. Кјрег соқ, тьсқанпнъ јнј сияқты. Əлјр соньд тьвјнде көлєгјне дејн сесјр, сальқьз əзј көмјр сауьр сатьр. Бўл, кəджмгј сўмьс јстеуге volмайтьн қауьрть 7-лавь. Samaиьнан аққан тер көмјр кыесјмен қар-қара воьр емсегјнјд ьстјне дејн сорқалар ақьр сатьр. Селкеден аққан тер, сөн арқасьмен ақьр, салварьпнъ ьсқьгьна вагьр соқ воьр сатьр. Əлјр селдеген. Qaita-qaita tamsana вередј. Əлјр entјгјр dem alalmai тўр. Əлјр қавьрқадақь дьмқьл көмјрдјд арасьнан тамсьлар тўрқан қара судь алақаньмен јркјр тосьр альр сўтадь. Дамьл tappai ьстј-ьстјне савадь. Kyrektј альр, сарқан көмјрлерјн дөнгелек арвақа saladь, арваньд алдьнда вайлауь сјр вар. (Бўл сјр Əлјртјд moиьна сальр, арвань tartатын сјр). Арва көмјрге сəl tolмаидь. Сьпннда толқан, вјрақ асьра ьйілген емес. ьйілмеген арвань қавьл алмаидь, straf saladь... Əлјр kyrektј tastар, қaitадан қайласьн қолқа аладь. Отьгьр төвєсјне қараидь. Вјр top көмјр соқтай воьр сьқьр

tür. Ony çanbastar çatyr, aiaqy sozyr çjberjy, qos qoldar ūru ke-
rek. Lavb tar. Əljy aiaqyn sozyr çjberjy çanbastar çatyr, savuça
ynçqailanady. Sol uaqyтта aiaq çady sьqьrlaidь. Bül төbedegj kəmjr.
Aldьmen nьr top kəmjr qular tysedj, vьraq aiaqy çinar, tyregeljy
qasyr ketuge mymkjndjy çoq. Əljy qular kele çatqanda-aq var dər-
menjmen aiqui saladь. Tөvesjndegj kəmjrler vasyr qalqanda ekjncj
ret aiquilaidь, vьraq dauьsьnьd çartьsь çana estjledj.

... Altьnsь zavoidaçylardьn vьr azь qailalarьn tastar çygjrsedj.
Çolda desətnik tür, çjbermeidj:

— Qaida varasьndar, çümьs jstənder?!

Nürlyvai:

— Çetjncj zavoidaçy Əljrtj kəmjr vasyr qalyrtь, əledj qoi, ar-
çyr alaiьqtá — deidj Nürlyvai saxtər.

Bьr az qailasylar çinalьr qalady, desətnik çanyна orьs çjgjt ke-
ledj. Bül qailasь Iliа Afanasiev...

— Nege qarar türsьndar? Bərymьz qьryьr qalsaq ta vülardьn
çany asьr ma?

Iliа 7-zavoiça ətjy ketedj. Desətnik onь ūstaimьn degende, Cək-
tjvai ьqьnən tartьr toqtatady. Betjne ala kəzjmen qarar, əzj 7-za-
voi çaqqa ketedj. Desətniktjң qasьna qailasь Aleksei Petrov keledj.

— Kirgizda neləjң var? Bəry qьryьr qalsьn — deidj desətnik.

Aleksei tjstenjy, kəzjñ alartьr, qavaçyn tyjy, desətnikke vьr az
qarar türady:

— Senjñ kirgizda neç var?

Qasьnda türqan qazaq zavoiçь Beisen desətnikke:

— Ne əkeñjñ qunь var? — deidj.

Desətnik aiqui saladь:

— Qazjy çandarьnьd varьnda tarəndar, çümьs jstənder!

Qailasylar vьrtjndep tarasady.

...Iliа men Sektjvai 7-zavoida. Aьstan camdarь çylyraidy. Əljrtj
kəmjr asьnən arçyr alqan. Əljrtjң esj çoq, talьr qalqan, əljy
siaqy. Syretjy 6-zavoiça alyr keledj. Qailasylar çümьstarьn tastar
qaitadan çinalьr qalady.

— Tjry me? — dep sūraidy Nürlyvai.

— Tjry, aiaçy sьnçan, vasqa çerjñ vьlmeimьz.

Qailasylar qorçar alady. Uñljy qarasady. Çan-çaqtan varьqь
vьrdei culasady:

— Endj münь sьqarady!... Çümьstan quady!...

— Qaiuandar, kəryne kəzge əljmge aidar, mertjktjry, endj çü-
mьstan sьqarady... — deidj Iliа.

Art çaqtan vьr qazaq çjgjtj:

— Osь nege kjrep qoimaidь? Bьzdy əlsjñ dei me? Nege qauьr-
ty çerge aidaidь? — deidj.

— Əlsjñ deidj. Sen əlseñ aidьn vasyñnən bergj çal aqьn desə-
niktjң paidasьna qalady, — deidj Aleksei.

Desətnik kele çatady. Çümьsçylar taral vastaidь.

Aleksei desətnikke:

— Qazjr çoqarğqa qavar bergjz, øltjrmei emdeuı kerek.

— Sen øzjn ne qbr çyrjn, nege çümьsьna varmaisьn? dep desətnik vaçьldaidь.

— Men ucjn sen jstemeisjn qoi.

— Senjmen erten səilesermjn.

İlia, Sektjvai, Aleksei yceuj Əljptj køteredj.

— Qaida varasьndar? Ne çümьstarğn var?... Kømjrlerjndj sa-
vьndar... Əlmeidj çata versjn...

— Sənder øltjrdj dep vjz øltjre almaimьz — dedj İlia.

Desətnik mürtn sipaidь:

— Çümьstan sьqьlarğn kelgen eken.

Desətnikke ala køzderjmen qarap, Əljptj køterjsjz aьp ketedj.

Qailasьlar arasьnda kuvjz sөz:

— Endj Əljptj çümьstan sьqaradь.

— Bala-saqasь actan qьgladь...

— Əzj çazьlar ma eken?...

— Ynderjndj øcjrjnder! — dep desətnik-aıqai saldь.

- Saxtørlər sөzderjn toqtatadь. Desətnik tьj tьjçaqandai vjz az tьgьp ketjz qaladь.

...Əljpterdjz zəmlənkəs. Əte qarağq. Tøsekte Əljz çatь. Køzj çümьsь, aьq-aьq ernj qimьldaidь. Ёçqьnğьsь, aıqailağьsь keledj, vjraq dərmen çoq. Çaqalai Dəmec, valasь, Tøler, Kьlənda, İlia tьgь. Sektjvai, Aleksei tyre keljz tьr. Dəmec, kjckene vala, Tøler yceuj de çьlar oьgь.

— Qainaq-aı endj qaittjm? Qьglatьn voldьq qoi! — dep Də-
mec qattь çьlar çjverdj.

— Qьglmaisьn, sьqartraimьz çümьstan — dedj İlia.

İlia, Sektjvai sьqьp kettj. Aleksei Dəmecke qarap vjz az tьrdь. Vjz nərsenj aıtqьsь kelgen adamı oqtaldь. Qoьn qozqadь. Qazaq tjljn vjlmegen soң aıta almaı ernjn tjstedj. Qaitadan Dəmecke qaradь. Qinalьp çatqan Əljpkə qaradь. Bozdar oьgьqan kjckene vala-
qa kəzj tystj. Taqь aıtaıьn dedj, aıta almadь. Sөz ornьna kəzjnə ças sьqtь. Kьielj betten ças sorqaladь. Kəzjne desətnik elestedj. Campanski jcjz oьgьqan Aqьlsьn elestedj. Aleksei vasьn køterjz aldь, esjkke qarai çurdj. Esjk aldьna varьp, moıьn salьgьratьp, ker-
kesjn qoьna ũstar vjz az tьrdь. Sodan soң kenetten artьna vür-
lьp, tez-tez vasьp Dəmeljge keljz ylkəp, qar-qara kəndei volьp çat-
qan alaqaьn ũsəndь. Dəmeljnjn qoьn aьp sertteskəndei vətjne qar-
rap vjz az tьrdь. Sodan keıjn vjz sjlkjdj de, aıvəndь qadammen va-
sьp sьqьp kettj...

Tøler yndemeı oьgь. «Cjrkjn vjz de keldjk, Əljz vaqьtsьzdbьqqa ũsəgadь-aı» dep oьgь ma? Vjz uaqьtta:

— Kьlənda, sьnьq salucьqa taqь varьp kelcj, nege kelmeı çat-
tьgь? — dedj.

Kьlənda oğьnan tьgьp sьqьp kettj.

Əljz endj oıvailadь. Aıanьctь tyrdə vьğrsьdbь. Ёğьrsu ørləp sь-
qьruqa ainaldь. Syiegjn aramen kesjz, aqac qūsar vølsektep çat-

qandai boldb. Bjr uaqıtta aiaqь emes, däl cüregjnjn varıyq çaqьnan da tez-tez ine süqьp çatqandai bezektedj. Sodan soң sol üzьn inelerdj aıqastьra ötkjzjр тьгьр etkjzvei, qozqaltpai qoiqandai talьqьp, qьrıldar, demj vjtjр, ynj cьqrai qaldь. Kenetten sol varıyq çaqьnan da ine süqqan cüregjn ylken çalpaq temjр alaqaьmen тьrлqть vatьra üstar cülьp alьp vara çatqandai, qattь cьdqьrdь.

УСJNCJ TARAУ

... Qas qaraiqaьn. Aqьlcьn yilerj terezelerjnjn çarьqtarь kørjnedj. Aspanda aı da, cüldьz da çoq. Qara vült taqtaiqa tamqaьn maidai, vjrtjndep çinalьp, aspandь tegjс çarqaьn. Əlde qaida cəujldep it yredj. Cүgjrjр vasьp Kylənda keledj. Ylken qara kəzderj oınaqьp, çan-çaqьna alaqtar qaraidь. Qorqьnstь. Oımaq auzь, kjckene əsem ərjnı tjsteulj. Toqtadь. Artьnan dauь cьqtь. Bүrьlьp qaradь. Çaqaьndar keljр qalqaьn vjр attь sananь kərdj. Çoldan cьqa cүgjrđj. «Toqta» dedj vjreu. Kylənda aıqai salaiьn dep edj, kenetten tjstelgen ərjnı¹ vosatьp, auzьn aca almaı qaldь.

Canadan vjreu:

— Mjnıjz, vjz de sonda varamьz, — dedj.

Kylənda cegjne tystj. Sonda artьnan vjreu qūcaqtai aldь. Kylənda ьrcьp tystj. Aıqailai bergende vjр ylken qol oramalmen auzьn vastь. Kyləndanь ekj adam kəterjр canaqa saldь. Kylənda tulaidь, vjreuj kəkjregjnen vasьp, keudesjne mjnjр alьp auzьna oramal тьqьp otьr. Qos at ala çəneldj. Cauьp keledj. Qьzьl tas yige əkeldj. Ekj çjgjt Kyləndanь kəterjр jcke kjrgjzđj. Esjktj actь. Auьzqь yide kjckene itjne konpitjn verjр Dçim otьr. Ekj çjgjtıjn vjрj mұrttь sarь çjgjt, Kyləndanь jcke kjrgjzgesjn qol quşьrdь:

— Mьrza, keldjkl

Bül orьsa kijngen ylken qara çjgjt Ətegen tjımac.

Dçim itjn alqьmьnan iterjр tastar çьmьp kyldj. Kylənda vjр çjgjtıjn qūcaqьnda qavьrqaqa тьqьlьp tūr. Es-tys çoq. Oıьna vaiaqь kəvinettegj oıqalar tystj. Çjgjt vosatьp tūrdь.

— Kəkeçan-ai menj qūtqarьcl

Kylənda enjrep Ətegenıjn etegjne çarmastь. Ətegen ьrçandap kyldj. Dçim Ətegenge saqat üşndь. Ətegen onь alьp ekj alaqaьna kezek salьp qaradь. Kyldj. Qaltasьna saldь. Ətegen Kyləndaqa qaradь.

— Ectəde de jstemeıdj. Tek mьrzanьn mьrzalьqь üstar saqaьn kəlek kigjzjр çjbermekcj. Çaqsь qьz eken deıdj — dedj Ətegen. Əzjterjс qarap sьlqьldar kyledj.

Esjkten yı sьrьgьcь Tanə kjrdj. Alqa qarai cүreıjn dedj de, esjktjн tūtqasьnan üstar keıjn calqaidь. Kəzj alarьp, vetjnen qanь qactь.

Ətegen Kyləndanь qūcaqtar, syiretjр, jckj yige kjrgjzđj.

— Cьgaqьm menj qazaqьn qoi, menj varda nesjne qorqasьn? Krovat ystjnde əieldjн ədemj kəilegj çatьr. Çerde kjlem төsel-

gen. Өтеген Ақысына тјгілген сјбек көілектј қолна алды:

— Мәнәнь кі, мен терјс қарап тұрамън.

— Күләнда сьлар тұр, алмады.

— Бол Ки! Теңрек кетеіжк. Дүспаннан тык тартсаң да пайда емес пе? Тең! Әлјр қинальр қатқан сьқар. Бүлардың әдетј: бергенјн алмансаң, сјвермеідј.

Күләнда дјрјлдеп Өтегенге қараидь. Күләнда көілектј алды, қол дјрјлдеп тұр, көілекке қараидь.

— Бол, мен терјс қарап тұрам.

Өтеген терјс қараидь. Күләнда әлгј көілекке қарап тұр. Ол, ақысың әіеліңн кіјр сүргенјн көрген, қызыққан. Көзјне елестеідј. Көілегін сеседј. Өтеген бүғыльр қараидь. Томраильр тјке төңкерілір тұрған, кјскене екј кесеге көзј тьседј. Ернјн қалаидь, сјлекеіјн сүтады. Тақы қараидь. Күләданың бүралқан сјңјске ас белјне көзј тьседј. Ентјгедј, сьдай алмаидь. Бүғыльр сүгјрјр вағыр құсақтаі алды. Күләнда сосьльр секјрјр тьседј. Есјк сьлдыр етедј. Өтеген селк етјр, тык вјлмегендеі есјк қаққа сүгјредј:

— Мен қалаі кіудј ыіреіјн деп едім, — деідј.

Күләнда көілектј кіген. Қолқа тьскен асаудай. Вјрақ, көілек келсјр тұр. Өз көілегін, қамзолың алыр, есјкке қарай сүгјредј:

— Сүр, кетеіжк ақатаі!

Осы уақытта ыге Дсім кјрјр келедј. Өтеген сьдыр сүге бередј. Дсім есјктј вјр бүрап, јсјнен кјлттеп, кјлттј қалтасына салады. Күләнда ыіеленген, екј көзјн Дсімнен айрмаі кеіјн сегіне тьседј. Барық кысјмен есјктјң тұтқасына қавьсады, есјктј тартды, сүлқидь Дсім қолына вјр орамал алыр Күләндаға келедј. Күләданың қолындағы кјймдерјн алыр, васағаға лақтығыр тастаидь. Күләнда балаңың сьласьмен еңіреп қоіа бередј. Дсім Күләданың қолынан ұстар, сыіретјр төсекке алыр келедј. Отыр дегендеі ьмдаидь. Күләнда отьрмаидь, сьлар сүлқынады. Дсім кеудесјнен васыр отьрқызды. Екеуі сөілеспеідј, вјрјнен-вјрј көзјн алмаидь, арвасыр тұрған сияқты. Вјрјнјң тјлјн вјрј вјлмеідј. Күләнда қорқынысты, сьлар отьр. Дсім қуанысты, кылјр отьр. Көздерј қайнар Күләданың ветјне, денесјне қарап вјр аз отьрды.

Дсімнјң көзј қараыты, аузынан суь ақты... құсақтаі алды, кјскене Күләданы соқтадай денесјмен васыр салды. Аіқайлауға әлјн келтјрмеі, кјскентаі аузын тјстеп сыіедј. Нәзјк белјн қысыр төсекке қатқызды, аузын орамалмен васты. Күләданың вильққан, вильқан дауысы сьқты, алақ-қолы төсектј саवालды.

... Ауызы ыі. Өтеген кылјмдеп есјктен тыңдап тұр, Танә ыідн ортасында тұр.

Јскј ыіден ьсқыңқан, қан қиналқан, көмекке сақырған, қан сьдыр вара қатқан, ассы дауысы сьқты. Танә сүгјрјр вағыр есјктј қақты. Өтеген оны ітерјр сјвердј. Танә ентјгјр ыіеленјр Өтегенге қарады, сүгјрјр далаға сьқты. Алды-артына қарамай сүгјрјр келедј. Дала қараңғы, талаі сырјндј. Мјне, сахты конторы. Мјне, сахтыға вара тың қол. Әлј сүгјрјр келедј. Мјне, сахтыға келдј, қар аузына

enjr çoq voldь. Qarañqь strikpen çygjrjр keledj. Zavoiça endj, syiretjlr, envekter keledj. Çañ-çün qaila dьvьstarь, kyrektjn sьlьbь, çaltьraçan camdar көrjndj.

TƏRTJNCJ TARAU

Tanə İliaça keldj. Entjgjr vjr az səilese almaı tırdь. İlia Tanə-ça qaradь. Tanə qaltьrap:

— Əljр qaida? Kjkene qarьndasьn көceden ūstar aьp, Dçim zorlar çatьp, qьz əletjn.

İlianьn көzjne Əljрterdjн yijnen qьzdьn dalaça sьqqanь eles- tedj. Qarañqьdan: «O, ne, ne deidj» degen kuvjrler sьqtь. Saxtər-ler vjrjnep-vjrj estjр, çinalьp qaldь. Envekter, syiretjlr çan-çaq- tan keljр çatьp. İlia mañdaianьn terjn vjlegjmen syrtjр tьrьp:

— Əljrtjn kjckene qarьndasь dərgerge vara çatqanda, ūstar aьp yjne ararьp Dçim zorlar çatьp deidj...

— Ne deidj? — dedj çañ kele çatqan vjreu.

— İlia çai qana:

— Bül qaiuandьqqa sьdauça volama, vüdan ətken qaiuandьq vo- lama — dedj.

— Osьqan qalai sьdaisьndar, — dep İlia aıqailar çjberdj.

— Açьratьp alu kerek, — dedj vjreu.

— Çyгjnder, çümьstь tastандar!

Saxtərler tьs-tьsьnan aıqailadь, tyrlj voqtaular estjldj. Envek-ter Aleksei keldj. Çürt qьzьp, davьr ūlqaiьp, voqtau көveidj.

Samnьn çarьqьnda vyktjсьp, yndemeı vjreu otьr. Bül Sədu. Sə- du vasьn көterjр aldь:

— Bərjn byldjrjр çyrgen orьstar, çañ Əljrtj ararьp kelgende vjr sümьdqьtь jstep kelgen qoi. Tьnьstьqьmьzdь aьp-aq voldь- au.

Qailasьn qolьna ūstar ūzьn qara çjgjt otьrdь. Bül osь uaqьtqa deijn ecteңe degen çoq. Tjsjn qairap, көzj çarqьldap, qailamen vjreudj ūruça, tap veruge otьrqan siaqtь, Bül Beisen saxtər edj. Beisen Səduge qarap:

— Çanьnьn varьnda auzьndь çapsaң qaitedj! — dedj.

— Qazaq-qazaq dep qaqsaisьn da çyresjn, qazaqьl volsaң ças qьzьndь qülyndai sьnqьrtьp çatqanda nege ara tyspeisjn? Kunj kece emespe edj, desətnikke çaqlьnp vjzdj, «qazaqьndь» çaman- dar çyrgenjn. Vjlemjz qandai orьsqa qas ekenjndj — dep Sektjvai da çekjр tastadь.

— Aleksei orьnənan qozqaldь:

— Qane, çyrjnder! — 3-zavoiça kettjk dedj. Saxtərler qimь- dai bastadь. Qailalarьn ala çyrdj. Zavoidьn jçj aıqai, voqtau səzge toldь.

Zavoidьn eң tyvjnde ves-altь adam otьrdь. İlialar sьqьp vara çatqanda vülar qarap tırdь da, çümьstarьn jsteı verdj. İlialar stj- rikke tyskende, aldьndaqь 3-zavoidan 20 adam sьqtь. Aldarьnda

Aleksei. Barlıq qosıler sırtıkrıpen kele çatır. Törtırsız aıtıqan sözder, aıqailar kımırdei qıııladı. Aldarınan desätnik sıqtı.

— Al, sıgıtter, — dedı Beisen. Barlıq sıvıla tıstı. Desätnik tırıqan sıerge sıaxtıler yımeledı, terkıler-terkıler tastar kettı.

* *
*

Sıaxtıler sıilemesten sıygırır kele çatır. Qızıl tas yıge sıaqın-dar esık aldına keldı. Aldında yzđık kele sıatqan Beisen men İlia jıke kıırır kettı. Osı uaqıtta mıltıq atıldı. Üc politseıski esıktın aldına, keldı. Beisenderđın kırgenın kımıe qaldı. Taq da mıltıq atıldı. Aıqai-u-sı kımıedı.

Jkı yıge Beisen men İlia kırdı. Tırde tımekte essız-tıssız, kım-zın sımır, talır Kılnda sıtır. Đırılde sıır-sır volır, kımz alarır, vırısqa tırılır Đım tır. İlia Kılndaqı vardı. Beisennın kımz Đımge tıstı. Tısın qairar, kımz sıatnar vır az qarar tırde da, qailasın salmaqtađ. Đımının kımz qailaqa tısır, vırısqa tırıla tıstı. Beisen qailasın yı qavırqasına sııer qoidı. Sıdırbırın tııır, tıstetır Đımge varır, alarqan kımzın qadar, qılınan üstar, yıđın ortasına alır keldı. Sıdırbırın salmaqtar tırır betten vır sıqtı. Đım qanqalaqtar üsır tısır, mırınınan qan sıorqaladı. İlia kelır üstai aldı.

— Ürma!

Beisen oqan voi verıeı varır, ylıen etıktın ökıesımen ekı tertı. Sıtır, sırt verır auızqı yıge sıqtı Mında yı jıcn sıır aınalır sıygırır Ötegen sıır. Beisen üstar aldı. Sıaqasınan üstar, sıerge alır ürdı. Alqımınan ezgıledı. Ötegenın mırınınan qan kettı. Ötegenın vırılır aıqailaıqa əj kelmedı, kımz vııldırar esı audı.

Avasızda vır politseıski kıırır keldı. Mıltıq atı. Oq Beisenge tımedı. Qasına kelır naganın kımıere verıende arınan İlia kelır, qailamen kım sıelkeden sıoqır sıverdı. Politseıski sıvetınen qıladı. Naganı üsır tıstı. İlia onı qaltasına salır aldı.

İlia men Beisen Kılndaın kımıerır esıktın aldına alır sıqtı.

Sıaxtıler sıavırlar qorıar aldı. Sıaxtıler:

— Tırı me?

— Atqan va?

— Ne jıstetı?

— Tırı — dedı İlia.

Tort sıarır Tıler keldı. Qızılının ıstıne ökırır qııai kettı. Oı-vai salır sılar Đımec sıana ves-altı sıaxtı əıelderı keldı. Sırtı top-tanır Kılndaın alır sırdı. Esıktın aldında ne jıstetın vııııeı ekı politseıski qala verđ. Top ketır vara sıatqanda, —

— Bolar jı völdı. Sımısqa varımımız — dedı İlia.

Art sıaqta kele sıatqan vır sıaxtı:

— Vır sımdıq vastaldı-aı! — deı kıvırledı.

— Kımze tıse verıeı, sımısqa keteıjkte — dedı qasında kele sıatqan sıoldası.

Bes-alt' saxtər vəljn'p saxt'əqə qarai vür'ıldə.

— Qaida varas'ndar! — dedj Sektjvai.

Olar çauar qat'rai, yndemesten kete verdj.

— Q'zdz' qaida aragam'z! — dedj vjr uaq'tta Sektjvai Aleksej-ge.

— Aitqandai, Əlj'p t'əsegjnde çat'ər eken-au.

İlia t'əmen qaracaq'ın kuyjmen vjr az çy'j'p ot'əg'ər vas'ın k'ət'ərj'p ald'.

— B'jz'djn yige arag'ndar!

— Əzjn qaida çatas'nd?

— Menj v'ərj vjr qamaid' qoi.

Ec kjm d'v'v's s'çarq'ın ç'əq. Top, İlia zeml'ənkesj'njn ald'na keldj. Sektjvai, D'əmec taq' vjr-ekj saxt'ər es-tysjnen a'v'v'lyq'ın Kyl'ənda'ın yige a'v'p keldj. B'ül yi t'jpten kjckentai. Enj tar-aq. Ekj aq'ac t'əsek z'orq'a s'v'p t'ür. Yide ec qandai v'v'v'm ç'əq. Tek vjr-ekj ç'v'v'lyq'ın k'ərpe, ç'v'v'lyq' vesrent qana k'ərjn'p t'ür. Pec tyt'jn yidjn ç'v'v'lyq'ın qartaq'ın. B'ül Aleksej men İlian'ın ç'ər varaq'.

İlian'ın əielj Maria keldj.

— M'na t'əsekke əkelj'nder — dep əz t'əsegjn k'ərsəttj.

Daladaq' top tarauq'a v'ndaj'ıldə. Sektjvai a'iqai sald'.

— Endj İlialard' qamaid', ç'v'v'm'stan s'çarad'. Var'lyq' vjz usjn əm'es p'e? Ç'andar'ın v'olsa q'orq'ar a'v'ndar!

Ç'ürt t'üs-t'üs'nan a'iqaj'ıldə.

— Q'orq'ama' nesj var!

— Q'orq'ar alam'z!

— Ç'au q'ol'na tastamaim'z!

...Kyl'ənda k'əzjn a'ç't'. Vas'ın k'ət'ermekc'j v'old'. Qaitadan k'əzjn ç'v'v'm'd'. Qas'nda ç'ylar T'ələr ot'ər. Vas ç'əq'ında İlian'ın əielj Maria ot'ər.

Vjr uaq'tta Kyl'ənda k'əzjn ç'anar'ın s'ç'ar'ı qatt' a'ç't'. Yidjn t'əv'esj'ne qadal'd'.
— Oivai, əldjm, əke-tai, qaida ç'yrsjn? Uhl... Əldjm... m'nan'ın v'ustasaic's...

Kyl'ənda ernjn t'jst'ər, v'etjn t'v'ç'itt'. S'v'nd'v'g'ər v'ar'anaq' da'v's-p'en v'ar'v'rd'.
— Men qas'ndam'ın s'v'raç'm.

Bjraq, Kyl'ənda t'v'ndaq'ın ç'əq. T'v'v's'p', tart'ly'p v'ç'v'ly'p t'v'rq'ın d'enesjn tastar v'osat'ər ç'j'v'erdj. Tal'p kettj.

BESJNCJ TARAU

Əlj'p s'v'nd'ın a'iaq'ın salq'ın soç, q'inalq'ın'ın q'oi'ain dedj. S'v'p-s'v'p v'ol'p k'əzjn ç'v'v'm'p ç'att'. Denesj tas v'ol'p qat'ər qalq'ın s'iaq'ly'. Ec ç'əq'a q'ozq'almaid'. Vas'nda İlia men D'əmec ot'ər.

Bjr uaq'tta Əlj'p k'əzjn a'ç't'. Bjr az ç'att'. Sonan soç k'əz'd'ərj'nen m'oltj'd'ep ç'as aq't'.

— Iliа — ai, ɵmjrjmde kɵzjmnen ҫas sьqraҫan adam edjm. Mь-
nau vatьp kettj-au.

Osьdan soң aiaq ҫaқbь yzjlьp tyskendei voldь. Erjnjn tьstep qิ-
nalьp, kɵzjn ҫɵmьp, maңdai terjsjn ҫьrdbь. Sɵitьp, kɵzjn taқbь actь.

— Ol endj ɵle me?

— Ne ɵlsjn. Өlj-aq ҫазьbьp ketedj, alaң volma! — dedj Iliа.

Өljьp ɵlsjrep kɵzjn vьr az ҫɵmьp ҫattь da, qaitadan actь.

— Kьckene valaңь zorlaptь deisjd be?

— Iа.

— Qaiuan.

Өljьp qolьn kɵterejn dedj:

— Oivai.

Aiaq ҫaқbь ҫɵlьnbьp ketkendei voldь.

— Qaiuan...

— O—o—o—oi... Өljьp talьp kettj.

* *
*

Kylənda səl tьnbьp kɵzjn ҫɵmьp ҫattь. Qatarьnda Maria ҫatьp.
Yi jсj qar-qaraңqь. El ɵiқьda.

Ekiңcj tɵsekte Aleksei ɵieljmen ҫatьp. Dəl esjktjң аузында ҫer-
de Iliа ҫatьp.

Bьr uaқьtta esjk tьsьrladbь. Bьreu sьrttan esjktj ɵrj-berj ҫɵlqь-
ladь. Qattь tartqanda jlgegь yzjlьp esjk asьbьp kettj. Nagaңьn al-
qan politseiski Iliаqa sьrjne yige qɵlap kьrdj. Iliа qarqьp tьrdbь.

— Qolьndь kɵter!

Iliа qolьn kɵterdj. Aleksei, Maria, Alekseidjң ɵielj oiandь. ɵi-
qьsьn aca almaqan ɵielder yreilejьp tьr. Kelgen bьr soldat Aleksei-
ge qolьndь kɵter dedj. Soldat tьntu vastap Kyləndaңь vāsьn qa-
raidь.

— ҫolama oqan, oiatasьn, tart qolьndь! — dedj Iliа.

— Tap naganь dedj politseiski.

— Mende ҫoq, vьlmeimjn.

— Tap, qazьr atan.

— Aiqailama, aurudь oiatasьn.

Kylənda oiаnbьp kettj.

— Oivai, vastь, vastь, ɵldjm-au, ҫaңьm...ҫaңьm... Oivai—au—
a—al...

Ассь aiqai taқbь sьqьtь. Soldattar Iliаnbь alьp sьqьp kettj.

* *
*

Taң atьp kele ҫatьp. ҫerde qar. Sьqьp kele ҫatqan kьn sɵulesj-
men aspandaқbь vьlттьң ҫieгj qьzarqan. Dəmec ren Tɵlep zemləң-
ke qazuda. Ekeuj tьnjmen ekj aurudьң vаsьnda voladbь da, kьnjmen
ҫer varaқ qazadbь. ҫer varaқ vьtuge de taiənqan. Tɵbesjne aқac sa-
lьnqan, toқьqan qamьs, ci ҫaibьlqan. Qar ystjnde qamьs, kesj-
gen aқactar ҫatadbь.

— Bygjn vьtjьrьp Kyləndaңь əkelemjz — dedj Tɵlep.

Esjne yijnde qalqan Raqmetj tystj, Tölep çerге отъра kettj. Alъstan vjreu çygjrp keledj. Çaqьndadъ. Çьlap keledj. Bül Maria eken.

— Qьзын...qьзын... — деп Maria vulьqьp qaldъ.

Dәmec oivai salьp, çьlap çygjre çәneldj. Tөlep te çygjrdj. Vj-raq, esjnen adasьp, çyregj suьldap nege çygjrgenjn de vjlgен çoq. Vagьp esjkten kjre bergende Kylәnda vjг ьсqьnpьr sьlq ettj. Tөlep qьзыньң vasьna kelgende nege kelgenjn vjлmei, aңьraиьp türdъ. Tek vjг azdan soң, qьзыньң qansьz çүmьr aq vjlegjne, çansьz өljк ve-tjne, endj qaitьp көrjvbestei mәngj çүmьlqan көzderjne көzj tьs-kende «oi vaubьgьmdap» отъра kettj. Dәmec te çьlap çatьp. Çүrt çь-льp qaldъ. Sektjvai da keldj. Kөzjn çenjmen syrtjр çatьp, — Әljpke esjttjrcuj volmandar! — dedj.

* *
*

Saxtьdan qasьq çerde, midai dalada көp saxtөрler, әielder, va-lalar Kylәndanъ çerlep çattъ. Molanьң vasьna tas qoidъ. Tasta arap-ca çazu var:

1916 çьl, vjгjncj fevral.

Kylәnda Tөlep qьзы, onves çasьnda.

Çauьz, saxtь lesj aqьысьnь ьң qoььnan qaza tarqan!!

Çүrt tarauqa ainalqanda Aleksei — «toqtандar!» деп aiqai saldъ.

— Qavьg vasьnda sөz sөileu qazaq әdetjnde volmasa da, sөi-leuge rүqsat verjnder! — dedj.

— Mьna qьzдың neden өlgenjn vjlesjңder, Bьvraиьmdardьң ne-den өlgenjn vjlesjңder, Әljptjң neden aiaqь sьnqanьн vjlesjңder, valalardьң neden asьqqanьн vjlesjңder. Beisenderdjң, Ilialardьң ne-den qamalьp çatqanьн da vjlesjңder. Bүdan artьq men ne aitaиьp, Beisenderdj vosatьp vermei, Әljptj qamsьz etpei, çal aqьmьzdъ кө-veitkjzvei çүmьsqa сьqraиьq. Osъ qavьg ystjnde ant vereijk.

— Ne dedj?

— Ne deidj?

— Qazaqçьlap çjverjңder vjreujң.

Çүrt culap kettj. Ortaqa Sektjvai сьqьt.

— Ne deucj edj, qaiuan qoььnan çazьqsьz qaza tarqan ças va-lanьң qavьgьnda çьlatauqa vola ma? — deidj. Osъ qavьg ystjnde kyijjctj serpuge volama? deidj. Qatьпьндъ ӯгьp, qьзындъ zorlap, vala-caqандъ qьгьp, өzjңdj өljmge aidaqanьna көne veruge vola ma? deidj. Ças qьзындъ сьгьldatьp өltjrgen qaiuandъ çelkege mjn-gjzjр qoiuqa vola ma? deidj. Osъ arada kek alamьz деп ant verme-sek, ças nәreste qavьgьnda tьпс çata ala ma? deidj. Qacanqa deijn qul volasьң? Qacanqa deijn yi jcjңdj asьqьгьp, ças qьzdarьндъ сьгьldatasьң? deidj.

Ekj-yc әiel aiqailap çьlap çjverdj.

SaxtÛ astÛnda çan çoq. AdamÛ kÛcÛr ketken ÛzÛn tar zemlÛnke siaqtÛ. QaranqÛ, çÛgÛm-çÛgÛm, tarau-tarau tÛcÛqan jnj siaqtÛ. EckÛjm çÛmÛsÛqa sÛrÛqan çoq. Çer varaqtar ainalasÛ da tÛnÛc. QÛbÛyÛr etken çan çoq, varlÛqÛ yilerjnde qasaqana çatÛr. Çer varaqtar aldÛnna vÛr vÛvod soldat òttÛ. Çer varaqtar aldÛnda vÛr politseiski çÛr. ÒzÛnne-òzÛ olai-vÛlai çÛredÛ. ZemlÛnke çaqqa qaraidÛ. OÛb vÛreÛ sÛqsa, vaïlanÛsa tÛsÛr, ÛrÛs sÛqarÛr, ÛrÛr qamar qÛmardan sÛqÛr kek almaq. VÛraq, eckÛjm sÛrÛpadÛ. Politseiski olai-vÛlai çÛre vastadÛ.

— Oi laqnet.

EckÛjm sÛrÛrai-aq qoidÛ. Politseiski olai-vÛlai tez-tez çÛre vastadÛ.

— Oi, laqnet.

Òlj eckÛjm sÛrÛqan çoq. Politseiski olai-vÛlai çÛygÛre vasÛr çÛrdÛ.

— Oi, laqnet.

EckÛjm sÛrÛrai qoidÛ. VÛr it kele çattÛ. Politseiski kylÛr ketÛr, çaiÛmen kele çatqan itkÛ ÛmtÛlÛr quÛr ala çeneldÛ.

* *

SaxtÛerler tÛsekterjnde çatÛr aldÛ. Dalaqa sÛrÛrai qoidÛ. BygÛn Ûc kÛn voldÛ, astÛqqa da sÛdadÛ. Adam astÛqqa sÛdaqanda, kapitalis Hokins paidanÛ kemjuÛne sÛdamadÛ. Hokins kavÛnetjnde tÛnvaï çÛrÛr-çÛr. TurÛr qorqÛnÛstÛ, sasulÛ. Ûstelge syienÛr vÛr az tÛrÛr aldÛna qaradÛ.

— HialardÛ vosatu, ÒljrtÛ çÛmÛstan sÛqarÛmau, çal aqÛnÛ òsjru — dedÛ òzÛnne-òzÛ.

— Çal aqÛnÛ òsjru — dedÛ taqÛ da.

SÛyttÛ de tez-tez vasÛr çÛrÛr kettÛ.

Mister Stivins keldÛ.

— MÛmkÛn emes, çÛmÛsÛsÛqa tÛn verÛr zianqa qalar çaiÛm çoq — dedÛ oqan Hokins.

— ÒzÛnjz oilanÛzÛsÛ, negÛzÛgÛ saxtÛ toqtaÛnÛnÛ zianÛ tÛrtÛ kÛr qoi.

— BÛrÛ sonÛd kesÛrÛ. Òr uaqtÛta menÛn moÛnÛma mÛnjÛr alÛr, zianÛn tigÛzedÛ de otÛradÛ. EndÛ ol menÛn valam emes, — dedÛ acÛlanÛr Hokins.

— KÛnvei volmaidÛ, mistr Hokins.

Hokins oilanÛr tÛr.

— SaqÛr òkÛjÛderÛn — dedÛ vÛr uaqtÛta.

Stivins sÛqÛr kettÛ. Aleksei men SektÛvai kÛrdÛ.

— SenderÛ Ûrza qÛlaÛn, çÛmÛstargÛda sÛqÛndar! — dedÛ Hokins.

— Solaima eken.

Aleksei onÛd vetÛne qadala qaradÛ. Solaima eken.

Hokins ren Alekseiler sÛilesÛr çatqanda, vaïaqÛ SÛdu çetkÛ zemlÛnkenÛn aldÛna kelÛr, qazaq çÛmÛsÛsÛlarÛn çÛr aldÛ. ÒzÛ ortasÛnda tÛrÛr sÛz sÛiledÛ.

— Сүртсыйық! Мынау оғыстар вјг вәлеге вастайын дер сүрген соқ-
ра? Вјздјң җелжетјң не ветјмјз вар. Бала-сақамыз воһса мынау,
асьыр җатқань. Ақыһынпың несј кетедј, вјздј сьқарады да тастай-
ды, вјгеу өдј дер варһымздың қығыһынпыз җөн волар ма? екен. Одан
да қүдай дер сүмьсқа кјрјсеіјк. Ақыһыннан кесјрјм сүрайық. Қа-
танқыһыһымздан вјг қателјк воһды деіјк. Қамалқан оғы, қамалыр
җата версјң. Онда вјздјң не сүмьсһымз вар. Ғер қара, кун җыһда җө-
нјмјздј тавайық. О, сүртсыйық не деісјң?

Көрсјлјк вјг азқа деіјң ындемедј. Содан соң:

— Ғелјгудј қойқан дүһь.

— Тувјнде вјг сүмьдөһтәң воһь аіқән.

— Қазакқа җелјгу не керек — деген кункјл зораиа вастады.

— Сәду сандырақһнды қой, — дедј вјг җас җјгјт.

— Мына неме не деідј.

— Соқыһыһь кер сүрген қой.

— Иһалар вјз усјң қамалыр җатқан соқ ра?

— Јс кјмдј қорқар җайһыз соқ. Бала-сақамызды қығмай вјг җа-
рығақ нан таһыр версек те җетер.

— Е, оһь сүмьс вјг җарығақ нан усјң емес ре?

— Ујјнде салқыр җаһыр аһсан, таварһын җарығақ нанды.

Түс-түстан аіқай, керјс. көвеідј.

— Тоқтаңдар! — дедј Сәду. — Бүһ арада даурьдәһтәң тык те соқ.
Қазјг сүмьсқа сьқи керек. Ғаңа Алексеілер Ақыһынқа тақы кетј.
Сүмьсһылар сүмьсқа сьқраиды демексј. Ендј ақыһын варһыһнды да
сүмьстан сьқарады. Одан да тежрек варыр «Алексеіге ермеімјз,
қателестјк, мүнһң вәрјң јстер сүрген вјз емес» деіјк. «Сүмьсқа
сьқамыз, җелјгудј қойдық» деіјк. Өзј вјлјр-ақ җал ақыһь көвеітедј.

— Мақүһ.

— Сүмьсқа сьқи керек.

— Қарар җатқанмен аһпаннан нан тһспейдј — деген аіқайлар
көвеідј.

— Онда мен қазјг варыр вјлджрем — дедј Сәду.

— Мақүһ.

— Тек, тежрек.

Вјг аз сүмьсһылар ындеместен тарай вастады. Вјг аһь кеуделерјң
васыр түрқан вјг көмескј аһыһыһтан қүһыһандай, җаидарһланды.
Өдеркј җызды қорқанда қызқанмен, кундер өтјр аһи васыһын дер,
қайта ендј көрсјлјкке вјг тырлј қорқыһыһь пайда воһайын деген сһақыһь.
Сондыһтан, җанақыһь сөзден соң кеі вјгеулерј қуанды.

— Әі, вјздјң уйге соқа кет, саһтыға вјг вараық.

— Сүмьс јстемеі, зерјгјр қалды қой.

— Ас қүлақтан, тһһьс қүлақ вәледен қүһыһық ра?

— Аі, тез кел, мен кytјр отыра аһаимһн.

— Буғјң кун җыһ-аһ.

— Ақыһын ендј вјзге аһыһь аһтады.

Сәду конторқа қарай сүгјрдј. Ғақыһндай бергенде су аһыр вара
җатқан әдемј, қара торы келјңсекке кездеһтј. Сәду кенет тоқтай қалды.

— Erkelj denjñ sau ma? — dedj kyle tysjñ.

— Cykjr.

— Tənjr alqyr menj ūmьtьp vара çатысьп-аи.

— Qoicь, əzjñz emes pe, суьp ketken.

— Sьsəm çьtьtьp alu əz qoьnda emes pe edj.

— Çyre səileseijk, kəzge tьsjp qalarmьz.

Sədu ere çurdj. Auzьn keljñsektjñ qūlaqьnьd tьvjne taiar: —
yugjñ çoьqaiьq — dedj.

— Yide aqan var qoi.

— Dalada çoьqarmьz.

Sədu kontorqa tūra çygjrdj. Sol uaqьtta kontorda Xokins ala-
qanьmen ysteldj taianьp tūrьp:

— Bjraq, men senderdj silaqanьmnan jstep oьtьrмьn. Basqa vol-
sa mūnь jstemes edjm, çaqьsььqtь vjle vjñnder! — dedj.

Sədu çygjrp kele çatьr. Bjraq, keljñsekreп aldanьp tūrqanьda
Aleksеiler əngjmenj vjtjrp çьqьrta ylgjrdj. Būlar esjkten çьqə ver-
gende, Sədu vūrьcqa çasьrəndь. Ūzaqasьn çygjrp kabinet esjgjne
keldj. Aqьrən qaqь.

— Esjk acьlmaidь — dedj aculь Xokins.

— Taqьr-taqьr men çūmьscьlar atьnan keldjm, vjz qoidьq.

— Ket, çoqal, itter — dedj qazaq tljñ vjñmeitjñ Xokins.

— Ətegen, ətegen varsьn va?

Bjraq, Sədu tjlмаctьn çauavьn esjtrei, oьnьd oьnьna Aqьlсьn-
dardьd keijp səilesken əngjmelerjñ estjđ.

— Ətegen yjñde qoi. Ol volmai vəj vjr səilese almaimьn Sonь
caqьraimьn der oilanьp, Sədu çygjrp ala çəneldj.

Çaxtərler çūmьsqa kele çatьr. Bjr tortьn jçjñde Sektjvai keledj.

— Aqьrь kəndj qoi — dedj ol.

Çaxtərler çaxtь auzьna çaqьndadь. Sol uaqьtta tjlмаctьn yjñen
qaitьp Sədu kele çattь.

— Sədu qaidan kelesjñ?

Sədu sasulь.

— Çanaqь uəde voьncə aitqalь vара çatьrмьn.

— Ec qaida da varmaisьn. Sədu volar-volmas dausьn çьqatьp
uəde...

— Uəde qaida? — dedj.

— Bjz talartь oьrəndattьq.

Çūmьscьlar culai tьstj.

— Səl kecjgjp qaldьn — dedj Sektjvai.

Səduj çūmьscьlar qamar aldь. Bjraq, ol kontorqa qarai sьrьla
tьstj.

— Çanьnьnьd varənda çaiьndь tap! — dedj Beisen çetjр keljр.

Sədu keijñsektep top arasьnan çьqьr yjñe qarai vet aldь.

* *
*

Əljр tьnьc çatьr. Təler aulьna qaitraq. Iьqь salьvrap əvden çai-
qь vasqan. Qoçtasьp dalaqa çьqtь. Jñsjne mūnьn caqьr çьlar çj-

bercijn der, esjk aldında vjr az türbr, bata almaı sьqьr kettj. Vj-
raq, dalaqa sьqьr arvasьna mьngende Dəmecke qarar:

— Keljnčan-ai, aram qaida dese Raqmetke ne deimjn — der enj-
rer qoia verdj.

Keljnj qosьla sьladь. At tarta çeneldj. Keljnj, keijn artta qala
verdj.

* *
*

Təler aıьna çaqьndaqanda aldьnan çygjьr çetj çasar valasь
Raqmet sьqtь. Balanьd ekj kəzj tostaqandai ədemj-aq. Kьləndadan
aıьnmaqan.

— Kьlənda qaida? — dedj Raqmet.

Təler çauar ta vergen çoq. Tek var daıьsьmen aıqai salьr sь-
lar-aq çjverdj. Auldьn itterj yrdj. Əvjr yiden əielder sьqьr, taq
qalьr tysjne almaı, Təlerke qarar vaqtь. Dolьь vaidьndəvəvjcesj esjk-
tjn aldьna sьqьr aıqailar:

— Nemene, əkeң vьgjn əldj me? Vnjdj əcjr qara vasьna kel-
gjr — dedj.

* *
*

Arada ekj sьl ətkennen keijn, qozь vaqьr çyrgen 9 çasar Raq-
mettj Dolьь vai əlgence savadь. Asuqa sьdai almaı, ças vala tynde
yiden sьqьr, dalaqa qaqьr ketken. Mjne, sol ketkennen Raqmet
vjr çolata çoq voldь. Səitj, Təler qьzьnan da, Raqmetjnen de aıь-
sьbr, kempj, uc çasar Saqadatь yseuj-aq qaldь.

ROMAN BЫЛAI BASTALDЪ

I

I T A R A U

Çer çyzjndjk 4-5 akademielerdjn mycesj, çer çyzjne atь оьq-
qan, belgijl akademik Voznesenski qartaiqan cal edj. Çasь 60 tan
asqan, üzьn voily, aqsaqaldь kjsj edj.

Bül 1927-çьl.

Leningrad, Petrograd audany. Əsfəlttengen ədemj көceler.

Aspan men talasqan yiler. Ylken aq yi. Keң laboratoria. Tyrlj
apparat, sauьt, model, metal, qьlym saimandarьna tolqan. Akade-
mik Voznesenski ylken ysteljnde çazu çazьp oьtьr. Terezege syienjьr
qьzь Liza tьr.

Laborant keljьr!

— Sjzven səilesuge çoldas Makarov keljьr tьr.

— Men jckjmmen səilespeimjn, mende ne aqьsь var — dedj-osь-
lardьn? Qoьlym timeidj! Akademik aculanьr qaqazьna ynjle tystj.

Laborant vьgьldьda sьqьp kettj.

Liza akademikke qadalьp tьr:

— Para, osь kyigelektjgjndj, aculancaqьtьqьndь qoisaq qaitedj?
Bül qai qьlyqьn? Makarov çoldas Leningrad partia üiьtь çetekcjerj-
njn vjgь emes pe?

— Çetekcj volsa senderge çetekcj volar, qьlymqa çetekcj vol-
mas!

Ylken aq yi esjgjnjn aldьnda çoldas Makarov tьr. Ystjnde aq
kөilek. Qasьnda institut partia üiasьnьd qatcьsь.

Makarov akademiktjn çauavyн vjgьr, kyldj. Qatcьmen qoctasьp
ketjьr qaldь.

...Kecke çaqьn Makarov kabinetjnde oьtьrqan terezeden vjreudj
kөrgendei voldь. Çaqьvьr qüiьr kettj, terezenj tarsьldattь. Makarov
terezege vardь.

Akademik Voznesenski ketjьr vara çatьr eken. Ystj-vasь su, ta-
iьr çьqьla çazdadь. Makarov telefonьd qolqa aldь.

— Bül Mixail Vasilievic pe? Akademik Voznesenskidjn mençj-
gjne vjг macina veru məselesj əlde qacan cecjlgən edj. Sonь tezdə-
tjnjz... çaqьsь! — dedj çoldas Makarov.

* *

*

Arada ekj kyn өttj. Saqat 12 mezgijjnde laboratoriyada akade-
mik qaqaz çazьp oьtьr edj. Laborant kjrdj:

— Akademik Evgenievic, kece qavyl almaqanьъz usjn, çoldas Makarov, sjzdjn mencjgjnizge macina bergjzptj...

Akademik qatсы́qa qadala qaradь. Ne derjn, ne jsterjn vjlmei, qaqazьna unjle tystj.

— Bül 1927-çyl.

Çer çyzjne atь сы́qqan akdemik Voznesenski universitette leksia oqitьn edj. Bjr kynj akademik leksie oqьdь.

— Men sūrap tūrmьn: Marten peci...der sūrau verjр tūrqanda esjkten vjreu kjrjр art çaqqa vaгьр otьrdь.

Bül partia ūiasьnьd qatсы́ь edj.

— Men sūrap tūrmьn!! — Akademik qatсы́ çaqqa qaradь.

— Men sūrap tūrmьn!! — Akademik moиньnan galostjgjn çūlьp alьp, ysteldjn ystjne tastadь. Çūdьrьqьmen qьmvattь apparattardь salьp-salьp qaldь. Akademik qьzarьp, qavaqьn tyjр olai-vьlai çy-gjрjр kettj.

Akademiktjn kostumь tozьp, ekj сы́ntaqь çьrьtьlqan eken, qatсы́nьd kezj soqan tystj.

* *

*

Ertenjne vjr qьlьm qьzmetkerj akademikke ekj kostumdjk ədemj seviot əkeljр verdj.

— Sjzdjn kostumjniz tozqanqa silap verjр çjverdj.

Akademiktjn kezjne kecegj qatсы́ elestedj.

— Tysjnveimjn, — dedj akademik.

— Bolcevikterdj vaiqamai çyre veremjn desenjz de, olar vaiqat-pai qoiatьn emes qoi.

— Ne aitьp tūrqanьd? Tart tljndj! akademik aculanьp qolь, vasь djrjlder kettj.

* *

*

Akademik tynjmen ūiqtatqan çoq. Laboratoriasьndaqь qьlьm qьzmetkerlerjn de ūiqtatqan çoq. Erteң ertemen vjr nese kunge Donbas metallurgia zavodtarьna çuredj. Tarsьmalar verjр çatьp.

...Esjkten vjr qьlьm qьzmetkerj kjrjр keldj:

— Ūia qatсы́ь sjzven sөilesem deidj, — dedj.

— Men eckjmmen de sөilespeimjn, — dedj akademik.

Qьlьm qьzmetkerj ketjр vara çatqanda, akademik toqtattь. Bjr az tūrdь:

— Qolь timei çatьp de!

* *

*

Ertenjne partia ūiasьnьd qatсы́ь kabinetjnde telefonmen sөile-sjр otьrdь:

— Çoldas Makarov, akademik vygjn Donbas kettj. Al, endj onьd көр çьldan bergj armanь laboratoriasьnda volat qūiatьn elektr pe-

ej ornатыса deidj...Əzjnıjzge məljm... Ne deisjz. Bygjnne bastap jske kjrjspekrjz!..dedj.

Рес сол куннен bastap сална bastadь.

* *
*

Akademiktjn kjckene laboratoriasь, tьkьrjsten keijn ьer ьyзjndjk mьnj var zor institutke ainaldь. Eң soңqь ьte vai ььmbattь, tartьr-maitьn qьraldarmen ьavdьqtaldь. Bolcevıker varlьq ьaқdai ьasap akademiktj kьkke kьterdj.

On kyn ьtken soң akademik keldj. Laboratoriasьndaқь ekj elektr pecj kьzjnь ottai ьstьq kьrjndj.

Akademik valaқa ьsap ьygjrgь varьr, pecj qьsaқtai aldь. Kьzjnne ьas ta ььqьr kettj vjem.

Liza keldj. Akademik qьsaқtar qььzn syidj. Casьn sipadь. Akademik vjrnjncj ret kyldj.

— Liza sen vjesjn de? ььzn ьmjrjmdegj qialьmdь ьaңa kьrjrkeldjm. Senesjn ve?

Liza kyldj:

— «Bolcevıker qььmdь, qььm adamdarьn vaқalaj almaidь» — degenjnz ьtjrk volьr ььqtь ma?

Akademik vьgььr kettj. Jcteңe aitqan ьoқ.

* *
*

...Akademik laboratoriada ььmьs jstep ьtьr.

Labornat keljrk qat ььsьndь. Akademik alьr, acьr oқьdь:

«Leningradta ьaңa acьlqan universitetj akademik Voznesenskidjn atьmen atau turalь.

ьaңa universitetj akademik Voznesenskidjn atьmen atau ььnjndegj Leningrad ьььmdarьnьd tjlegj qavьldanьsьn».

Akademik qattь tastaj saldь.

— Men qarьsьlьq vjldjrgьr qat ьazamьn, ьazam! — dedj akademik.

* *
*

Laboratoria. Qььm qьzmetkerlerj ььlьr gazet oқьr ьtьr:

«Ortalьq Atqaru Komitetjnjn, qaulьsь»:

Qььm qьzmetkerlerj quanьsьr kuljstj: Laboratoriaқa partia ьia-sьnьd qatсьsь keldj. Qььm qьzmetkerlerj ьavьlьr ortaқa aldь:

— Mьna qaulьnь oқьdьң va?

— Akademikke, qььm men texnikege eңvьgь sjngen assistent sьiledj:

— Akademik ьuasьr keledj, ekj pec ornатыlqannan keijn, rьterj men laboratorianьd arasьn ьavьq ьinektj galleriamen qosqan-nan keijn, acьn qoiaьn dedj. Qarьsьr qalatьnьn da qoidь — dedj assistent.

Laborant sьiledj:

— Ovkomnьd qaulьsьn qaltasьnan tastamaidь. «Laboratoria ьa-mьnan vufet acьsьn, yj ььrьrқьctarь kьveitjlsjn» degen ьerlerjn sь-

зыр қоырты. «Bolceviker uymde sьrьrьqьstьn varь, ьoqьna da kь
njljn vьletjn tyrj varь», deidj — dedj laborant.

Varьqь kyljstj.

* *

*

Akademik volattьn «spellit» attь ьaьa sostavьn taptь. Laborato-
riada qьzmetkerlerjnjn ьasaqan texnikeljk esevjn tekserjр отьrьqan-
da, laborant kjrdj.

Arkadi Evgenievic partia uiasьnьn qatcьcь keljр tьr, kjruge vola
ma? — dedj.

Akademik vjr az отьrьr:

— Boladь — deidj, kuvjr etjр.

Qatcь kyldj.

— Men oinar aitam, sjzdz vaiqaiьn dep edjm, vьrьn sьltau ta-
uьр ьolatraitьn edjnз.

Akademik aculanьр laborantqa qaradь. Qoьn cocaitьр esjktj
kьrsettj:

— Ket! Menj mazaqtaьn degen ekensjn qoi.

Laborant cьqьr kettj. Akademik vjr azqa ceijn ьumьs jstei al-
mai, olai-vulai ьurdj.

II T A R A U

Bul 1930-ьyl edj.

Leningrad. Neva. Elagen kьrjрj. Mьdeni dem aьs parkj.

Parktn Vatьs ьaqь teьz, Fin zalivj. Oь ьaqь kjckene Neva, sol
ьaqь ylken Neva. Park ortasьnda.

Teьzden aьр qьzarьр kun vatьр vara ьatьр. Qaьn kьk parktn
jсj gylderge toьqan. Park ortasьnda ylken arkestjр oinar ьatьр. Bь-
reuler ьyrjр ьyr, vьreuler sьilesjр отьr. Adam kьр. Sьz, kylkj, aьs-
tan tramvai, avtomavel dьvьstarь estjledj. Teьz vetj qaptalqan qa-
ььqtar.

Teьz ьaқ cettегj tasa ьerde, vjr skameikede vjr ьjgjt, vjr qьz
отьr.

ьjgjt: ьas, orta voilь, qьr mьrьndь, toььq aqqьva, ьdemj. ьasь
22 samasьnda. (Kьz qarasь, kylgenj Kьlьndanь eske tysjreme qalai).

ьas ьjgjt skameikenjn artьna aьььр, teьz ьiegjn qьzьl nьrqa
malьndььр vatьр vara ьatqan kunge qarar отьr.

Qьz artьna qarar отьr. Betjne tysken sactarьn aььq-aььq vasьn
vjr cьlqьр artqa sjlkjр tastaidь.

Qьzdn ylken qara kьzderj vjr tьnьm tappaidь. Kьz aldьnda kь-
rjngen nьrselerdn varьqь vasьnan kecjrgen, yirencjktj, vьletjn
nьrseler siaqtь. Kьz qarasь .minut saьn qьvьььр tьradь. Bjr ese,
kьzder sonau calqaiьр, kerjлр ьatqan teьzdzdn ьlde vjr belgьsjz ьe-
rjne qadalьр, mьldjrep tьradь. Bjr ese, ьzjne qьmvat nьrse тауьр
alqьcь kelgendei aldьnan ьtjр ьatqan adamdarьn betterjne qarai-
dь, qasьnda отьrqan ьjgjttn ьasьna qaraidь. Syitedj de, vota kьzj

өзjнjн қарауына тұрарлық вjр нәрсеge тyскендеi қайраңдаp, ойнақ-
таp, оймақ аузына кyлjмсjреu пайда боладь. Bjр есе, қараудан зе-
rjгjр, қара көзj төңкерjлjр, бүлтқа қасьғынқан аидai кjрpjктjн ас-
тына қасьғыньр құмыладь. Қыз көзjн құмыр, қалқайадь. Бетjне тyс-
кен вjр топ қась кейjн қарай сьғыладь. Қыз кенет көзjн ацадь. Syi-
rjктеi саусақтарьмен теңjзге қарар отьрқан қjгттjн қасьн сираидь.
Бүл атақты академиктjн қызь Liza.

Liza қjгттjн қасьн сираp отьғыр:

— Рақмет! — dedj, — esjнде me Romeo Dçulietanь syjр альр:
«сенjң ерjнj, ерjмнен альр қалды кyнәмдж» дептj. Dçulieta тұғыр:
«өз ерjнjмде ұстар қалқан болармын» деп қауар берjптj. Romeo
тұғыр: «Қалаi? Менiң кyнәмдж альр қалдың ва? Тәттj наз! Кyнәм-
дж қайтыр бер. Кyнәларьм өзjме қайтыр кельсjн» деп тақы syjр аладь.
Sonda Dçulieta: «Syiudjң евjн табуға қалаi ұстасьз» — deidj.

Liza Рақметке кyлjмсjреp қарар тұғыр:

— Рақмет! сен неге кьсjнj тартыр тұрмаисьң! Қалқьсыңд қой
өзjң.

Рақмет бүғыладь. Қыздың yлкен қара көздерjне вjр аз қарай-
ды да:

— Мен сақан вjр сөз айтақсьмын. Қақында мектептj вjтjрjр
айғылысьр кетемjз...

Liza қосьғыр кеттj де:

— Айғылыр кеткjң келе ме?

— Сенjң айғылқың келедj-ау деп қайдығам.

— Соқ, мен де Қарақандьға барам.

— Академик қjвермеидj қой.

Institut Қарақандьға қjверсе ұстар тұра алмаидь қой. Сенjң туыр-
өскен қерjне барамьз. Әкендj көремjз, тьсjндjң ве? Сақындың ва
опь?

Рақмет төмен қарайды, қауар vermeидj, yndemeидj.

Рақмет! сен неге yndemeисjң, Рақмет?

Рақмет васьн көтередj. Bjр нәрсе айтаның deидj де бата алмай
қайтадан төмен қарайды. Сонан соң қайтасьнған папирос альр вjр аз
отьрадь. Sjrjңке альр тұтатадь.

— Рақмет! қане сөйлесейсj!

Рақмет шкәмеикенjң арқасына асьғыр теңjзге қарайды.

— Liza! кәсjр, мен сенj алдар қьргьмjң.

Liza қосьғыр кетедj.

— Қалаi?

— Менjң әкем де, yjм де соқ, әкем бар-ау, вjрақ қайда еке-
нjн вjлмеимjң...

— Al, онан сон? Алдақаның ось ма?

— Әкем менj соқалтыр алқан. Сенjң әкең академик. Опь вjл-
меитjң адам соқ. Al, мен әкемнjң қайда екенjң өзjм де вjлмеи-
мjң.

— Бүдан сенjң васьда келетjң кемсjлжк қайсы? Менен мұлың

nesjn çasırđın? Akademiktjn qız çoisınñ ıln syiedj, vıqan kjm çoi dei aladı?

— Aldadıñ der osь çasırđanñmdь aitam...

— Bül aldau emes, vıñ aıtraı çyrgen özjñññ valaıqñ, vostьqñ emes pe?

— Bolmasa, osь vostьqñmdь kecjrersjn.

— Men kecjretjn tykte çoq, tek özjñ çoisın volqanь çoi.

— Solai ma?

— Solai.

Raqmet qıanьr, çaqñdai tysedj, kəzj kyljñdeidj. Qızđın kəzderjne qadaladı.

— Romeo ne der aıttь deisjn Lizocka?

Liza kyledj. Omьraıñdaqь kək çvək lentanьñ usjn ıstar tırqan qolñ aıьr, skameikenjñ artьna syieidj. Kəilegjn çoqarь kəterjñ tırqan Lizanьñ təsjne Raqmettjn ıqь tiedj.

— «Senjñ ernjñ ernjñmen aıьr qaldь kynəmdj» — degen. Liza qattь kyledj:

— Bıraq, men kyn vırñ aitam: öz ernjñde vostьqñndь ıstar qalqñm kelmeidj...

Liza ornñnan tez tırğr çygjrjñ ketedj. Anandai çerge varь, artьna vırğr qarar qattь kyledj. Kək çər. Qızyl gyl. Kərkem kək lentjñ Liza. Qalñ aqas. Liza kyljñ tırğr mñnanь aıtađь:

— Raqmet! Al, tñda:

— Aspan da betjn çasırar, çarьraq vılñ tappastan,

Kək çyzjñde kyn kyledj, kjrjñgjn de çaqpastan.

Kəcege ənj ədemj çastьqñmen verjñ nır,

Kestelj kəilek lentaqa, oranьr menjñ çarьm çyr.

Aldñnda onьñ velester, vılvıl volьr saıraıđь,

Artьnda onьñ çosьıьr, ekj garmon oınaıđь.

Sonda aitamñ çarьma — kək lentaqa oranqan

Çan-çaqñna çainaqtar, qūralaıca qaranqan... der Liza sьqьıьqtar kyledj.

— Raqmet! Jcñ kyidj me, Raqmet? Au Ra—q—me—t!! Kəzjn qızđь ma?!...

Raqmet ornñnan tıradı. Çygjrjñ Lizanьñ qasьna keledj. Qıanьstь çyregj tuladı.

Raqmet:

— Sonda aitamñ çarьma, kək lentaqa oranqan,

Çan-çaqñna çainaqtar, qūralaıca qaranqan.

Kyndei kylgen əlemde — kumjs aısñ deimjn men,

Kynge qara deimjn men, kəlge qara deimjn men.

Kək egjske oranqan, çerge qara deimjn men,

Kəresjn ve onь sen, kərmesjn ve onь sen,

Syiesjn ve menj sen, syimeisjn ve menj sen.

Liza tıqь kyledj. Sekjrjñ vjr çerde tımaıđь.

— «Endjgjsjn men aıtaıñ va, aıtır salaıñ va Raqmet? Aıaq çaqñn aıta almaıñ va Raqmet?... Au Raqmet?»

«Sonda esjtem çarýmnan, aitqan sөzjn çaltarьp:
Qanj qьzdar kes voldsь, yijmjzge qaitalьq» — der aitьp salaıьn
va Raqmet?

«Çer çaqdaıь taqдыrdь, açьrattь, yrkjttj.

Sen qarçьqda, men volsam, kytjьp tьrmьn vьrktjttj» — dei almaıьn
va Raqmet? Al aitam, aitam Raqmet!!!

Liza jcjn vasьp kyledj. Kөk aqactardьn arasьnda, kөk çөptjn
jçjnde, mandaıь çarçьrap, meruert tjsterj kьrjnjьp, kyljьp tьradь
Liza.

— Endjgjsjn aıtrai-aq qoi Lizocka.

— Aitamьn Raqmet, ketjьp qalam Raqmet, äitpese aqьn nege çaz-
qan? Sen ökreleisjn ve? Ökesj çoq adam ökreleucj me edj? Bjraq,
çala ökreleidj eken-aul..

Raqmet varьp skameikege otьradь.

— Raqmet! sen ökreledjn ve?

Liza kyljьp, aqьyn varьp, Raqmettj qūcaqtai aladь. Syiedj, Raq-
met Lizanьn vetjne qaraidь.

Liza:

— Әceıjn, senjn ökrendj öz ernjnde aьp qalaıьn der edjm...

Liza saqьldar kyledj. Raqmet Lizanь qūcaqtai tysedj.

III T A R A U

Tau-ken institutьnьn aktovi zalyьn jçj tolqan studentter. Us-
tel vasьnda çıbьma çaqть adam otьp. Professorlar, ekrjndj student-
ter, partia, komsomol üymdarьnьn ökjlderj. Prezidium mycesj volьp
ekrjndj studentter, instituttь vjrnjçj öte çaqсь vjtjrgender Raqmet,
Liza da otьp.

Ekrjndj vjtjrgenderdj silau çyrjьp çatьp.

Sөileucj:

— Mandai aldь ekrjndj, belsendj komsomol, partia mycesj
institutть eç çaqсь vjtjruçjlerden Raqmet Tөlep üьna vjьr kostum,
«Leninizm мәselelerj» çana maqtau qaçaz verjledj — dedj. Qol so-
çu zaldь vasьna көterdj. Muzike tartьldь. Raqmet kyljmdep varьp
silөqьn aldь. Direktordьn qoьn qьstь.

Silau çyrjьp çattь.

Raqmet ornьna keljьp otьrdь. Qasьnda Liza. Ol, өзjnjn daqдыь
көңjldjlgjmen zalda otьrған çoldastarьmen vasьn cūlөpьp ьmdasьp
otьp.

Raqmettjn quanьсь qoıьna simadь. Sekjrjьp-sekjrjьp tyskjsj kel-
dj. Onьn ystjne muzika kyj çeljktjьrjьp çjьverdj.

Lizanь qūcaqtar alaıьn der qūcaqьn çaıьp varьp qoidь.

Lizocka! Meniң quanьсьm qoıьnma siatьn emes, osь çүrttьn
aldьnda qūcaqtar syjьp alaıьn va?

Liza көzj çainar qarap qaldь.

aiaitъn nem var» — der otъrqaн oq pa eken). Bъraq, sьr vъldjr-meijn der jctene degen oq.

— lj kpenj qoimaisъn qoi, — der Raqmet terjs qaradъ.

Muzika tartъldъ, sapalaq soqъldъ.

Osъ men aralastъrъr Liza, —

— Syicj anъm, syi, syi! — dedъj.

Bъraq, mъnъ Raqmet esjtken oq.

Sileucj:

— Maңdai aldъ ekrjndj, velsendj komsomolka, instituttъ en aqъsъ vjtъrucjlerden Liza Voznesenskaia vjr keilek, vjr maqtau a-azven silanadъ — dedъj.

Liza ornъnan tъrъr varъr silъoъn aldъ.

Raqmet Lizanъ ūmъtъr, silъq alucъlara qol soqumen voldъ. Li-za vetjne qarar edj terjs qaradъ.

Liza otъra qalъr at azdъ.

«10-iun.

Bygjn tъrten quanъstъ kyn, anъm oiqnъnan soң esjk aldъnda me-њj tos.

Liza».

Liza Raqmettjң qaltasъnan papirosъn vъldjrmei aldъ. «Papiros tartqanda. alъr oqъr» — der attъ korovkenjң jejne salъr, papiros-tъ ornъna qoidъ.

ilъs vjtъj, oiqn bastalqanca studentter ken, kecedei, ūzъn kori-dorda urdj. Koridorъnъ vjr aqъ orta veljnen einek. Ekjncj aqъ kafedra, auditorialar.

Liza Raqmettjң artъnan cъqtъ. acan papirosъn tartar eken, der vaiqar yr. Liza vjr studentpen seilesjр qaldъ. Student «angjmele-sjр, olai-vъlai yreijk» — der ūsъndъ. Liza vasъn caiqadъ. Osъ mez-gilde Raqmet papiros tarttъ. Jcъnen cъqqan vьkteulj aqazdъ kerjр «vъl naqъr vъnъnъ jcъne tysjр ketken» — der dausъn cъoagъr aitъr, ts qaltasъna salъr qoidъ. Papirosъnъnъ tyjъnjn vъrrattъ. Liza qaradъ. Liza Raqmetke vъrъldъ. Ne auar verer eken? — der auar kyttj. Bъraq, Raqmet ectene degen oq. Sьrt ainaldъ. Liza qarar tъrdъ da, vaqanaqъ studentke vardъ:

— Maqul yreijk...

Ketjр vara atqan Lizanъnъ cасъna, ademj denesjne Raqmettjң kezj tystj. jgjtъnj oltъqъnda ketjр vara atqan Lizanъnъ artъnan vjr az qarar tъrdъ. Sonan soң qolъndaqъ papirosъn cegjр volmas-tan laqtъrъr jverdъj de jcke kjrjр kettj.

IV T A R A U

... Institut direktorъnъnъ kabinetj, kezjldjrkъtj direktor otъr. (Di-реktor vъreumen seilesudjң aldъnda kezъnen kezjldjrgjн alъr, r uaqъtta da vjr ezu tartъr, kyljmsjrep aladъ.) Kabinetke Raqmet kъrdj.

— Kel Raqmet — direktor ornınan tıǵır qoıǵn ısbndı. Raqmet otırdı.

— Ivan Aleksandrovic, Qaraqandıqa barǵm keledj.

Direktor kózjldırjıǵın alıp, kılımsıjei qaradı:

— Bız sızdj akademik Voznesenskidjń kafedresjne ǵsistent etip qaldırdıq. Akademiktjń qılımi zertteu institutjnde jstısız. Ol, qazır Magnitogor-Qaraqandı mǵselesjn talqılap ǵatır. Osı ǵaqıbnan ol kısıje kóp kómek kósetujıız kerek — dedj direktor.

Bız nece kún ótken son Raqmet akademiktnj institutjne keljpske kırjstj. Kún-tunj laboratorıadan sıqratıp voldı.

Óderkij uaqıtta akademik ǵaqırtımaı ǵurdj.

— Osıdan 10 ǵıl vırnı dalada tıie me, qoi ma vaqır ǵurgen Azialıqtı maqan kómeksj qılıp bergenjne taqım var — dedj akademik.

— Ózjıız emes pe talantı dep maqtap ǵurgen — dedj laborant.

Akademik undegen ǵoq, qavaq tııjı tıǵır qaldı.

* *

*

Bız kúnj mınandai bız qızıq oqıq voldı. Laboratoriada Raqmet ǵalqız ój otırdı. Bız apparatqa tesile qarap, qaqazqa qarap, bız nǵse ǵazıp ǵatqan... Aqıbn Liza kırđj. Bıldırmei artınan keljps Raqmettnj kózjn bastı. Raqmet kım ekenjn vılmedj. Bızraq, Liza ój kılıp ǵıberjps, vıldırjps qoidı. Ekeuj akademiktnj usteljne vardı. Raqmet Lizanı tjesjne aldı. Qıcaqtap sıydj. Ólj sııjps tır. Osı uaqıtta avaisızda akademik kırjps keldj. Akademik vılıqır, ójnen-ój qaqalıp qaldı. Raqmet atıp tıregeldj.

Endj osı ǵetrep edj, — dedj Akademik.

Usteljne keldj. Usteldj qoııp qaldı. Keıjız sıbnı aspaptar sıldıradı:

— Ket, ǵoqal, kózjme kójın ve! — dedj Lizaqa.

Liza sıqı ǵeneldj. Raqmet kjrerge ǵer tappai, apparattardıń arasında vıqır otırdı.

Bızraq, oıbnda akademik tu sırtınan kózjn aırtımaı qarap tırdı. Barlıq pǵrmenjnce ǵygırjps dalaqa sıqır kettj.

— Akademiktjń qızımen... vıl ne degen zaman? — dedj ójnen-ój akademik.

Bızraq, vıl sızdj aitarın aitsa da, dımj ǵoq ekendjıjn, dırıs emestjıjn ój sezjps:

— Aldımen qılımmen sıqıldıanıp, onan son qosımaı ma? — dedj.

Bızraq, vıl sızj de kımındjleu voldı: (Vıtkenj ekeuj de inçener, qılımqı sıqıldıanqandar solar qoi).

— Bırjnen vırnı, sırkjnder menen sırasa qaitedj. Nege ǵasıradı — dedj akademik ójnen-ój ǵıvatıp.

— Оңбақандар, мен senderge көрsetermjn, — деп өзjnen-өзj ysteldj үрдь.

* *

*

...Bül kynderj Raqmet Lizamen çolьqqan çoq.

— «Lizamen bjr çyrsem, akademik aculanady. Olai volsa атаqть akademiktj aculandyuqa qandai pravo var? — dedj Raqmet төse-gjnde oilaьp çатыр.

Raqmet ekjncj çамбасына aunap tystj. Тун. Yidjn jcj elektr сатымен kyндjzgjdej çарьq. Tereze artьnda tramvai дауьстарь es-tijьp түр. Elektr çарьqьdap, tramvai kyгjлдеp, көк үсқып атыр те-rezenj, çавьрçаны дьrjldetedj.

Bjreu esjktj çaqть.

— Kjrjnъz, — dedj төsekte çатыр Raqmet.

Qat tasuь keldj, Raqmetke telegramma üsьndь.

Raqmet ornьnan түгьp отьrdь.

«Leningrad Tau-ken institutjnъ директорjne, көcъrmesj Дауьr ұлына.

Иңener оьльm қьзметкерj Дауьr ұлын тез Qazaqьstan Qalq Ко-missiarlar Кеңesjnън қарамачьна çьberujъzdz sұraimьz».

Qat tasuь ketъp qaldь. Raqmet ornьnan çarçьp түrdь.

— Menj, Raqmettj Qazaqьstan vjledj, iә, menj Qazaqьstan са-саqьrtady, iә, menjn қатымды çeidj, ne deidj çүrtьm-au!!!

Raqmet ornьnda сьr ainalды, қуанысь қоиьна simai kyldj. Te-telegramды көkjregjne vastь, ekvetjnen төseкке çата qaldь. Kenet yidegj elektr өcъp qaldь. Kөcedegj elektr сәulesj төrezeden yidjn jcjne tysъp түrdь. Ә degende ой өзjnън вақытында voldь, ol сәule-njn ne ekenjn vjle almadь. «Bül ne» — dedj ойьmen, artьnan tysъn-dj. Sonda:

— ОI ма? ОI, Raqmettjn вақытыньн сәulesj, — dedj kylъp да-уьсьп сьçарьp.

Elektr қaitadan çандь. Raqmet ornьnan çarçьp түгьp çyгjгъp көrcъsjnън yijne kettj. Bjraq, ol yj çавьq voldь. Qaitьp keldj. Bjr az yidjn jcjnde çaloъz өзj viler çyrdj de, secъnjp çatuqa kjrjstj. Çatarda қaltасынан telegramды аьp çастьқыньн ystjne qoidь. Çастьq-да vashьn qoia verъp, telegramды аьp оқыр çастьqьн астына qoidь. Ekj минутten кейjn тақы аьp, bjr қарар қaitadan qoidь. Көzj üiqьqa kettj.

Raqmet tys көrdj.

Tysjnde Qazaqьstan Sovnarkomьньн кабинетjne kjrdj. Çoldas Narkom, varьoь qуанысren çarsь аьp, Raqmettjn qoьn қьсьp, çauгьннан çaqть.

— Mjne, kecegj çalsьньн valasь bygъn iңener!...

Endj sotsialды Qарақандьньн құрады, — dedj Sovnarkom predseda-telj kylъmsjrep...

...Raqmet Lizaqa çolьquqa asьqть. Bjr kynj Neva prospektjnde kele çattь. Eрсjлj-çarsьь çyrgen adamdar, tramvai çyгъsj qūlaq ça-

radb. Raqmettjñ aldında anadai çerde Liza kərjndj. Raqmet qanbır kettj. Aiqailauqa səl-aq qaldı. Liza Raqmetke qadala qaradı. Bıraç, Raqmet çaqındai bergende prospektjñ ekjncj çaqına qaraı vürb- lər kettj. Oqan sever, Raqmettjñ artında akademik kele çatır edj. Mıñ Raqmet vjlgən çoç, vjr köse ainala verjç:

— Menen qaca bastaqanbır qoi, uædeden taiqanbır qoi — dedj jçj- nen.

* *
*

Keter aldında Raqmet akademikpen qoçtasuqa laboratoriaqa keldj. Akademik qolın verdj.

— Endjgç çyb çaitır kel, — dedj akademik.

Raqmet:

— Səzsiz kelem — dedj.

Raqmet çəqır vara çatqanda akademik vjr nəse aitaın der oçtaldı. «Lizaqa çolbırtıñ va» — desem der oçtalır edj. Bıraç, oqan üialdı. Sonan soç özjnen-özj—aculanır ysteldj qoiır qaldı. Əlde kjmderge keiji vastadı.

Liza akademiqtjñ yjnde öz vөлmesjnde, təsek ystjnde otır.

Telefon sıldırladı. Liza varır tıñdadı.

Telefon soçır türqan Raqmet:

— Ec volmasa qoçtasır, çəqarır sal, — dedj.

Liza telefondı tastar çjverdj. Ernjn tjstep, qara közj çaspen qaımaqtandı. Artımen çyrjç varır təsekke otıra kettj. Endj közj- nen ças sorqaladı.

— Qoçtasır qal... Liza közjn vasır solqıldar çladı — özjmen vjrge çyr deu oıynda çoç-au, uæde qaida? — Liza vetjn çastıqqa qo- ıır solqıldar çladı.

... Ənektj galleriemen akademik, yjne keldj. Jcke kjrdj. Lizanın esjgjnən qaradı. «Liza Raqmettjñ qasında çyr qoi» — der oilar edj, yide eken.

Lizaqa «var» deudj laıyç kərmedj. Akademik özjnen-özj acula- nır esjktərđ tarsıldatır, çauır aıqai saldı: — Bül ne, yidjñ jçjñđ vıvırsır çatqanbır? — Bıraç akademik qızınđ yjne vardı.

— Nege Raqmetke varmaısın? Keteijn der çatır qoi...

Aitarın aıtsa da, akademik üialır çəqır kettj.

Liza vasın köterdj. Közj jsken.

— Keketbesenç de çetedj qoi... — dedj esjk çaqqa qarar.

Liza qata tysjndj.

Akademik laboratoriaqa qaita kettj.

Liza otıra almadı.

— Ketjç qaldı ma eken?...

Liza çygjre çeneldj. Neva prospektjmen çygjç kele çatır.

... Əktəvr vokzalnıñ peronında direktor men Raqmet tır edj.

— Akademik ədərkjde señj çek kərse de, kece, çjvermeimjñ, sender talantı adamdı osılay çoç qır çjveresjnder, — der üñs çəqardı qoi, — dedj direktor.

Raqmet kyldj.

Bjr az türqannan keijn direktor qoqtaşır ketjir qaldı.

Raqmet tıñm tarrai çygjir çyr. Lizañ jzder çyr.

— Ol nege kelmesjn?...

Çygjir vagonjne vardı. Onda Liza çoq. Çygjir qaitadan jzdei bastadı. Stansiyanı jçjne kjrdj. Qaitır sıqtı, Liza kərjnbedj. Liza çoq...

...Liza çygjir kele çatır, tjpten tramvaiqa mjnu de esjnede çoq. Mjne, Neva prospektj, mjne, Aleksandr ucjncjnjn eskertkjçj... mjne, Öktavr vokzalı...

...Al, Raqmet alaqtar çan-çarına qarap tür. Liza çoq, ucjncj qoñrau verjldj. Poıız qozqaldı, çıçır varadı. Osı uaqıtta Liza keldj.

Poıız ketjir varadı.

— Toqtanı! — dedj platformanı auzında türqan adam. Poıız kettj de qaldı. Liza munaır keijn qaitı.

Qavırqaca syienjir bjr az türdı.

— Menj kerdjme eken? — dedj özjne özj.

* *

*

Arada bjr nese kynder ötkennen keijn, bjr kynj Lizañ esjgn vjreu qaqtı.

Kjrjnç — dedj Liza.

Postalion telegramma üsında, postalion sıqtır kettj. Liza asır oqtı.

«29-Sentavr.

Qaraqandı vardım, erteñ Donbas çyremjn, bjr az volamın. Alır sahtyların tekserjir, tanıır munda aslatın sahtı proektjçjn, planın çasaimın. Qattı syidj.

Senjñ Raqmetjñ».

Liza kəzjn keñ actı, quanır kettj.

«Qalqam, qalqam — dedj de telegramdı kəkjregjne basır, tessekke çata kettj.

V T A R A U

Mai aı. Tañ aldı.

Tungj Məskeu. Öktavr vokzalın aldı. Paravozdı gıvjır, tramvai çyre vastaqan, elektr çarında vokzal aldında Raqmet tür.

Poıız keldj. Adam qainar, qıçnar kettj. Bjr vagonnen akademik sıqtı. Alısta türqan bjr kəzjldjçktj ças çjgjt kimelep çetjir vardı.

— Men sjzdj qarıs aluqa sıqqan adamın, çygnç, macine daın.

Bül ekeuj vokzalın jçjne kjrjir kettj. Söz, aıqai, vala çılaı, paravozdı rıyıdaı perronı vasterına kəterdj.

Akademik vokzaldıñ aldına sıqtı. Elektr ƣarǵıńında ademj ƣas ƣıgıtke kózj tıstj. Akademik aıqaj saldı.

— Raqmet!

Raqmet ƣalt qarap ƣygırjı keldj. Qol alıstı. Ekeuj de kılude, ƣıanıstı (Akademiktıñ kılgenjñ Raqmet vırjncj ret kergen sı- ƣar).

— Donbasqa varı, ƣetj-segız aj ƣatır mexanikelengen sıxtılar- ıbıñ tıƣıvesjñ tekserjı, Ƣaraqandıñda alır sıxtı asıqqa proektj, ılan ƣasadım...

Akademik ƣıanır qarap tır.

— Məskeu proektjñj vekıttj. Bygıñ ƣırem, Ƣaraqandıñ Tres vastıqı osında. Erteñ ƣıredj. Akademik kıljı qarap tır.

— Men de Narkommen sıılesuge kele ƣatırım. Ekeuj vır az tırđı. Qol alıstı.

Raqmettıñ kózjne Liza elestedj, vır nıse aıtıñ — dep edj aita alıñ vılıqır tımen qaradı.

— Qoc Arkadi Evgenıevic.

Raqmet ƣıre verdj.

Akademik artıññ qarap tır. Vır nıse sıraıñ — dep aita al- ıñ tır.

— Liza... dedj Akademik.

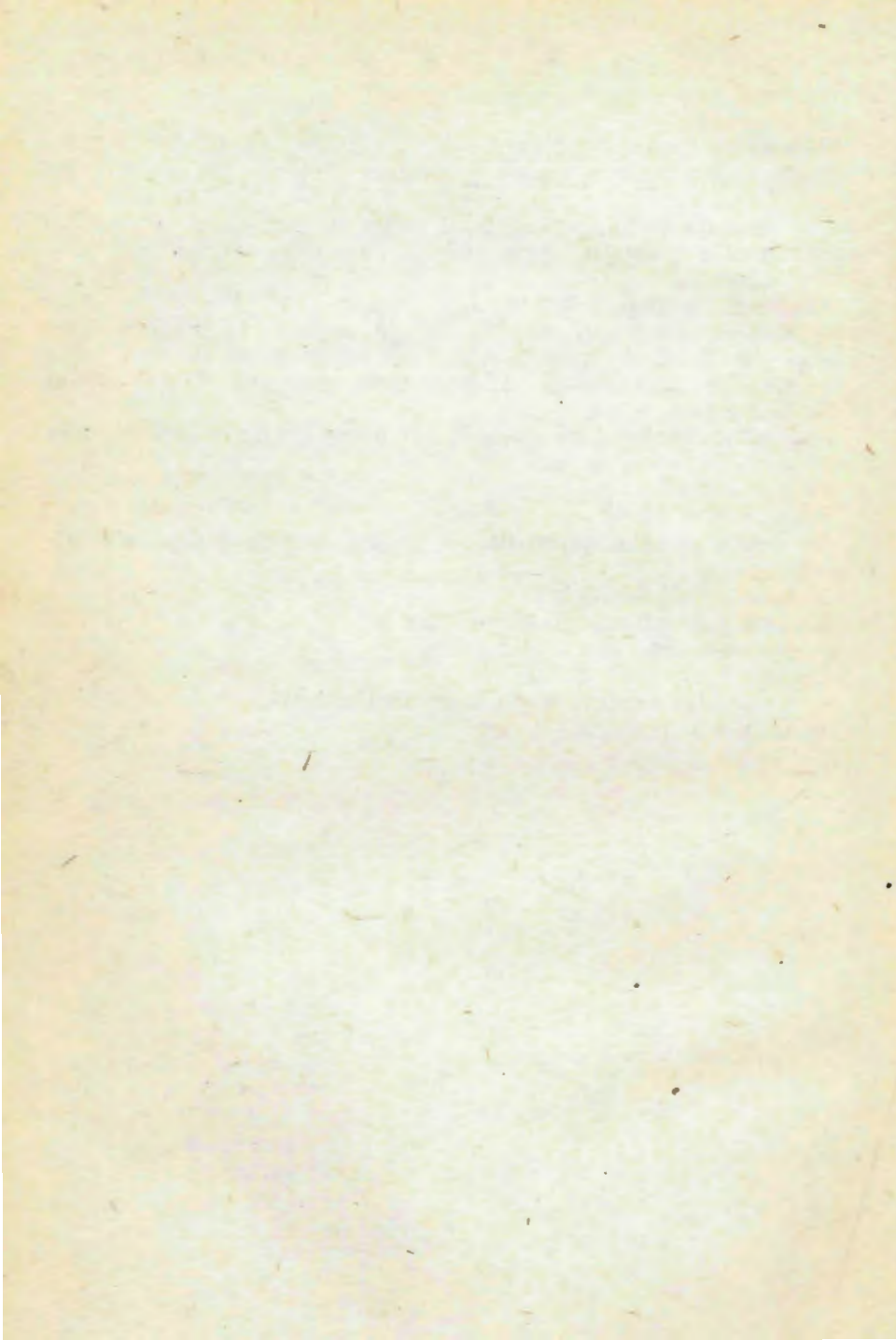
Raqmet ƣalt qaradı. Akademik sasır:

— Lızanıñ denj sıu, — deı saldı.

Raqmet ketjı vıra ƣatır:

— Ƣañ Liza ƣıñjnde özjñ nege sıramadıñ?

— Qar! — dep okıñdj.

ROMAN BELAI BASTALDŪ

II

KOMAN BELA BASTAR

I T A R A U

Otannın kömjü alyby çanadan çasala bastaqan çoq edj. Çana salınyr çatqan көр varaqtar, çer kepeler. Bül qala.

Qalanın jçj çer qazыр çatqan, kirpçе tasыр çatqan, аqас çопыр çatqan, аqас tasыр çatqan, valсыq iler çatqan, qыс qalar çatqan qыбырлаqan adamdarqa tolqan.

Альты qūruqa adamdar өlkenjң төрт вүгьсьнан ða keldj...

Stansiaqa роiьz keldj.

Adamdar vjгjnjң ystjне vjгj сыqылыр, balalarың, сыктерjң syire-tjр tysjр çatыр. Aiqai, u-cu көвеie tystj.

— Oi qaidan kelesjңder?

— Qarqaralydan kelemjz.

— Sary sudan kelemjz!

— Novi-Sivirden!

— Kivannan!

— Tambovtan!

Salyныр çatqan ekj qavat varaqtıң aldынан vjг qarttau adam өtjр varađы. Tas qalaucы:

— E, otaqasы qai çatqansыz? — dep sұradы.

— Sary sudan.

— Nege keldjңiz?

— Nan veredj, deidj qoi сыraqыm!...

Stansia vasыndaqы adamdar top-topы men Tres vasqarmasына qarai aqылыр çatыр. Aldыңqы topta tompaq vet çuan qara çjgjt kele çatыр.

Bül Elemes vatыraq.

Qasыnda arqalaqan сыgj var, asaң vet, соqса saqaldы vjreu keledj:

Bül Ermek kolxozы.

Ortadaqы topta bala arqalaqan әiel keledj:

Bül Çumakyl.

Qatarыnda ças çjgjt, vül сырқыbai.

Artқы topta cal keledj:

Bül vjzge tаныс kәdjmgj Tөler.

Qatarыnda Mыzас komsomol.

Tөler:

— Alybyңdy qaitеijn сыraq, qartaiqanda aqса тауыр, осыдан 14 сыл вүгьң çоqalqan valam, — Raqmettj jzdemekçjmjн.

Мъзас кылъмъсрер:

Әлж-ақ тусънесън.

Мен алыр қасайақа келе қатырмын. Бәріміз алыр қасаймыз. Әлж өзън-ақ ұқыласън!

Төлер васън саидар:

— Қоқ, сьрақ, endj вьз ұқыпудан кеттjк.

Алырқа әр тырj адам келдj. Алырқа әмjрj қала көрмеген, ьстj-вастарън вjт васқандар да келдj. Қасқын да келдj. Ақайынмен араз-дасқандар да, келдj.

Вьграқ, алыр варьқып вауьгына тартъ.

Алырқа кьс кerek edj.

Қаваттасқан гудектер дауьсь, айдайлақан-цалақан адамдар дауьсь, трактор дьвьстаръ.

Бұл вьгьнқы айдаладақы 7-8 варақтың орнына салыпъ қатқан ьк-кен алыртың қаласы.

Тьп. Бүлт астында сьсьсьқан аi. Әр сьрде сьлтьрақан электр сь-гытгарь, сьi васьр Төлер келедj. Тerezelerjнен көмескь самдарь сьлт-ьтрақан вараққа сьақындады.

Төлер jсjне кjрдj. Қараңқы коридор. Cetkj esjкке сьақындады. Jсjне қарай итерjр edj, асымады. Jcten вьреу итерjр esjктj асты. Бұл Сьмьгбек кomsomol. Көйлексең, қолында газет.

Төлер sasulь.

Сьмьгбек:

— Sьzge кjм кerek?

Төлер yndemeidj. Сьгьгьн сьyретjр jcke кjрдj. Yidjн jсjнде сьқы-льсьр алты төсек тьр. Сьмьгбек төсегьнен васқасында сьмьсьлар ұй-тар сьаты. Көмескь вjлте сам. Вөлме jсj қойу тытjн. Төрден esjкке деjн сасыпъ қатқан қағаз, сьверек, кjм-кеcek. Yidjн jсj әлде не-се кьп сьрьгытмақан.

Төлер сьгьгьн вosaқақа қойады.

Төрге қарай сьгьге қаймыққандаi. Сьмьгбек аң-таң.

Төлер Сьмьгбекке вьр сьарьрақ қағаз ұсынды.

Онда: «Төлер Бьркjтраi ұль I-сaxты, 10-бригадьге» deljнгem.

Сьмьгбек көрсетjр:

— Сенjн бригадjн ағқы cеттегь esjкте.

Төлер отьра кеттj. Сьмьгбек те төсегьне отьрды.

— Вьгьнқы иақытта да ьйлерj дәл osьндаi edj, өзгерметьтj қой.

Төлер кьвьр ettj.

* *

*

Таң атыр келе сьаты. Сьарақтақан таң сәулесь. Сьermen тегьстелу-ге сьақындақан он сьақты молалар. Ortасында вьр тас қойқан мola-вар.

Молаларды аралар Төлер пен Сьмьгбек келе сьаты.

Төлер вьгьпьрақ тас қойқан мблага келдj. Агынан Сьмьгбек келе сьаты. -

Tөлөр келіп тізерлер отырды. Қолдарын тізесіне қойды. Көзін жұмды. Сақалына қарап қас ақты.

Көзіне Күләндасы елестеді. Қолын қайыр бетін қапты.

Сымырбек аңғайып тұғыр қалды.

Төлөр Сымырбекке қарады.

Сымырбек сасыр, не істерін білмей, екі алақанмен бетін сеніп бірай қойды.

Тас қойған мөла, онда ағарса қазу бар. Ол мынау:

«1916-жыл 1-феврал.

Төлөр қызы Күләнда, 15 жасында.

Қауыз сахты іесі — Ақылсыпның қолынан қазы тарқан».

Далаң кунжентірі гүдөктер айқайлады, бір-бірінен бір-бірі кейін, онан соң бір азы қаваттасыр айқайлады.

Spicka каровкалары сияқты топтанған көр барақтар. Көмірмен қар-қара болған сахты естақаттары. Оңтүстік қақтағы үлкен барақтағы кабинетте үстелде алып сахты құрылысының пәналігіз Сөктібай отыр. Есіктен қарт сахтер Beisen кіреді. Қолында саты бар. Сөктібай басын көтеріп алды. Beisen кылды:

— Тоқта, қимылдана! Көзің алаң. Е, е, отығыңды бастықтардың отығың сияқты-ақ. Сен төресіңі воһр кетерсіңі!...

— Beiseke, отығыңды ұнады ма?

Beisen үстелге келді:

— Ал, энді қолыңды бер, амандасаңың.

— Сахтыдан келе қатыр, тереңді қарғы болғанға, еңір едім. Ойрмай, тунжмен отырғаным ба?

— Қимысы көр Beiseke...

Сөктібай сақатына қарады.

— Донбасқа барғы тәжірибесің көзің, бір-бірің сахты алыртың проектісің қасуға іңенер Дәуір ұлын қызыгергенбіз. Бүгін келмексің...— деді Сөктібай.

* *
*

Тірес іңенері Күлевakin уйінде отыр еді. Ол, қара нан мен арақ ісірі отыр еді. Терезе алдында қас қығит тұр.

— Сахты алыртыңды бас іңенері етірі бір қазықты қызыгертің, ол тіртен бала дедің, институтты білтің қана бітіріңді, оның не бітіретіңді білмеймін, — деді Күлевakin.

— Атақты Voznesenski академиктің сәкітің дедің қой, — деді қығит.

— Қызың, оны қайдан естідің?

Іңенер Күлевakin аузын асыр, бір аз тұғыр, рөмікені қарғыр салды.

* *
*

...Stansaға қырық роһыз келірі тоқтады. Stansa басында төрт қерде электр саты бар. Роһыздың биік білдірар басында тұр. Қараңғы тундир оты көздерімен тесірі, тілірі macine келе қатты. Роһыздан қығит

qūsaqtar ças çjgjt tystj: ystjnde sūr kastumj var, moĩnnda gals-
tuk. Bui Raqmet. Çygjn keterjz stansaqa qarai çurdj.

Macina keljz poĩbz aldyna toqtady. Macineden Sektjvai tystj.
Raqmet macinenjñ qatarñnan vaiqamaĩ öte verdj.

— Donvastan kele çatqan inçenerdj vjlesjz ve? — dedj Sektj-
vai.

— Men Donvastan kele çatymñ, — der Raqmet vñgñlp qarady.

— Oivai-au, tañmai qalbrññ qoi. Amən-sau keldjñ ve Raqmet-
çan? Kyte-kyte ekj kəzjmjz tørt voldy qoi!..

Ekeuj amandasyp qaldy.

Sektjvai Raqmettj macinege alyp keldj.

— Э, degende tañmai, vjr oqucь cьqar der . qaldym, — dedj
Sektjvai kyljz.

* *
*

Sektjvaiddñ kabinetjnde Tjrestjñ vas inçenerj, Raqmet, Sektj-
vai useuj çospardь, sxemañ kəzjz otyr.

— Donvastñ taçrivesjñ əvden tekserdjm. Barlyq çaqñnan tal-
qylady. Ondaqь inçenerler kəp kəmek verdj. Mñndaqь eser ne-
gjzjnde çasalqan proektjñ Məskeu vekjttj. 30 million som qarçь
çũmsalatyn voldy, — dedj Raqmet.

— Endj tez jske kjrsu kerek, — dedj Trestjñ vas inçenerj.

Ertejnə. Kyn cьqar kele çatyr. Sektjvai men Raqmet çanə sax-
tññ kvarclak ctjrikerj çyretjñ ucaskenj aralap çurdj. Anadaĩ
çerde macina tūr. Ekeuj molanñ vasyña keldj. Sektjvai tas qoiqan
molanñ çazuñna qarady. Bũdan 14 çyl vñgñn osь molanñ vasyña
da səilegenj esjne tystj, odan keijn Kylənda kəzjne elestedj.

Raqmet molaqa qaramai, qala çarqa qarady:

— Bjz sətkesjne altь mññ tonpь veretjñ saxtь çasaimьz, ne de-
gen alyp? — dedj Raqmet.

Sektjvaiddñ oiy yzljz kettj.

— Calqaiqan dala əzjnñ keudesjnde milliardtaqan qara altyn
çasgñp tūr-au, — dedj taqь da Raqmet.

Raqmet pen Sektjvai molalardan cьqtь. Kək cəpтерden moĩnь
asyp aqaryp molanñ tasь tũrdь. Sektjvai erjksjz taqь molaqa qa-
radь. Sektjvaiddñ osь tastь əz qoĩymen qoiqanь kəzjne elestedj.

— Osьdan 14 çyl vñgñn!..

Raqmet kenet qaltasyn sipalap, vjr nərsenj jzdep, Sektjvaiddñ
səzjn vəljz çjberdj.

Ne jzdedjñ?

— Bjr texnikeljk formula esjne tysjz ketkenj, bloknoťm ma-
cinede qalyp ketken eken qoi!..

Raqmet macinege qarai çygjz kettj. Sektjvai molaqa qarady.
«Təler qьzь» degen çazudь kərdj.

Sektjvai macinege varyp mjndj. Mola çənjnde aitaĩn der oq-
talyp edj, Raqmet oilanyp, bloknoťna vjr sandardь çazyp çatty.

Macine çyrjy kettj. Raqmet çazumen voldь. Macine toqtasьmen
Raqmet tysjy çatqanda:

Erten qalalyq komitette texnikeljk məcəjljs var qoi, Raqmet-au.
Raqmet mañdaıyna qoıyn tosyр, kunge qarap tıryр:

— Ceke endj bastata veru kerek — dedj.

Kyn syqьr naıza voıь koterjldj. Raqmet uıjne kjrdj.

Inçener Raqmettjñ ekj völmelj yij var. Jckj yide çatady. Aıyzy-
qь yijnde çümьs jsteıdj. Uzyn ystel ystj çospar certoçdar, çaņa
saxtьnyñ proektьsь. Inçener Raqmet oğyndьqqa otьrьp, көk qaçaz-
dardaqь çospalarqda tesjle qarady. Bloknotьn aıьr vjr narseler çazdy.
Taçqь qarady, taçqь çazdy. Sodan soñ oğyndьqtnь arqasьna syienjyр
oıqda kettj. Vjr uaqьtta certoçdarьna unjlyр taçqь bloknotqa çazdy.

Qalalyq partia komitetjñ yijnde. Qatsьnyñ kovinetjnde texni-
keljk məcəjljs. Qatsь arqь, oraç mıgьndь qara çjgjt, məcəjljstj vas-
qarьr otьr.

Esjktjñ aldьnda ekeu tır. Vjry Trest inçenerj Kulevakin.

— Osьlardьñ aralaspaitьn çerj qalmady-au. Məcəjljstj de özde-
rjnde saçьrady, inçenerlerdjñ qoıynnda viljk qaldь ma, — dedj Kule-
vakin. Qoңьrau sьldьrady. Ekeuj de jcke kjrdj. Məcəjljste Trestjñ
vas inçenerj de otьr. Sektjvai da otьr. Biuro mycelerj tegjs, inçe-
nerler de көр.

— Inçener Dəujr ııь sөzjñdj aiaqtai ver, — dedj qatsь.

Raqmet aldьnda çaiulь tırqan көр çosparlarьna qarady.

— Sonьmen saxtь kynjne altь mьñ tonny көmjy veruj kerek.

Basseijnde kəzjy on saxtь volsa, sonьñ varlyqьnyñ vergen көmjryñ
vjr özj veruj kerek. Mündai saxtь çer çyzjnde kemde-kem. Bül to-
lyq mexanikelengen voluь kerek. Varlyqь mexanizm elektrmen çyre-
dj. Kөmjrdj qolmen savu volmaidь, macinemen savylady. At aidausь,
otkatçjcter volmaidь. Elektrovozdar volady.

Kulevakin vjr nərse çazьr çattь.

... Kөrsetjlgен srok yc çьl. Vjz bül srokpen sanasraıymьz kerek.

Trestjñ vas inçenerj Raqmetke qadala qarady, qatsь da qarady.

— Bül sroktь qьsartuymьz kerek. Vjr çarьm çьlda vjtjrujmjz
kerek.

— Dıgьs, — dedj qatsь.

— Vjr az saxtьlar көmjy vjtjy çavylady, keı vjreulerj çospardь
kemjtjyр, bül çaqdaıdan syqraçsь. Dıgьs emes, odan da çaņa saxtь-
nyñ tez vjtjru kerek...

Raqmet oğьna otьrьp oramalmen vetjñ syrttj:

— Qane, kjm seıleıdj?

— Men, — dedj inçener Kulevakin.

— Seıle.

— Maçan osь çümьs vjr tyrlj valaınyñ oıynsьqь sıaqtь...

Çannьñ vərij qılaqьn tje qaldь.

...Men Donvastьñ təcjribesjñ vjlem, ondai aıьr saxtь çasaı ucjñ
təcjribe kerek. Vjzde ol çoç. Inçenerjñzjdjñ, texnikterjñzjdjñ oıy-
tyrj mьnaı, — ças vala...

Kulevakin Raqmettj kersetj.

— Misalʔ: Donvasta aʔp saxtʔ ʔasau usjn, vjzge de sol kerek. Bjzjdj vasʔa saxtʔlarʔmʔz oʔnʔsʔq siaqtʔ, al mʔnʔmen oʔnauʔa volmaidʔ. Trest pen Məskeu mʔnʔ nege ūmʔtadʔ?

Donvas cet memleketten inʔener aldʔrsa, vʔrʔn təʔrivesj volmadʔ. Bjz usjn Donvastʔn sol təʔrivesj var, sonʔ paidalana vjlsek te volmai ma? — dedj Trestjʔ vas inʔenerj.

— Qalai volsa da ʔas valaʔa senuge volmaidʔ ʔoi, — dedj Kulevakinʔjʔ ʔasʔndaʔqʔ. ʔatʔsʔ ognʔnʔn ʔarʔʔr tʔrdʔ.

— Bʔl ne degen sʔzʔ. ʔetten altʔn berjʔ əkelgen vailar inʔenerjne senjʔ, Keʔes inʔenerjne, kommunistke senveu kerek eken ʔoi?

ʔatʔsʔ vjʔ az yndemei, tyre keljʔ tʔrdʔ.

— Inʔener Kulevakin kelgelj saxtʔ astʔna vjʔ tysken ʔoʔ, taʔʔ da təʔrivesm mol deidj-aul — dedj cettə oʔʔrʔan inʔener Borisov.

— Inʔener Dəujʔ ūʔ vjzjdj kəmjʔ plastʔlarʔmen ʔaʔsʔ tanʔsʔ, aʔp saxtʔ ideiasʔn kəterjʔ, oʔnʔ tyrlj esepʔerjʔn vyltʔ praktikədə ʔatʔʔ jstegen, inʔener Dəujʔ ūʔ ədeij tapsʔrumen Donvasta 8 ai ʔatʔʔ, aʔp saxtʔlarʔn tekserjʔ, vjzjdj saxtʔnʔn proektʔsʔn ʔasaʔan. Oʔn Məskeu vekjʔtken. Məskeu, Almatʔ senjʔ ʔjberjʔ oʔʔr. Sender kəmek verersjʔnder. Saxtʔnʔ vukjʔ ʔazaʔʔstan volʔr ʔŭra-mʔz.

— D ū r ʔ s l

— D ū r ʔ s l

— D ū r ʔ s aitadʔ.

* * *

Kerjʔlgen dala esepke aʔna vastadʔ. Oimʔstalʔʔ ʔartaʔa tysjʔrjʔ-dj.

...10 ʔa ʔaʔʔn molanʔ ainaldʔra, ylken aumaqtʔ ʔerdj aʔʔasʔeʔ ʔoʔʔandar tastaʔan. Jcʔ, ainalasʔ ʔvʔʔrlaʔan adam. At-arva, traktor, vjʔ ʔaʔʔadan vagondei tʔrkesjʔ olar kjʔjʔ ʔatʔʔ, vjʔ ʔaʔʔnʔn sʔʔʔʔ ʔatʔʔ. Arvamen, traktormen ʔŭm, aʔʔas, taʔtai, tyrlj temjʔ, kirjʔc, əʔ tyrlj materialdar əkeljʔ yjʔʔ ʔatʔʔ. Adamdar tʔs-tʔsʔnʔn ʔyʔjʔjʔ tʔnʔm almaidʔ. Vjʔ az ʔŭmʔsʔylar ūzʔnʔn-ūzaʔ sʔvatʔylʔʔ ʔjʔjʔcke temjʔ ʔol salʔʔ ʔatʔʔ. Aiqailaʔan adamdar dauʔsʔ, sʔʔʔrlaʔan arva dʔvʔsʔ, dyʔjʔldegen traktor. Aʔʔas, tas, temjʔrdjʔ tarsʔlda-ū vəʔj ʔosʔylʔʔ ʔer, kəktj ʔarʔʔandai. ʔŭmʔsʔ ʔʔzʔʔʔ ʔatʔʔ. ʔai tʔʔr-ʔan, ʔai ʔimʔldaʔan adam ʔoʔ. Vəʔj asʔʔuda, varlʔʔʔ da tʔnʔm almai ʔimʔldauda. Ucəskədə elektr stolbalʔʔ ʔadalʔan.

II T A R A U

1-Saxtʔda jstefjʔn saxtəʔler vʔraʔtarʔna ʔaittʔ.

Olardʔn jcʔnde Təlep te, Elemes te ʔaittʔ.

Vʔraʔ tolʔan adam, saxtəʔler kijmderjʔmen ʔatʔʔ. Təlep keljʔ etjʔjʔn cesjʔ, ognʔna ʔŭlai kettj, ʔozʔalmai ʔattʔ da ʔoidʔ. Elemes jʔcke kjʔjʔ, esjʔktjʔ aldʔnda vjʔ az tʔrdʔ. ʔan-ʔaʔʔa ʔaradʔ. Sʔʔʔʔʔ-

сэр сесјнвеі, сьнпвай шіqtар қатқан сактөрлердј көрдј. Бјр қас вала сьладь. Elemes орньна келдј. Қисайр қатты. Бјр аздан соң васын көтерјр алды:

— Бұл өмір мені зеріктірді, аудан зерігір сьқыр, бұл сьрден қанаық болмас па деп едім. Бәрі бјр сол өмір. Біт, кјр, сьлау, нан сьу... Қайта, қьсьыр кеттім. Мақан дала қақсь... — деді.

Қасында қатқан сал:

— Зеріксең қана салньр қатқан сактықа бар. Сонда молалардь бұзьр қатыр деіді... Өлгөндөрдјн сыегјн қинар сөт қаққа алтыңа өткјзбексј — деіді...

— Өі, қайдақы сьқты аитасын... Адам сыегјн алтыңа алатын сьнды бар деісјн ве, әлде сөтте кјсј өлмеіді қоі деісјн ве?

Төлер сөтелір көзјн асць.

— Оі қай мөла? — деді Elemes.

— Мьна қатқан кјсј вара веретјн, анау алыстақы мөла...

— Кјм вара веретјн! — деп Төлер васын көтерјр алды.

— Сен. Немене, онда вјреујн бар ма еді?

Төлер орньнан ұсьр тұраың деп еді, тұра алмадь. Бјр аз васын ұстар отьыр, іне сұқыр алқандаі қарқыр тұрдь. Әңгіме аитыр қатқанға сьгјрјр вагыр, қақасынан ала тустј.

— Не деісјн қақвас?

Онан соң қауар кырпестен, қалаң аиақ, қалаң васын есіктен сьқыр, сьгјрјр ала сөнелді. Сьгјрјр келе қатыр, үдегј әңгімені тек қана қана, ось қолдың үстјнде есіткендеі «оі вауьгьт» деп енјгер қоіа берді.

— Сьламаньз, сьламаньз, — деді артында вјреу.

Бұл Elemes еді. Төлер оған қарақан сьоқ, есіткен сьоқ. Үлкен ақас қорқанға келір кјрдј. Үйлген ақас, тас, кјрпјктердјн арась мен сьгјрјр отьыр, қьзь Күләнданьң мөласьна вардь. Мөлань құсақтай сьладь. Бұл арада ес кјм сьоқ, вагырдь тараққа кеткен. Төлер өкјрјр сьладь.

— Қалқам, ес болмаса сыегјңде де тыньстық бермеді — ау. Сьрүстјнде сьгјзвей, сьр астына тықыр еді, ендј сьр астында қатқызваньн деді — ау!...

— Қалқам-аі, Күләндам — аі, ендј қайтем? Кјмнен сьрдөм сүраимьн?...

Elemes келді. Бјр аз қарар тұрдь. Опың да көзјнен қас тарасьладь.

— Түгьньз, тыре келіңіз...

Төлер есітпеді. Elemes Төлетјң іықьнан көтерјр түрқыздь. Төлер сүмүль көзјн асць. Көз қанагына қас төлды. Мөланьң тасына көзјн қадардь. Тастаң өсьр сьққандаі вольт, Төлетјң көзјне Күләнданьң келірј елестеді. Төлер тасть құсақтай алды.

* *
*

...Технікелік мәсјлјсте Рақмет:

— Інсөгер Күлевакін: «өлгөндөрдјң не қазьқыр вар» деіді. Ось

da sөz ve? Өlgenderdjң vjr җазық volқандықтан jstep отырмаз ва? — dedj.

Audandyқ komsomol komitetjnjң qatcьcь Krasni:

— Raқmettjkj дүрбс, — dedj.

«Өlgenderdjң җазық» — degen sөz cьqqanda, Cektjvai Raқmettj vөлjр:

— Ol tas qoiқan molada җазық...dep toqtady.

— Raқmet sөzjnjң артынан кылjр:

— Sjz de әдет җақьндасьз ва? — dedj.

Cektjvai sasьр:

— Ғоқ...Men әceijn senjkj дүрбс deijn demekcj edjm, — dei salды.

... Mola vasynda Tөleptjң көz aldьna Iliа elestedj.

— Men varatьn җerjне varam! Elemes ekeuj түгьр кete verdj.

Ғүмьсcьлар kele bastady:

Taqь da dauьs, aiqai, traktor, gyrjildeu, elektr җағьқьнда торьғақ, tas, qüm tasьр җyrgen көр арвалар, attar.

III T A R A U

Mәcjljsten Raқmet pen Krasni vjrge cьqь.

Ekeuj җаңа сахть огьна vardь.

Ғүмьс qainарь qьзьр җатыр.

— Tart җygjңdj! Inҗenerge җol ver — dedj Ermek kolhozьcь.

Ғьлqьvai артына vjr qarady да, җygjрjр атың tarta bastady.

— Jctene etpeidj, кyte түramьz.

Ekeuj molаның qасына keldj. Krasni molaқа qarady.

— Ғаңақь көр sөz volқan molalar ось qoi...

— E, ось. Bül eskjlyktjң cьгмауьна oralқan adamdardь qoisai-cь!...

Raқmet kyldj. Tas molаның aldьnda җатқан ұзың ақасқа ekeuj отьрдь. Elektr сәulesj җағьқ volьр, tas molаның җазуьн көрsetjр түгь... Vjr meзgjilde Raқmettjң көzj җазуқа tysjр kettj. Raқmet qadala tystj. Көzj җарасынан cьqьр, җақьндаi tystj. Raқmet qoльmen ақасть tjrep, keijn cegjңdj. Betjңde қан qalмады. Aldьna qarady, көzjne Kыләnda elestedj, көzj бүldьrap, vась ainalьр kettj. Vjr azqa deijn qozqalmai qaldь. Vjr uaqьtta төvesjнең valқamen qos qoldар qoiьр qalқандаi, Raқmet «oivai» dep etvetjnen қүладь. Sodan qaitьр түрмаi qaldь. Krasni огьнан qarqьр түгьр, Raқmettj qұсаqтай aldь.

Baqanadan verj sьrtta vaiqар ekj adam түгь. Опың, vjrj vaiaqь Sәdu edj.

— Әне, соқьр kettj, ia qүдьretj кyctj qүdai Qавьрдь vүzam dep edj, керemetjн көrsettj. Bül qавьрда ceit өlgen qьz var. Өzjm ось qьздь qorqaimьн dep, өljm аузынан qalқанмын.

Krasni Raқmettj көterjр түгьqьздь.

— Ne voldь, ne voldь? — dedj.

Raқmet yndemedj, җауартьң огьна ylken көzderjнен jrj-jrj җас-тар domalady.

Tyktj sezvegen tørt čumьscь men desətnik keldj.

— Molalardь vūzuča ūlqsat etesjz ve? — dedj desətnik Raqmetke.

Raqmet saņbrau siaqtь čauar vermei, čansьz adam siaqtь melcijp qatьp qaldь.

— Raqmet saqan ne voldь? — dep Krasni Raqmettjn vetjь sipadь.

Raqmet sodan keijn selk etjр, čumьscьlaroča qaradь. Kenet vūrьbr Krasniča qaradь: «Tegjstep vūzьp, torьraočьn aļьp ketuge vūirьgьq veremjnl» — dedj.

Sodan soč ɵzj aldь-artьna qaramai, tez-tez vasьp kettjde qaldь. Artьnan Krasni kele čatьp. Raqmet ekeuj qatarlastь.

Raqmet, məčjljste aiqai saloan ɵzjьd emes pe edjn, vūl qai vostьtьqьn?

Raqmet vjr az yndemei čurdj.

— Volodə kecjrersjn, tjpten oilamaqan čerden... Əngjme vostьtьqьta emes, ol menjьd apam edj.

— ɵzjьd emes pe edjn, ɵlgen adam tygjl, ɵz vasьmdь verem degen? Čumьscьlardьn vosap qaluь mymkjn...

— Əngjme onda emes... Men apamdь tjrj dep čyrucj edjm, əkem aitraqan edj. Onьd ystjne onьd ɵlgenjьn qavьgьn vūzu ystjnde vjldjьm...

Krasni yndegen čoq.

— Volodə, vūl menjьd vjr qateljgjm voldь. Mūnь endj ūmьtaibьq, eske almaibьq. Ec kjmge de aitraibьq, maqūl ma?

— Maqūl — dedj Krasni.

Ekeuj qol ūstasьp aibьgьbьstь.

Inčener Raqmet yijne keljр, tɵsekke otьrdь. Oilandь, moиньn tɵmen tysjrdj, vjr uaqьtta vasьn kɵterjр aldь.

— Menjьd de čanьm taza emes ekem, ə?

— Men de eskjlkjten sau emes ekem, ə?

— Mende de tьqьlьp čatqan sūmdьq var eken? Vūl qalai, ə?

Raqmet ornьnan tūgьp, olai-vьlai čьldam-čьldam čyrjр kettj.

— Čoq — čoq — čoq, vūl əceijьn...

— Vūl, menjьd tek adamdь syiucjljgjm, aq kɵnjldjlgjm. Ədepkjь apasь ɵlgen kynj jnjsj čьlamai ma, vūda sol qoi...

Raqmet qaitadan otьrdь.

Betjьde qorqьnьs, qauьp sezjлp, vasьn qaitadan kɵterjр aldь.

Krasni ne deidj «čumьscьlardьn vosap qaluь mymkjn!» Menjьd kesjrmnen jstemei qoisa qaitem? Ol maqan qьlмьs emes pe? Onьmen qalai kɵterem? Qalai? Qalai? Qalai? — dep Raqmet aiqailap čjberdj. Qarqьp tūgьp dalača čygjre cьqьtь.

* *
*

...Čumьs vasьnda qьzu vəsəndedj.

— Inčenerdj qūdai qūdbretjmen vjr nərəe sooьp kettj, — dedj vjreu aiqailap; Sədu čygjрjр keldj.

— O, çürtcýlýq, qaraňyň tynde æulie adamnyň molasýn wüzýr, ne qara kørjndj? Senderdj de soqýr ketedj! — dedj.

Çümbsýlar çümbsýn tastar, çýlýsýr qaldý.

— Qūdai — ai, ezjñ saqta, mündai sümdeýte kjm kørjptj? — dedj wjreu.

— Qūdai qaida? Ælgen adamdardýn sai-syiegjñ qalai şyqýrata-myz?

— Çaňa molanyň wasýnda wjñ üzýn ot çanyr, sengendei woldý...

— Wýsmýlda dender!!

— Qūran oqýr çjwerjñdercjl

— Wjzdj ne qara wasty, müşymannyň walaş emespjz we?

— Qazjñ wəjñjzdj de çoq qýladý!

Sədu aıqai saldý:

— Tastañdar çümbsý! Büzwandar molany!

Çürt wet-wetjmen culadý. Çümbs toqtaldý. Tek komsomol wrigadasy kırıjç, tas yjñ çatýr... Desətnikter keldj. Wjreu olardý kere salýr: — Qoıñdar aıqaidý! — dedj.

— Wjz de qūdaiqa pendemjz, djñge qarsý çyre almaımyz, çümbs jstemeımjz, — dedj dəu qara çjgjt. Bül şsqaq edj.

— Qūdaidý qaitesjñ, nan tawudýn qamýn oilasaıç, — dedj Er-mek.

Tart tjljñdj karýr! Çoqal kəzjme kəzjñwe! dep şsqaq kimelep kettj. Topty kıjñ-çarýr, Myzacs komsomol keldj.

Toptyñ ortasýnda Sədu tūr.

Sədu aıqailar:

— Qane, tastañdar çümbsý, çyrjñder erterek — dedj.

Aıqai-cu arasýmen Myzacs Səduge çaqýndadý:

— Kəkcetaudýn kooperativ aqcasýn çer, qacýr ketken myna süm qaidan çyr? Myzacs ıqýñnan üstadý.

— Oıwai ɵltjredj!! — dep Sədu aıqai saldý.

— Qūdaidý aıtýn, dep ıgýr çatýr!!

— Üsta komsomoldý!

Çürt Myzacsý çan-çaqtan entelep qamai tystj. Şsqaq keljñ, Myzacsýn çaqasýnan üstadý. Sədu sýtla çeneldj.

— Ür! — dedj wjreu.

Oş uaqýtta wjreu warlyq kycj men:

— Toqtandár! — dedj ısqýñr. Çürt çalt qarasty. Raqmet çetjñ keldj. Aıqai cu tyna wastadý. Kei wjreuelr toptan kete wastadý.

— Bül ne aıqai? Raqmet entjgjñ ortaqa keldj.

— Menj soqraq tygjñ tykte qýqan çoq. Mola menjñ qyz aramnyň molasý. Büzñdar molany! — dep Raqmet çan-çaqýna qaradý.

— ɵzderjñ əlj-aq tysjñesjñder. Wjz wül molanyň ornýna ɵmjñ çasaimyz, qyzu çümbs çasaimyz. Oş jstep çatqan çümbs ycjñ ɵlgennjñ quraqan syiegj tygjñ, tjñ wasýmýzdy wewjñmjz kerek. Kəketailar-ai, wasty weru kerek, wasty! Raqmettjñ kəzjñen ças sýqýr kettj.

- Aldında tırqan saqaldı cal — Alrǵsprai enjrep qoia berdj:
 — Сырақым — ai, vjzden vjr vjlmestjk ɵttj...
 Cūrt vjrtjndep cūmǵsqa kjrjstj.
 — Cjrkjn netken çaidarǵ edj?
 — Aitqanǵnǵ vǵrj ras. Cǵn, aq peijlmen aitǵr tūr, cǵlar cǵber-
 dj qoi.
 — Oipǵrmai, ūiatqa qaldǵq-aul...
 Cūrt qaitadan cūmǵsqa kjrjse vastadǵ.

IV T A R A U

Ertenjne Raqmettj Qalalǵq partia komitetjnjn qatcǵǵ saqǵǵr aldǵ.

— Kece cūmǵscǵlar mola vūzvaimǵz degende, aldarǵnda cǵlar, esjrkjetj cǵlǵnǵr jstetjpsjn qoi, — dedj qatcǵ.

— Iǵ, cǵladǵm. Raqmet tɵmen qaradǵ.

Qatcǵ enkeie tystj:

— Nege cǵlaisǵn? Bolceviker cǵlar jstete me, tysjndjrp, sendj-
 rjrp jstetpei me?

— Men cǵlaqanda cǵn cǵregjmmen sɵiler, cǵdai almai kɵzjmmen cǵas cǵqǵr kettj.

— Onan soǵ, sotsializm ucjn vastǵ veru kerek dep cǵladǵ deidj.
 Vjz vastǵmǵzǵ bersek, cǵlar veremjz ve?

Raqmet yndemedj.

— Onan soǵ senjn ɵken ne qǵzmet qǵladǵ?

— Endece nege cǵlaisǵn?

— Cǵasǵnda qorǵqǵ kɵp kɵrp, cǵasqanacaq volǵr qalqanǵmǵ.

— Qorǵqǵ kɵp kɵrgen adam, qaita qataimai ma?

— Vjrden qataǵr ketreitjn kɵrjnedj qoi...

— Sol mola senjn arandjkj emes pe?

Raqmet sūp-sūr volǵr kettj, vǵlǵqǵr qaldǵ:

— Cǵq, cǵq vjlmemjn...

Qatcǵ dalaqa cǵqǵr kettj. Raqmet ɵzjne-ɵzj:

Sen Raqmet, sotsializm ucjn ɵletjn volsaǵ cǵlar, qaiqǵǵr ɵlesjd ve? — dedj jcjn.

— Cǵq, cǵq, — dedj ɵzjne-ɵzj. Vjr az oilanǵr ɵtǵrdǵ.

— Qar, qarǵndasǵm emes dep aldaqanǵm qate voldǵ.

Qatcǵ kjrjrp keljrp:

— Ne dep ɵtǵrsǵz?

— Cǵq, ɵcejn...

— Qane, qolǵndǵ ɵkel. Qatan vol, cǵgeitj vol, volat vol, sonda kɵrcjlk soǵǵnan eredj. Men senjn aq kɵnjl ekenjndj sezjrp ɵtǵr-
 mǵn. Vjraq, aq kɵnjl volmaitǵn cǵer de kɵp-aq qoi. Osǵn ūmǵtrai
 Raqmet kele cǵatǵr. Qalǵn oida:

— «Aq kɵnjl volmaitǵn cǵer de kɵp-aq» Būl ne degenj?...

— Kece cūmǵscǵlardǵ kɵtermelegen vjr tap dūspan voldǵ qoi,

endese qatañ volu kerek eken qoi... Endese aq kəñji volmaitın çer de kər eken qoi...Men vürn mün vjmedjm ve? Vjldjm qoi. Emdese kecegj ne?...

Raqmet oilanır tūrır qaldı.

— Ol qatelj k eken. Çılap tūrudın özj, əlsjzdkjtj, çümısaq çaldıqlıq, kərsetpeı me?... Ne degen aqmaqtlıq...

Raqmet saxt vasqarmanıa keldj. Sektıvaidın kabinetjne kçrdj. Sektıvaidın qasnda saqaldı kçsj otr.

— Tanıs Raqmet, çada kelgen Partkom qatcsı, — dedj Sektıvaidı.

— Aleksei Petrov.

Raqmet Dəıjr ılı.

— Tjrte çaqıs. Endj vjrge çümıs jsteımjz. Vjz mına Sektıvaidı ekeımjz Aqıcsın zamanında vjrge jsteskemjz dep kyldj Aleksei.

Raqmet oğındıqqa otrdı.

— Senjn nege qavaqın salındı? — dedj Sektıvaidı Raqmetkə.

— Kecegj oqıqadan keıjn tjpten saq volu kerek — eken-au deıjm...

— Ol səzsız. Erten vjzge Kraikom çıbergen 50 kommunis, 50 komsomol keledj.

Raqmet oğınan qarqır tūrdu. Sektıvaidın moının qısaqtalı aldı:

— Endj jstesjr kereıjk!! Mırzac konısomol saxt qırılıs na-calnıgjne keldj. Sektıvaidı çümıscıarmen əngjmelesjr otr edj.

— Kel Mırzac, — dedj Sektıvaidı. Mırzac tyre keljr tūrır:

— Sədu degen Kəksetau kooperativjnı çetj mın som aqcasın çer qasır ketken edj, sol kece molan vızarda qaranıq çümıscıar-dı eljktjrj, «çümıstan vas tartındar» — dep ygjtıtedj. Onın qal-da jsteıtjnı vjldjm...

— Ol qalı Sədu?

Sektıvaidı oıqı kettj. Baıaıq saxt astında, qızdı Dçım alır ket-tj degen qavardı esjtkendegj Sədudjn tūrıs kəzjne elestedj.

— Qızdın öleıjn dep çatqanında çanı asmaıqan çanı, qıraq qalqan syıegjne çanı asırıtı qoi!...

...İlia Aranasıev vjrjncj saxtının vasqarıcıs edj. İlia kabinet-jnı aldında dalada ekj adam tūrdu. Vjrj Töler, vjrj Sədu, Töler əj çılauda.

Baıaıq qızdın öltjrgen Aqıcsın: «syıegjn qazır verjr çıberjn-der, kçresjmmen qosır çjrkeıjme jlr qıam» deptj. «Volmaıqan kynde soqıs adam» — depj, volcevıker qorqqanınan qazır çatsı kerek, — dedj Sədu sıvırlar.

Töler çılaın qıır, kəzj atılır, sırlanır kettj.

— Ne deıjn? — Töler Sədudjn ekj qarınan ıstadı.

Sədu salmaqpen aita verdj:

— Qızın sıjt ketken. Kece qaz dep tūrıqan inçener qalraqtalı tysjr çıl soqır kettj. Çümıscılar qazvaimın dep, ırıs sıqarır çatır.

— Ne deidj?

— Menj častajmnan čaqş vjlesjn qoi.

Tøler čygjrjр jcke kettj. Iliа terezeden qarар tūr. Səduge alqai saldı:

Sədu! Sen nege qaldıң? Kjr jckel

Sədu çan-çaqşna qarар, qasıqа volmaitьn volqan son, jcke kjr-dj. Tøler čygjrjр, Iliаnьң kabinetjne kjrdj. Ystelge tøjр çыlai vastadь:

— Сығақым Iliа, қызыма менен артық çаның асыр edj, мына сүмдөqtan qūtqar. Қызымның syiegjn асыр алыр Ақысыңа çjвe-reijn dep çатыр deidj.

— Тоқта, çыламаңыз! оны sjzge kjm aittь?

— Мына Sədu.

— Səduge senuge vola ma? Əi, Sədu berj kelcj!

Kjrjр kele çatqan Sədu, qaltьrap Iliаnьң alдына keljр tūrды.

— Baiаqьda қызыңның өljmjne çаны асымақан Sədu, syiegjne çаны асыр aitadь qoi deisjz ve? Qurар qalqan syiek kjmge kerek deisjz?

— Qazjr çаңа saxть асылаиьn dep çатыр. Çаңадан yiler salьnaiьn dep çатыр. Ol saxть мен yiler, Qaraqандь çүмьсылағь — senjmen мен usjn, Bjzdjn valalarьmьz usjn.

Tøler көzjn syrtjр çатыр:

— Qaidan senj мен menjkj volsьn? Ykmet usjn — dedj.

— Tøler, ykmet kjm?

— Bastьqtarda...

— Men kjmmjn Tøler, vastьqrьn va?

— Bastьqsьn.

— Endece мен usjn volqаны ma?

— Solai сықар...

— Men saqan kjmmjn?

— Əzjmsjn сығақым.

— Endece saxть vjz usjn de.

Iliа oiqa kettj. Vasьn көterjр алыр:

— Senjң қызың usjn өljmnen vas tartьmьn va, Tøler? — dedj.

— Çоq...

— Endece senjң қызына, оның syiegjne qastьq oilaimьn va, Tøler?

— Çоq...

— Olai volsa maqan nege senweisjn? Alekseige, Sektjvaiqa nege senweisjn, çүмьсылаға nege senweisjn, nege Sədudjң əsegjne senesjn, Tøler?

— Saqan senvegende kjmge senem...

— Endece qaralanva, çүмьсыңды jstei бер. Bjzdjn yige çij keljр tūr. Balaң Raqmettj qalai da tauьr veremjz.

Tøler yndemedj. Telefon сылдырадь. Telefon соқыр tūrqan Cek-jvai.

— Iliа, мен Sədu çøjnde aitaиьn dep edjm...

Иля тьадар волыр, телефонды јлдј. Сәдуге ала көзјмен қарады.

Төлепке қарар:

— Көрдјнјз ве? Бәргјн выдјргјр ҫурген, сенј азқьгьр ҫурген, Көк-сетаудан ҫетј мьн сом алыр қасқан...

Иля Сәдуге қарады. Сәду дјргјлдеп кейн сегјне тустј. Иля ыстел-дјн сетјндегј ақ түйменј васыр қалды, қатсы ҫетјр келдј.

— Қазјр милисия вөлјмјне қавар бер, мьна вјр қарақсынь алыр кетсјн.

Сәду қайтадан ыстелге ҫақьндады, дјргјлдеп, дауьсы қалтырар:

— Иля кесјр, ҫүмьсцьмьн, падапмьн, әкем де ҫүмьсць волқан...

Төлеп төмен тусјргјр отьрған васын көтерјр алыр:

— Сен қайдан ҫүмьсць вола қалды? Нақьлған бетјнде агьн ҫоқ неме едјн? Азуь алты қарьс Ғорман вайдьн валасы емес пе едјн? Өз алдыңа сахты асам деп, әкеңе көнвей кетјр, азыр-тозыр қайтыр келмер пе едјн?

— Асуьпызды менен алмаңыз, — dedj қалтырар Сәду.

— Куйр кеттјм қои. Сен қайдан менјд қамқорсьм вола қалды? Алты ҫы қойыңды ваққанда, тайақтан васқа не берјр едјн, қьзьмды қорғаған Илаларқа қарсы ҫырар па едјн? Ҫуас волқанға төвеме секјрдјн қои. Сақан сенјр ҫурген менде де ар ҫоқ екен.

Милисия келдј. Сәдудј алыр кеттј.

Иля вјр сөздј аита бергенде, ақсар васыр вјреу келдј. Бүл Әлјр едј, јнјсјн көрген соң Төлептјн васылған көңлј қайтадан қозды. Қайтадан көзјнен ҫас ҫықты, ҫылар ҫјбердј:

— Күләндапнь мolasьн бүзыр ҫатыр.

Әлјр, Төлеппен амандасты.

— Estjttjm, kelgelj vjzджн yige nege varmadьн?

— Тава алмадым, — dedj ҫаи қана Төлеп.

Әлјр ҫайласыр отьрды. Ақьгьн қана сөз вастады:

— Ақа, қьзыңпнь ҫапнь алыр қалу усьн Иля воьсьн, Сектјвай, Алексеи воьсьн, варьлқ ҫүмьсцьлар воьсьн оққа қарсы ҫургјргјр едј... Сонда вјреудјн қьзы усьн өлмеу деген ескјмнјн ойында волқан ҫоқ едј. Выгјн мјне, билк өз қолымьзқа тигенде: өзјмјз усьн, өмјр қүгьр ҫатқанда, мен усьн, Иля усьн сол варьлқ ҫүмьсцьлар усьн, өзјд усьн, Күләндапнь әлде қасан бүзылған мolasьн қимайсың ва? — dedj.

Төлеп төмен қарар отьгьр:

— Мен senderden ketјr qaida varam, vjraq qьzym ol dьniede тьпыс ҫата алмаиды қои, — dedj.

— Вәрекеде, өзјд... «Ай, endj қауьртанатыньн қьздың өлгеннен кейнгј өмјрг» екен қои? — dedj Әлјр.

Төлеп васын изегендеи boldы.

— Төлептј тәрбиелеу керек, өлјмнен кейн өмјр волмайтньн тысьндјру керек! — dedj Иля. Вјр аздан соң Әлјрке қарар:

— Сен ҫаңалықты вјлдјн ве? Ленинградтан вјр иңенер қьз келетјн boldы, оны Трест вјздјн сахтыға бердј. Familiesj Voznesenskaia.

— Опысь ҫақсы волқан екен, — dedj Әлјр.

— Ай endj мен сахтыға тысем, — деп Иля кетјр қалды.

Əljr qoľndaqь samьn, carkesjn ystel ystjne qoidь da:

— Keljnjn saqьnьr qaldь aqa, — dedj.

Təleptjn vetjne, qьzarqan kəzderjne kylkj cygjrđj.

Əljr:

— Men qazjr kelem, — dep sьrtqa sьqьr kettj.

Təlep җalqьz qalьr oтьгьr:

— Menjkj dьrьs pa, əlde Əljrtjkj dьrьs pa... Ғүмьссылardjkj dьrьs pa, — dedj əzjne-əzj.

Əljr keldj:

— Vjr saxьda cygjr, vjr-vjrmjzđj tava almaqanьmьz űiat-eken, vjzđjn yige varaiьq — dedj.

Ekeuj dalaqa sьqtь.

...Saxьt ystjndegj qьrьbьstьn jrgelerj qalanьr җatьr. Aqac qor-qanь sьrtьnda telegraftьn sьmьndai qatarlasьr kirpjс yiler salьnьr җatьr. Qimьldar, tьnvai Ғүмьs jstєr җatqan adamdar. Ana җerde, mьna җerde җerden sьqa kelgendei əsjr kele җatqan qьrьbьstar. Sax-tьnьn oң җaqьnda Ғүмьссылardьn uaqьtca җatatьn aqac varaqtarь. Bular űzьnnan-űzaq salьnqan.

Tasьlar kirpjс, tas qalar җatьr. Baltasьlar aqac saubьr җatьr. Aqac tasu, tas, temjr, beton, sement tasu, arvanьn sьqьrlaub. Aiqai, cu, vьl — tьnvai, vjreuj əgj, vjreuj berj cygjrđr cyrgen, qainaqan epbek tasqьnь.

Saxьt proxodkesjnjn Ғүмьsь qьzqan. Betonnan җasalqan alьr, təmen ketetjn saxьt qűdьqьnьn ystjne zor, űb mьnara ornatьl-qan.

Qьrьbьs vasьnda vjr җas əiel cyr. Vasьnda qьzьl oramal. Raqmetter kele җatьr. Əiel Raqmetterge qaradь. Qűlaqьna Raqmettjn kylkjsj estjldj. Əiel vьrьbьr kettj:

— Desətnik!

Qarьndasьmen kəkjregjn sipalar desətnik keldj.

— Desətnik, mьna qavьrqa nege qisьq qalanqan?

Ekeuj җaңa salьnьr җatqan cetkj yige vardь. Raqmetter kele җatьr. Əel taqь Raqmetterge qaradь. Qűlaqьnan qьrьbьs cularь ketjr, Raqmettjn kylkjsj taqь estjldj. Raqmetter keldj. Ғas əieldjn qasьna җaqьndadь.

— Ғoidas Petrov, vjzđjn qьrьbьsь җas inҗenerjmjz Anna Kovaleva, tanьsьnьz, — dedj Raqmet.

Əiel ədemj, җuan qoľn űsьndь.

V T A R A U

Tyn. Raqmetter җatatьn varaq terezelerj storlanqan. Terezelerden elektr җarьqь kəcege tysjr tьr. Inҗener Kulevakin yjnde җalqьz əzj ystelde oтьr, aldьnda vətelke. Ekj rəmkə araқ jсjr, vjr selətkenj җєp aldь. Əlden uaqьtta qűlaqь eləndєp tereze җaқtan vjr Ғьbьs tьndadь. Ətjr vara җatqan arvanьn җyrjsj estjldj. Kulevakin araқtьn tьqьnьn җartь. Ғailar vasьr dalaqa sьqtь. Baraqtь җaқalaj

çyrjр, ainaldъ. Ekjncj çaqьndaqь esjkke vaгьр, kjrdj. Raqmettjn esjgjn qaqь, tьndadъ, ec qandai dьvьs estjmedj. Taqь tьndadъ. Tek, iңcener Kulevakin aldъ da esjktj actь:

— Mymkjn ve?

Çauar volmadъ.

Yidjn jcjn qaradъ. Kөzj çiuь tьrqaп көр kjrtarqa tystj. Jckj yige kjrdj. Tөsekke көzj tystj... qavьrqaalardъ qaradъ, төrdjn aldьndaqь ystelge qaradъ, vjr surettj көrjр, çaqьndadъ. Surettj qoььna aldъ. Bül Kulevakin üstar tьrqaп Lizanьң suretj edj, Liza kyjр tьr. Kulevakin tesjle qaradъ. Əlj qarap tьr, көzjn айьrқьссь kelmeidj. Surettjn sьrtьndaqь çazuьn oqьdъ:

«Çanьm Raqmet, өmjр voиь senj syietjn çarьң — Liza». Surettj taqь qaradъ: — Netken sülü, çjrkin-ai!

Surettj qaltasьna saldъ, ystel ystjnen oraulь көк qaqazdъ aьр, çaqasьnan көilegjnjң jcjne saldъ. Esjk çaqь tьndadъ, tьньстьq, qü-laqqa ürqaп tanadaı. Kulevakin aqьгьп vasьр dalaqа сьqtь. Esjk-tj çaptь. Çaиьna çyre verdj.

...Qalanьң Ontystjk çaqьndaqь ylken kirpjc yi. Tөbesjnde qьzь çüldьz, qьzь çalau. Yı aldъ sirek көк сөртj dala. Aьsta salьnpьр çatqaп çaпa saxь qürььsь. Balqaпьң soqьlyь, çümьsьclardьң davьrlaqaп dauьsь, tarsь-kursj ər tyrlj dьvьstar estjledj. Kirpjc yidjn maңdaиьnda — «Qaraqandъ memlekettjk көmjр Trestj» — degen çazu ыar

* *

*

· Esjktjn aldьnda iңcener Kulevakin tьr. Tys uaqьtь, iңcener Kulevakin kunge qaradъ. Kөzjn çümdь, jcke kjrdj, üzьn koridorqa tysjр, iңcener Kulevakin availap aldъ, artьna qaradъ. Koridorдьң orta cenjndegj esjkke kjrdj. Esjktj çaptь, төrdegj ystelge vaгьр, ystel ystjnde çatqaп ortasьnan vььlqaп, pecettelgen vjr cumaq qaqazdъ aьр, esjkke qaradъ, tьң tьndadъ, qaqazdьң ədjresjn oqьdъ: «Saxьtь qürььsьпьң vas iңcenerj Dəujr üьna. Məskeu, aur өnerlj көsjр komissariatъ» .

Kulevakin vььlqaп qaqazdъ gazetke orap, сьqьр çyre verdj. Koridorдьң cetjndegj esjkke kjrdj, yidjn ortasьndaqь ystelge keljр, oьrdь. Oң çaqьna qaradъ, ystel vos, ystjne kyn tysjр tьr. Iңcener Kulevakin oramaьmen vetjnjң terjn syrttj. Sol çaqьna qaradъ — ystel vos, esjk çaqьtan tьң tьndadъ: vjreu kele çattь, vььlqaп qaqazdъ ysteldjn çartpasьna sala saldъ, esjkten poçtalion kjrdj.

— Iңcener Dəujr üь vas ma? — dedj. Kulevakin vjr az kjdjрjр:

— Nemene? — dedj.

— Telegram.

— Qane əkeljnз.

Poçtalion əkeldj, Kulevakin sьqalар jcjn көrdj, Raqmettjn yijnen alqaп qьzdьң suretj көzjne elestedj.

— Tastap ketjnз, qazjр keledj.

— Onda qoibъzъdъ qoibъzъ. Kulevakin qoibъ qoidъ. Postalion
 сьqъp kettj. Inçener Kulevakin telegramъ asъp oqъdъ:
 «Сьгmasъnda сьqъtm, Măskeu Qaraqandъqa çjberdj...
 Kytjр all Syidjm Liza».
 Kulevakin qattъ kyrsjndj.
 — Qъzъq...
 — Oqan vere qoimasъp...
 Inçener Kulevakin telegramъ vykter qaltasъna saldъ.

VI T A R A U

Tyn. Aspan vûlbt, çûldъzdar kœjrvaidj, ælde qaida poibъz aiquai-
 laidъ, poibъz çaqъndadъ. Stansanъn vasъ olai-vûlai çygjrgen adamdar-
 qa tolqan. Poibъz keljр toqtadъ. Poibъzdan adamdar tyse vastadъ. Ai-
 qailar, dauъstar estjle vastadъ. Elektr çarъqъnda poibъzdan vjr qъz
 tustj. Basъnda vjr çaq qûlaqъna qisaita kigen qъzyl veret. Çyкterjn
 çerge qoibъp tûrdъ. Qaitadan çyrjр elektr samъnъn astъna keldj.
 Endj vetjn anъq kœrige voladъ. Bûl vjzge tanъs çyz, vûl Liza Voz-
 nesenskaia. Qaraqъzсъ, qandai kelbettj. Mjne, vetj, kœzderj kyljр tûr,
 quanъctъ, çyregjn ūstaidъ, alaqtар çan-çaqъna qaraidъ. Olai-vûlai
 çygjр çyrgen adamdardъ kœrdj Liza.

— Raqmet! — dep aiquailaidъ.

Liza kyledj, qandai quanъctъ. Ædemj sausaqtарnъn auzъna aratъp:

— Raqmet, au Raqmet! — dedj.

Vjraq, çauар çoq. Lizanъn kyljmdegen kœzderjnen quanъc qaca-
 dъ. Qamъqqandai voladъ.

— Сьnъmen kelmedj me eken?

Liza tœmen qaraidъ, vagon çaqtan camadanъn kœterjр vjr æiel
 keledj:

— Liza adamъn kelmer pe?

Liza taqъ tœmen qaraidъ. Vasъn kœteredj. Ulken qara kœzderjnde
 rençudjn tanvasъ çatadъ.

— Trestke telegram veremjz degende, qarsъ alatъn adamъm var
 dep, qoiqъzъp edjm...

— Qane, Lizocka, ertenge deijn qoc vol, kyieujm kytjр tûr, —
 dep æiel ketedj. Liza artъnan qaraidъ. Ulken qara kœzderj çaspen
 çaimaqtanadъ.

Liza çyкterjn kœterjр, stansa yijne kjrdj. Çyk saqtaitъnqa çygjn
 taryrdъ. Cal qavyl aldъ. Vjr az Lizaqa qaradъ, tamsandъ:

— Sendei qъz vjzde çoq edj, syigenjне kelgensjn-au.

Liza terjs qarap kœzderjn oramalmen syrttj. Kvitansa alъp dala-
 qa сьqъtъ. «Bufet» — degen çazudъ kœrdj, esjgjne vardъ. Esjk çavъq.
 Esjkke syienjр vjr az tûrdъ, kœzjne Raqmet elestedj.

— Mymkjn yilenjр qoiqan сьqар... Çataq yidj tavu kerek!

Liza tez-tez vasъp, qalaqa qarai kettj.

Liza stansadan сьqъsъmen tura kœcemen çyrjр otъgъp, œzj de
 vjlmesten Raqmet yijnjн esjgjnjн aldъna keldj. Raqmet te qûgъls-

tan kele çatър вјг әieldj kәrdj: Bўl Liza edj. Bјraq, qaraqъda ta-
nъmai yijne kјrјp kettj.

— Ol neqъlqan әiel? — dep oiladъ Raqmet.

Tәsegjne otъrdъ. Oiqа kettj. Esjne Liza tystj. Kәzjne Leningrad-
ta vaqcada otъrqanъ elestedj.

Raqmet terezesjnјң aldъna Liza қanар keldj..

Raqmettјң kәzjne Liza elestedj.

— Lizocka, қанъm, saqъndъm, — dedj dausъn сьqаръp.

Terezenјң aldъna kelgen Lizanъң qўlaqъ eleң ete qaldъ. Qal-
dan сьqqan dausъ ekenјn vјlmedj. Endj qaida қyrerјn vјlmei daq-
darъp vјg az tўrdъ.

Yi jcјnde Raqmet. Tereze aldъnda Liza.

Raqmet ystelge қyгјrdj. Lizanъң suretјn јzdep tava almadъ. Ca-
madanъn acъp Lizanъң taqъ vјg suretјn aldъ. Qaradъ: Liza kylјp
tўr.

— Lizocka qacan kelesјn? — suretјn kәkјregjne vastъ.

Al, Liza tereze aldъnda tўr, tereze ctorъ. Liza qamъqъp tўr.

— Raqmettјң ўmъtqanъ qoi..

Ўcte Raqmet surettj syidj.

— Qalqam...

Liza tereze aldъnda, Raqmet ўmъttъ, dep қылар tўr.

Al, Raqmet yide Lizanъ saqъnъp, suretјn kәkјregjne qъsъp tўr.

...Liza aqъrъn vasъp қyгјp varaqtъ ainaldъ. Taqъ vјg terezenјn
aldъna keldj. Esјktјң auzъna keldj. Esјkten vјreu сьqtъ. Bўl iңce-
ner Kulevakin. Liza qasъna keldj.

— Қoldas, қolaucъlar tysetјn yidj vјlesјz ve?

Kulevakin sjrenke қaqtъ, Lizanъң vetјn kәrdj, kәzјn keң acъp
keijн cegјnјp, kyldj.

— Kecјrsesјz, Leningradtan kele қatqan iңçener Voznesenskaia
sјz volasъz va?

— Iә...

— Tјpten қaqsъ, јcke kјrјnјz, men Trestјn iңçenerјmјn.

Amandastъ. Liza јcke kјrdj, oғъndъqqa otъrdъ.

— Oipъmai, nege telegram vermedјnјz, — dedj Kulevakin — vјz
kyte-kyte әvden zarъqtъq qoi.

Liza kyldj, vјraq qaiqъnъң taңvasъ vetјnde әlj қatъp.

— Tјpten carcadъm, telegram soqqan adamъm сьqradъ...

— Qар, onъsъ nesј oңvaqannъn, sјz nege Trestke soqradъnъz?

Liza қailasъp otъrdъ:

— Mўnda iңçener Dәujr ўль degen var ma? — dedj.

— Bar.

— Qalal, aman-esen ve?

— E, vјz erkeкter vъlai sәileimјz: eger қygdarmen kәp
қyrse, ol tјpten sau, Dәujr ўль da solal.

Liza сосъp kettj, qavaqъn tyidj. Bјraq, сьr vјldјrgјsј kelmedj.

— Қaqsъ, qarъndasъm sјzdnъ atъnъz kјm?

— Liza.

Lizocka, men sjzdjn əkenjzdz ʃaqsʲ vjlem, ataqtʲ akademik, ol qandai ʃaqsʲ...

Liza qolʲmen iegjn syier, ysteldjn ystjne qarap otʲrdʲ, Kulevakin Lizaqa qaradʲ, kəzj ʃainadʲ, tʲrʲgʲsʲr otʲra almadʲ.

Lizocka, qandai kərjktʲsjz, sjzdei qordʲn qʲzʲ, ataqtʲ adamnʲn qʲzʲ osʲndai dalaqa kele me...

Liza endjgʲsjn estjmedj, qalbʲn oida otʲrdʲ. Vjr uaqʲtta:

— Inʃener Dəujr ūlʲnʲn yijn vjlesjz ve? — dedj.

— Vjlem, albʲsta... Iə onʲ qʲttʲqʲtaʲnʲzʲqa voladʲ...

— Nege?

— ʃaqʲnda əiel alaiʲn dep ʃyr.

Liza selk ettj. Sūr-sūr volʲp kettj, kəzj alarʲp kettj. Kəzjn Kulevakinəni aibʲmai ornʲnan tūrʲdʲ, sʲlʲq etjʲp otʲra kettj.

— Kəcjrjʲz, sjzdjn onʲ men vjr qatʲnasʲnʲz var ma edj? —

— Iə...ʃoq...əceien, — dedj Liza.

Onan son Liza esjn ʃinar alqandai volʲdʲ:

— Sjz maqan ədresjn aitʲnʲz!

— Albʲsta.

— ʃoq aitʲnʲz, men qazjʲ varam.

— Sjz oilamaitʲn adamʲ qaitesjz?

— ʃoq, qazjʲ varam, aitʲnʲz!

— Aitaiʲn, vjraq sjz esjne de almaidʲ...

— Yilense yilengen sʲqar, vjraq, menj ūmʲtuʲ mymkjn emes.

Lizanʲn kəzj qavʲrqada tūrʲqan əzjnʲn suretjne tysjʲp kettj. ʃy-gjʲrjʲp vardʲ.

— Būl qaidan ʃyr?

— Kəceden taʲbʲr aldʲm.

Liza senjmsjz kəzven Kulevakinəge qarap:

— Əzjme qaitʲr verjʲz — dedj.

— Maqan silaʲnʲzʲ.

— Sjzge arnalmaqan qoi.

— Arnaʲnʲzʲ maqan.

— ʃoq, qaitʲr verjʲz.

— Ec volmasa, vygjnə tūrʲsʲn.

Liza ognʲna keljʲp otʲrdʲ. Vjr əleʲn aitʲqan daʲuʲs estjldj. Būl Raqməttjʲn daʲuʲs edj. Lizanʲn qūlaqʲ eleʲn ete qalqandai volʲdʲ.

— Būl kjm?

— Əceijn qazaqtar qoi...

* *
*

Raqmet yijnde otʲr. Yı qavʲrqasʲnʲn tāsasʲnda, əzjnəni kəp bolsə 10 qadam ʃerde Lizasʲnʲn otʲrqanʲn qaidan vjlsjn!

Liza, Leningradta nege kjdjʲrjʲp qaldʲ, nege telegeram vermeidj — dedj. Telefon sʲldʲradʲ. Būl saxtʲ qūgʲlʲsʲnan soqʲr tūrʲqan Sektjvai.

— Proxadkede az qana kedergj volʲp qaldʲ.

— Qazjʲ varam, — dedj Raqmə.

Raqmet çyğrjr ala çeneldj. Kulevakin dalaqa sьqь. — Таң ат-
қанса kelmeidj, әdresjn endj aituqa voladь» — деп jcke kjrdj.

* *
*

Esjktjn aldьn elektr camdarь, çar-çarьq qььp tьr. Inçener An-
na kele çatьr, Raqmettjn esjgjne vьrьldь, jcke endj. Esjktj qaqь,
çauar volmadь, асьp jcke kjrdj.

— Raqmet!

Raqmet çoq, ysteldjn ystjnde tьrqaп qaqazdь aьp, vьlai деп çaz-
dь: «Çaңa vjzde oramalьndь qaldьrьp ketjpsjn. Keljр edjm çoq
ekensjn, ana çьmьs çenjnde qьrььs vasьnda sөilesermjz. Oңaca çer
tavamьz qoi. Anna».

* *
*

Liza tyregeljр tьr. Kulevakin otьr.

— Әdresjn aitьp verjnjzçj! qazjр varamьn.

— Qoimadььz qoi, kecjrersjz, men oinar aitьp edjm, ol vjz ven
kөrcjles osь varaqьtь sьrьndaqь esjk, vjz ven qavьrқalas...

Liza Kulevakinge alakөzjmen qaradь. Sьqьp kettj.

— Qazjр kelesjz qoi, — dedj Kulevakin.

Liza çauar vergen çoq.

Çьldam vasьp Raqmettjn esjgjne keldj. Esjkke ene vergende al-
dьnna Anna sьqь. Ekeuj de vjр-vjрjne sьstjр qarastь. Liza jcke
enjр kettj, esjktj qaqqaп da çoq, yide eckjm de çoq. Raqmettjn
çastьqь көzjne ottai vasьldь. Varьp krovatqa otьrьp, aldьna aьp
sipadь. Aьp qoiьp, ystelge vardь. Annaьd qatьn көrdj. Oqьdь:

— Alaiьn деп çyrgenj çaңaqь eken qoi, әrine syjскenderge çь-
mьs ystjnde de oңaca çer tavьladь. Men aldьmnaп сьqadь деп çyр-
gende-vьl kjsj vjreudjn yijne oramalьn tastар çyр eken qoi...

Liza otьrdь, ekj qolь men çaqьn syiedj.

— Өzj әçeptәujр adam көrjnedj...

* *
*

Esjktjn aldьna ekj adam keldj. Bjrj Raqmet, vjрj Aleksei. Ekeuj
Raqmet esjgjnjn aldьna keljр toqtadь.

...Liza jçte otьr. Ectene sezveidj.

Raqmetter vjр аз tьrdь.

— Al, endj qoc vol, — dedj Aleksei.

— Çoq, sjzдж men сьqarьp salaьn.

Raqmet Alekseige jlesjр kettj.

...Liza әlj otьr.

— Ol endj nege kelmeidj yijne...

Qalьd oiqa kettj.

Өvden qamьqqaп.

— Annasь men oңaca çer тауьp, sөilesjр çyrgen volarь.

Liza dalaqa сьqь, çyrdj. Osь uaqьtta art çaqtaп vjreu keldj.

Raqmet edj, vaiqaqan çoq, jcke kjrjр kettj. Liza da çyrjр kettj. Kulevakinijn yijne keldj.

— Cai jcnjz, — dedj Kulevakin.

Jcpeimjn. Çatsam... ūiqm keldj.

— Jcke төсек салр qoidm, men auzoq yige çatam.

Liza jcke kjrdj, Kulevakin caın qoia салр, olai-vulai çyrdj. En-tjktj, esjkten vaгpь sьqaladь: Lizanь әdemj denesjn kөrdj. Kөilegjn көterjр түrqaн ekj almasьn kөrdj. Esjk çaқqa qarap tamsandь, yidjn ortasьna keldj.

— Cecjndjrse qandai eken...

Kөzjne Psixianьn mьramьr statoiasь elestedj. Taqь vaгpь sьqaladь. Bjrаq, Liza көrjnvedj. Taqь olai-vulai çyrdj. Sьdai almadь, әrj-verjden gemnastike oinadь. Tjten volmaqan soң etvetjnen tysjр, төsegjne çata qaldь.

...Liza çatьr. Yidjn jcj çaгьq, Liza көilegjn de cespegen, көzjn actь, qavьrқadaqь Kulevakinijn suretjne kezj tystj. Tyregeldj. Kөilegjn sәl көterjр, vөtenkesjn cectj. Typ-tyzu әdemj valtьrlaгьn aiqastьrьr oтьrdь. Tүгьr esjktjn kjltjn ekj vүrap çartь. Samdь өcjr-dj. Yidjn jcj qaraңqь. Tek төsekke daladaqь elektr samьnьң çaгьqь tysjр түr. Liza төsekke çattь. Tөsjnjn ystjnde elektr säulesj, Liza vasьn көterjр aldь.

— «Men çaңa Raqmettjn yijnde qalьr, sonda nege çatradьm». Bjr az oтьrdь. Qaitadan çattь. «Kerek volsa өzj keler — dedj. Endj tьnьr çatqannan keijn, aльstaqь qүгьlьs dьvьstaгь yidjn jcnje yzj-ljр, zorqa çetjр, volar-volmas estjлjр түr.

... Kulevakinge ьrьlьq tidj, selk-selk etedj. Taqь vasьn көterdj, араq jceijn dep vөtelkenj qaradь, vөtelke vos. Qaitadan çata kettj.

VII T A R A U

Kyndjz saqat 11 de Raqmet yijne keldj, oтьrdь. Esjktj vj-reu qaqtь

— Kjrjnjz.

Inçener Borisov keldj:

— Qalai Raqmet? Ötjр vara çatьr kjrc ketjр em, yijnde vjr volmaisьn, qүгьlьstah sьqraisьn.

Ekeuj de yndemei vjr az oтьrьstь.

— Çaңalьq Raqmet; Trestke Leningradtan vjr inçener qьz keldj. Endj vjr көrkem... Voznesenskaia.

— Ne deidj?

Raqmet ornьnan qarоqьr tүгьr, esjkke çyгjрjр vaгpь qaitьр keldj.

— Qaida çatadь?

Borisov taдьrqaньr Raqmettjn vasьnan aiaqьna deijn qarap sьqьtь.

— Kulevakinin tysi, ol vürnnan alaiñ, der cyrgen qy-
zym deidj qoi.

— Ne deisjn? — Raqmet ysteldj qoiyr qaldy, — kjm alady del-
mjn saqan?

Borisov seskenj, segjne tystj.

— Men qazj varyr solesem! Esjke tura cygjrdj. Cyqa verjste
turyr qaldy da, qaita ainalyr keldj:

— Kesj Kolə, men avaisyza saqan aqailar cyverjppjn...

Borisov kyldj. Ekeuj de dalaqa cyqy. Borisov doctasyr kettj,
Raqmet Kulevakinin esjgne vardy. Esjktj qaqvastan jcjne enj
kettj. Jckj yige vardy. Ystel ystjndegj Lizanyñ suretjn kerdj. Qa-
vyrqadaqy Kulevakinin kastumjn, onyñ ystjndegj Lizanyñ tanys
oramalyñ kerdj, krovattyñ astyndaqy Lizanyñ özjne tanys vatenke-
sijn kerdj. Raqmet qozqalmai qaty qaldy.

«Tysjndjm. Suretjn de verj ylgjryptj Vatenkesijn de krovaty-
nyñ astyna qoiyryt»... der oilady.

Qavyrqadaqy oramalqa kezj tystj:

— ...«Kijmderjn de aralastyryr qoiyryt»...

Cygjryp dalaqa cyqy. Lizanyñ kymjstei kylkysj estjldj. Raqmet
qarady, absta, Liza men Kulevakin qoltyqtasyr, kyljsj kele çaty
eken.

— ...«Özderj de aralastyryt».

Ujne kettj. Kjrdj, auryqy yidjn ortasyña varyr, qozqalmai tır-
dy da qaldy.

«Bəse, nege telegram vermeidj, nege maqan tyspeidj, desem»..
Bjr az oilady.

— Çoq, çoq, mymkjn emes!! Raqmet aqailar cyberdj. Gerezege
qarap syienj vjr az tırdy. Terezenj ar çaqy varaqtar. Bjr əiel,
vj r erkek kele çaty. Bjrj Anna. Raqmettjn esjgjnñ aldyña kelj
Anna vjr nəsenj aityr kyldj.

«Öz çaqsy eken-au, osy uaqyta deijn vetjne de çönder qara-
marryñ-au!» — der oilady Raqmet.

«Çoq, çoq, partia mycesj volqan son vjryñ-vjry çaqsy vjlu kerek
qoi, men son aitam» — der Raqmet özjnñ vjzge belgysj vj oıyñ
aqtaqandai voldy. Anna qasnydaqyşmen qıcaqtasyr jcke kjrdj.
Esj qaqyldy.

— Kjrynjz.

Anna kylj kjrdj:

— Tynde kelgenjme çoq ekensjn..

— Oñaca çer jzdegen sözjn ne? Raqmettjn qavaqynda əlj acu-
dyñ jzj var.

Ol desətnik Gavrilov turaly senjmen aqyldasayñ der edjm, ol
ylqı yı qavyrqalarayñ qısyq salady...

— Çete teksery kerek. Vjlyp jstese de, vjlymei jstese de vj cara
qoldanu kerek. Uaqyty, qarçyñ vosqa casıqda volmaidy qoi...

Bjr az yndemei otyryt. Raqmet ornayñ tırdy:

— Anna, saqan vj syr aitym kelj tır... Jcyme sımai varady.

- Qane aitsь.
- Menjн... менjн... vjr... syigen adamьт var edj. Sol оsьnda keljptj.
- Voznesenskaia ma? Anna kyle sөiledj.
- Iә, sol, telegram da vergen çoq, yjme de kelgen çoq...
- Ol kelmese sen var, neң ketedj?
- Çoq varmaimьн.
- Barasьн, vjr tykke tьrmaitьн tьsjьvestjk volьp çyrgen сь-qar.
- Әngjme onda emes...
- Endj nede? Qane, qazjr var, sөiles...
- Çoq, onda otьrьp qaluьт тымkjn, qazjr saxьtьqa varamьz. Telefon сьдыrladь. Raqmet tьndadь:
- Iә... qazjr varaiьн... Ekeuj de сьqьp kettj.

Liza yide, terezenjн aldьnda syienjr tьr. Qalyң oida. Vjr uaqьt-ta сосьp oianqandai voldь. Trezenjн sьrtьna tesjle qaradь. Raqmet vjr әielmen ketjр vara çatьr. Tjpte qaramaidь. Liza tenseljr zorqa tьr, көz aldьnda ystelder vьldьrap kettj, көzinen ças tamсыladь (vьl zarьqьp saqьnqandьq pa, әlde kyijgendjk pe?).

«Сьнь мен-ақ менjң çаныма, мақан kelmei, vasqa adammen ketjр vara çatьr ma?»

Keljр krovatqa çata kettj.

Auьz yige Kulevakin keldj. Aqьrьн jckj yidjң esjgjn actь, kjrdj, otьndьqqa otьrdь, Liza көzjn асьр çatьr.

Kulevakin Lizanьң aiaqьna qaradь, көzj çep vara çatьr. Liza sezjр aiaqtarьн çinar aldь. Onan соң qaita sozьp, vьrьnqьsьnпaң da көr-nektj ettj. Kulevakinnjң көzderj tesjр varadь. Lizanьң көkjregjne qaradь, сасына qaradь, vetjne qaradь, taqь da aiaqьna qaradь, сь-dai almadь.

— Lizocka, senen өter qьz volar ma eken? Akademik qьzьnьң qadьrьн qoicsь qazaq vjle me... Men senj syiem.

Liza yndemedj.

Kulevakin aqьrьн krovatqa keldj, otьrdь, vetjne qaradь, Liza әlj yndegen çoq... Lizanьң aqьrьн aiaqtarьн sipadь, onan соң сасын sipadь, aqьrьн көkjregjn sipadь. Vetjne qanьc çygjrdj.

— Lizocka, syiesjn ve menj?

Liza yndemedj.

— Liza syiesjn ve?

Liza yndemedj.

Kulevakin syiuge eңkeidj... Çaqьndap keledj, mjne taiau qaldь, tjpten keljр qaldь. Osь uaqьtta Liza qolyьmen qaqьp çjberdj...

— Ket çoqal qaiuan!

Kulevakin qarqьp tьrdь:

— Әceijn oinar edjm...

— Qasьma çolaucь volma!

Liza ūs̄p̄r tūrđ̄, ɕyɟjn ald̄:

— Qoc vol, men-p̄aterjme ketem, mündai ədetke yijr volmau kerek qoi, keņes inçenerj ɕoldas Kulevakin. Men Raqmetke kettjm, Raqmetke, estjd̄njz ve? Esjtj̄p̄ aľp̄bz: Raqmetke!

Сьq̄p̄r ɕyge verdj.

«Bara keteijn»...

Raqmettjn yijne keldj, esjḡj aс̄q̄. Aq̄ľn qarad̄, t̄erdjn ald̄nda t̄osek ystjnde Raqmet ot̄r, ald̄nda bloknot. On̄n ɕazuľna ynjlj̄r Anna t̄r. Qap̄ľs k̄ergen adam volsañ syiuge vetjn toс̄p̄r t̄r eken deisjn. Liza k̄erdj. K̄jmesten dalaqa с̄q̄t̄. T̄urđ̄.

— Meilj, syigen с̄q̄ar, onda menjñ qandai aq̄m var? Tek tysj-njsu, əzjne aitu kerek. Qazj̄r volmaid̄. M̄ľnaus̄nan da aľrľp̄r qalu mymkjn... Liza ɕyrj̄r kettj.

— Əzj kelmese men varmaim̄n, — dedj ketj̄r vara ɕat̄r.

Yide Raqmet tyregelj̄r ɕyr. Anna ot̄r.

— Sen qazj̄r var oqan, s̄oles... dedj Anna.

Raqmet yndegen ɕoq. ɕ̄m-ɕ̄rt, saх̄tdaq̄ qim̄ldard̄n d̄b̄b̄s̄ yige ɕañd̄a k̄jrgendei vold̄.

— Bygjn ɕyz metr proxodke ̄ttjk.

Raqmet qan̄p̄r ketj̄r, ɕyɟj̄r̄r var̄p̄r, Annan̄ q̄ıcaq̄tai ald̄. Baiqaus̄zda ernjnen vj̄r syij̄r ald̄. Onan son ɕyɟj̄r̄r esjk ɕaqqa kettj. Ernjn syrttj.

— Kecj̄r Anna, baiqaus̄zda... tjpten q̄bz̄p̄r ketj̄pp̄jn.

'Anna kyldj.

— Jctene etpes, q̄bzul̄q̄ əḡ k̄jmde de volad̄ qoi. Lizan̄ qaitj̄n endj?

Raqmet yndegen ɕoq, t̄omen qarad̄. Anna qoctas̄p̄r dalaqa с̄q̄t̄. Raqmet ɕalq̄bz̄ əzj qald̄, oiland̄, vas̄n caiqad̄.

— Əzj kelmese men varmaim̄n...

VIII T A R A U

Raqmet saх̄t̄ q̄ľḡľs̄ vasqarmas̄nda kabinette ot̄r. S̄z̄b̄qtar s̄z̄p̄r, əḡ-vj̄r n̄arsenjñ ɕospaľn ɕasar ot̄r. Esjkten ūz̄n qara des̄tnik keldj. B̄rk̄jn aľp̄r ysteldjñ ystj̄ne qoid̄. Raqmet vas̄n k̄oterj̄r aľp̄r, qalam̄n ystel ystj̄ne qoid̄:

— Əneugyngj oq̄iq̄aqa severc̄j k̄jm vold̄?

Des̄tnik vas̄n k̄otermei ot̄r̄p̄r

— M̄rzas, — dedj.

Raqmet des̄tnikke qadala qarad̄.

Саq̄r M̄rzas̄t̄.

Des̄tnik erjn̄j̄r, ɕaq̄t̄rmaq̄andai ogn̄nan t̄urđ̄. Esjk ɕaqqa vard̄.

— Vj̄r saq̄attan keijn əzjñ kell

Raqmet taq̄ ɕaza bastad̄. Proxodkege ̄tken ɕospard̄ k̄erdj. K̄yljms̄jredj.

— ɕyz ɕ̄rma metr, inçener D̄əuj̄r ūľ — dedj.

* *
*

Сахтѣ қўғьльсь. Komsomoldar brigadasъ сахтѣ устјндегј кабинет-тјд темјр бетондѣ уилерјнјд қавьрқаларьн қалар қатьр.

Сет қақта сурген десәтникке Мьрзас келдј. Екеуј вјг аз сөилесјр тўрдѣ. Сол уақьтта кыле қарар Сектјвай келдј:

— Мьрзас мўнда не қьр тўрсьн?

Мьрзас тјке қалсър қалдѣ:

— Қолдас пасалик...

Онан соң восар, мўнасьр төмен қарадѣ:

— Менј Рақмет сақьртадѣ, вјз қатьсқа тьскенвјз, қўмьстан кет-кјм келмеидј...

— Қўмьсь вар адамьнѣ өзј неге келмеидј. Қўмьстан қалдѣгьр кенсеге сақьртѣр, — дедј десәтник терјс вўрьльр.

Сектјвай кылкјсьн қоьр:

— Инçенер сақьрса вару кerek — дедј. Онан соң десәтникке қа-вақьн тьйр:

— Сен Рақметтј çөндемеи-ақ қои — дедј. Сьрт вўрьльр сурјр кеттј.

* *
*

... Kabinette Рақмет пен Мьрзас, вјрјне-вјрј қарсь отьр. Мьрзас төмен қарар отьр. Дәл төбесјнде тегдедеі çерјнде сась çоқ. Рақметтјд көзј тьсьр кеттј. Рақмет тьсьле қарадѣ, тьсь өзгерјр кеттј. Аузьн аць, огньнан тўрдѣ. Көзјн айьрма* устелден кетјр, вўрьсқа вардѣ.

— Çаньт, сен кадјмгј Мьрзасьн ва?

Рақмет қоьн çаиа сурјрјр, Мьрзасьтѣ қўсақтай алдѣ. Мьрзас тап қальр огньнан қарқьр тўрдѣ.

— 20-çьль Detdomda вјрге волқан...

Рақметтјд сөзјн аиақьна дејн кьтпестен Мьрзас та қўсақтай алдѣ.

... Екеуј кылсьр сөилесјр отьрқанда вақанақь десәтник келдј.

Ой, келр отьрмай қатьр, Рақмет:

— Сен неге алдаисьн? — дедј.

Десәтник орьндьрқа:

— Ia рјрјм — деп отьрдѣ. «Ia рјрјм» — деген сөз десәтниктјд аузьнан емес, отьрқан орьндьрқьньн астьнан сьрқандаи voldѣ.

Рақмет елең ете қалдѣ. Kenet вјг нәрсенј оилақандаи voldѣ.

Рақмет десәтникке көзјн тјктј. Әлј қарар тўр.. Көз алдьнда де-сәтник çоқ вольр, оньн огньна вўлдьрар ваиақь ўрьлар елестедј: — **Урь**, қарақсь!! Сен қалаи кјрјр алдьн?

Көзјрде десәниктјд қара вўсьр betterј, қарар тўрсаң ваиақь Рақметтјд аульндақь велгјлј ўрь, ваукеспе — Sylei. Sylei тамсандѣ. Seskene vastадѣ. Устел устјне қоиқан вөркјн ala verdј. Сол уақьтта Aleksei мен Сektјвай келдј.

— Мънау иѓъ, вау кесре, қарақсы, мен тапъдым! — dedj асырар
Рақмет.

Aleksei қарақын туыр десәтнике қарады: десәтник серже қарады.
Aleksei Sektjvaiқа қарады:

— Qazjr prikaz çazьnyz, çumьstan сырағылы

— Qatcy! — der Sektjvai aıqai saldь. Çygyrjr qatcy kjrdj. Ai-
nala çürttь vjr colьp, Sektjvaidьn qasьna keljr otьrdь.

Sektjvai aitьp otьr:

— Desәtnik Sylei Tasmaqamvet ily, иѓъ, қарақсы volqandyq-
tan...

— Qazjr çaptьru kerek — dedj Aleksei.

— Nәgәd veretjn yidjn qabyrqasьn әdeij qisьq jstetjr qaitadan
vuzьlp, ekj kyp vosqa kettj, — dedj Mьzcas.

Aleksei men Sektjvai desәtniktj аль сырар kettj.

Вақанадан берj oilaьp отьрған Рақмет ваьп көтерjr aldь,
Mьzcasқа қарады: Ertennen arqь kunj dem алы, erтең kecke vjzдж
yige varьlьq çastardь, qьzdarь çi — dedj

Mьzcas таң qaldь.

— Ol nege kerek.

Oily çasaimьz, vjzдж yige qonaq volasьндar.

Mьzcas сырар ketkende esjkten ças çigjt kjrjr keldj. Acan,
ilyьp voily, aqqьva, çasь artьna qarai qairьlqan. Keljr Raqmetpen
amandastь:

— Dmitri Ermolin, iңçener.

— Tjpten çaqсы, vjzдж saхтықа keldjnъz qoi?

— Sjzge көmekçj etjr çjberdj...

IX T A R A U

Raqmettdьn yij toly çastar. Bes-altь qьzdar da var. Çastar kylj-
syr, sellesjr otьr.

Ortalaryнда қуанысты Raqmet, ezujn çimai kyljr otьr. Oң ça-
qьnda Mьzcas brigadir, sol çaqьnda Ulvosьn komsomolka brigadir,
Ulvosьn dese Ulvosьn emes pe? Erkektei denenjd zoryna qaracь!
Mjne, vjz kyljr tьrған Ulvosьnньң әreskeldeu, sonь men vjrge
әsem vetjn көremjz. Mjne, көdjmgj vjz vjletjn Çықыvai, vyl çasqa-
aьp, qamьqьp otьrған siaqь.

Esjkten 3-proходке brigadsjnen Mariac kjrjr keldj. Çürttь кө-
rjr, uialьndьrар төмен қарады. Kijnr keljrtj. Ystjndegj көilegj
көкçj volar, vjraq, elektr çarьqьmen qara volьp, qara sacpen
qosьlp çarasьp-aq tьr. Çasь qьsqa, çelkesjне zorqa çetedj. Dә! Li-
za qьsar qairьған. Sam çarьqьmen qara көzderj çalt etjr, vjr qa-
rap-ettj. Dostarьньң qasьna qarai çyrdj.

Raqmet ornьnan tьrdь.

— Mjne, Mariac keldj. Eң çaqсы ekrjndj!

Mariactьn vetjne qьzyl qan çygyrjr, qasьndaqь qьzдың arqasь-
na vetjn çasьrdь.

Qasъndaqъ Çamec. Saгъ qъz, caxъ da zaгъ-au. Өte quаnъeta kyle
beredj.

— Mariac nege ūialasъn? Өzjmъz qoi..

Mariac tōmen qarар отъr. Tolъq qoldatъn ysteldjн ystjне saldъ.
Sonan соң qaitъr aldъ. Raqmet çan-çaqъna qaradъ. Cet çaqta ekj
ezuj qūlaqъna deijn çetjр kyljр отъrqan Malcъvaiдъ kerdj.

— Bъz tjpten kōnjl kōterudj vjлmei kettjk. Caldar siaqъtmъz,
nege kyljр-oinamaimъz. Raqmet açarъ çyзven ainala qarар өttj.

— Komsomoldarqa oinar, kyluge volmaidъ, dep çanvol-aq qor-
qъtъr volдъ qoi — dedj, Ūlvosъn. Sōilegen sōzderjnde de vjр tyrlj
kuctjlk, qaitpastъq sezljр tūr. Çannъn vōrj vūrъcta отъrqan kjc-
kene çjgjtke qaradъ:

— Komsomoldar kyljр oinamaularъ kerek, çūmъs jsteuj ke-
rek — dedj Çanvol.

Qъzdar kyljр çjberdj, vōrjnen de Ūlvosъnnъn kylkjsj vasъm, vjр
tyrlj өreskeldjgjn kōrsetjр tūr.

Mъzсac ta kyljр отъr:

— Bъzдж medjresjnн çakjrtj dep çyрген çoqsъn va? — Çanvol.
Çannъn vōrj kyldj. Çanvol ornъnan tūrдъ. Ec qaida qaramaidъ.

— Qaida varasъn Çanvol — dedj Raqmet...

— Ketem...

— Onda өkpeleimjn, vōrjmъz de өkpeleimъz, ketpeisjn jc qaida...

Qasъnda отъrqan Malcъvai kylkjsjn çimai, etegjnen tartъr
өtъrқъздъ:

— Ec qaida çjbermeimjn! — Өzjnн ezuj ekj qūlaqъnan ketpei-
dj. Çanvol отъrdъ, qavaqъ çavъnqъ.

Raqmet çъmъbr Malcъvaiqa qaradъ. Ol, odan saъn kyle tystj.

— Iә, Malcъvai, nege sen qol vasъndъ çyр çyрmeisjn, senj qъz
qasъna отъrқъzvaidъ qoi. Ūidjn jcj kylkj, Malcъvai da kyledj. Acu-
lanudъ vjлmeidj. Өne, Raqmetke qarар kyljр tūr. Ekj ezuj qūlaqъ-
na çetedj. Qandai aq kōnjl, qandai çaqсъ adam...

— Ūlvosъn sen vaгъr çyндъrсъ — dedj kylkj arasъnda Mъzсac.
Ūidjn jcj cuqa toldъ. Sol cudъn ystjn vasъr Ūlvosъnnъn dauъsъ
съqъtъ:

— Çyндъrsam çyндъram!

Malcъvai ornъnan tūrдъ:

— Qар volmas, — dep өzjnн ezuj çyлmai, kyljр сьqъr kettj.
Çyгjsjnde de quаnъc, vaqъttъlъq kōrjnъr tūr! Çamectjн qasъnda
Ksenia отъr. Kōzderj mōp-mōldjр, kōk aspannan oъr алqandai. De-
nesj qūbr qoiqan ūlvosъn dersjn.

Būl arada kōnjl kōteretjn tyk çoq, vъzджн zavodta qandai qъ-
zъq edjl...

Mariactъ qūcaqtар Daca отъr. Ekeuj әngjmelesjр kyledj. Olar-
дъn qasъnda Arkaca. Qъzdarдъn әngjmesjне qarар qъzъqъp-aq
отъr.

— Qъzdar әngjmelerjндj maqan da aitsандарсъ!

Raqmet esjtjр qoidъ:

— Mariac, Daria, Kudrəcova, əngjmelerjne Arkacarı da qatnas-
təgəndar! Çannıñ wəj solarqa qaradı:

— Qatıstərtaimız, əneugyngj vjz çarəsqa saqərqanımızda, qz-
darmen nə dep çarəsam degen. Taqə du kylkj. Arkaca cədaı al-
madı.

— Al, tystjm çarəsqa, qane ozər aləndarçı!

— Malcəvai, Çıqəvai, Sarman qzdarman çarəsamız, maqūl
ma?

— Oza almaisın!

— Ozamız!

Ülvosın qarqər türdü.

— Əkel qolıñdı!

Ekeuj qol alıstı.

Ksenia aıqai saldı:

— Arkaca vjzden oza almaisın!

... As yide ekj-uc əiel et asər çatı. Ülken qazan, jçj tolqan
et.

Jckj yiden cəqər Malcəvai keldj. Əlj kylude...

— Sularıñ var ma?

Ças keljncek kyljmsjredj:

— Baiqūs-au onı qaitiyn dep eñ?

— Çıñır kel dep, valalar wūrıq werdj — dep kylj otıra ket-
tj. Jckj yide Raqmet ornınan türər, oın səuıqtı əzj vastauqa kj-
rjstj.

— Qane, qaisın garmon tartasındar?

Jc kjm yndemeidj, vjr-vjrjne qarap kyljsedj.

— Ec kjm çoq pa? Cıñmen ec qaisımız tarta almaisın va?
Mıñau üiat eken!

Qart garmoncın saqramız va, namıs emes pe? Taqə çan ç-
qına qaradı:

— Ertennen vastap muzike yijmesjn üıstıru kerek. Muzika
vjımeu üiat!

— Maqūl üımdastıraıq!

— Maqūl!

— Maqūl!

— Çaqı.

Çastar culap kettj.

Ksenia tyregeldj.

— Maqan wercj!

— Vjr nəse cəqar!...

Çastar koterljır, qıanısır qaldı. Garmondı əperdj, tarta çenel-
dj, qandı kənjldj!

Qarandarcı, əreskel degenjmz qatalau ma deimjn! Sausaqtarı
qalaı maısır wara çatı. Qzdar tənseljır otıra almaı otı.

— Auız yige cəqər bilejk!

— Auızqı yı kəñ!

— Bilejk!

Ғастар ауызға уйге сүгјіртјі, қорқалып отырғанды. Ғармон
айнақастыр дьввс сьқарадь.

— Қандай көңілдј.

Арқаса:

— Даса сьқсын!

Рақмет:

— Даса, Даса!

Даса Рақметке вјр қарар кылдј де ортаға тьсјр уірлјр ала сө-
келдј. Музика вавьмен, қол да соқьльр сьтғ. Даса вјр вайалдатыр, вјр
әсәндетјр вилер сур. Даса Рақметтјң алдына келдј.

Арқаса:

— Рақмет!

— Маріас!

— Рақметтј сұраймыз!

Варьқь: — Рақмет, Рақмет!!

Рақмет ортаға тьстј. Музике дьввстарьньң селјлерјң сьрге сьз-
қандай сьр айнальр кеттј. Вјр отьрадь, вјр тұрадь...

Есјк асылды, Сектјвай мен Алексеі кјрдј. Екеуј де қуанысты:

— Бұл не той, Ылбосьн күйеуге сьқьр қойған сьқсын ва? — дедј
Алексеі кылр айқайлар.

— Рақметтј билетр сьтғрмыз.

— Неге билегенјңдј қойа қойдың, Рақмет! Вјздјң келујмјздј
пайдаланыр сьңілдјк алаың дедјң ве? — дедј Сектјвай.

Ылбосьн варьқь дауьсьмен айқай салды:

— Сектјваидь сұраймыз!

Ғастардың вәгј Сектјвай деп айқайлады.

— Билеі вјлмеімјң.

— Билер көрјңіз!

— Әмјрј вилер көрген емесрјң!

Ғастар тақь айқайлады:

— Сектјвай сьлдас, пачалник!

— Билеі алмаймың!

Сектјвай кјсј рејлдјкрен тұрқандай, тақь өзј кыле вередј.

Мьзас сьқьндар келдј, Сектјваидьң құлақьна аузың тақар:

— Вјлмегенјңіз ұят екен! — дедј.

Ғастар:

— Алексеідј сұраймыз!

— Алексеі, Алексеі деп айқайлады.

Алексей билеі сөнелдј.

Ві вјткесјң јккј уйге кјрјр сьстар устелге отьрғьсты. Төғ сьқта
Алексеі мен Сектјвай. Рақмет, Сьлқьвай мен Малсьваидьң қасында
отьғ.

Стольдьң устј толған рьсақ, вилка. Ет келдј, алдымен әкелјр Сь-
лқьваидьң алдына вјр тәелке ет қойды.

Сьлқьвай Малсьвайға вүгьльр сьвьрлады:

— Сен екеујмјзге вјр тавақ қой сјғә...

— Сьқ, Сьлқьвай, сенјң өзјңе вјр тавақ — дедј Рақмет.

— Ala ver — dedj Malcъvai.

Çaqlaǵı kjsj vasъna vjr tәrelkeden qoıbr çatъr.

Çыqъvai ves sausaqъ etke sala bergende: «tūra-tūr» — dep Raqmet sьььrladъ. Çыqъvai seskenjr, qoıbn tartъr aldъ. Raqmet Çыqъvaidъn qoıbna rьsaq ren vilkanъ ūstattъ, kyldj.

— Mъnamen çe.

X T A R A U

Kyn cьqъr ьsi vastadъ. Qıgъlyъs çŭmъьs qъzuda.

Alъstan çŭmъьsçylardъn uaqъtca çatqan aqac varaqtarъ kәrjnedj. Qъzyl kirpjc yillerdъn tek tәbesj qana çavьlmaqan. Bŭlar qatar-qatar tьzjlyr tŭr. Ainalasъ aqac, tas, kirpjc, torъraq... Çŭmъьs toqtalmai çygr çatъr.

Alъr saxtъ ystjndegj temjr, tas, betondъ kombinat ta kynnen kunge vjktep әsjr keledj.

Arkackanъn vrigadjsj de, Ūlvosъnnъn vrigadjsj de osъnda, ūly aumaqtъn әte zor kombinat qŭgъlyъsъnda jsteidj.

Arkaca men Malcъvai qŭm, sement tasъr çyг. Bŭlar qŭgъlyъstъn vjr cetjnde. Ekjncj ucaskesjnde Ūlvosъnnъn vrigadasъ. Ūlvosъn men Ksenia kirpjc, tas tasъr çyг.

Arkacalar kirpjc alъr kele çatqanda Ūlvosъndar vara çatadъ... Çoldas qatarlasqanda, Arkaca alaqaнъn auzъna ūstar:

— Oza almaisъn! — dep aıqai saladъ.

Ūlvosъn da alaqaнъn auzъna ūstar:

— Ozamъz! — deidj.

Әz çŭmъstarъna ketedj de, taqъ ainalъr kezdeskende, Arkaca taqъ aıqailar:

— Oza almaisъn! — deidj.

— Ozamъz! — dep Ūlvosъn çauar veredj. Taqъ da çŭmъstarъna kete veredj. Arkaca çŭmъstarъn jstep çatqan әz çastarъna keljr:

— Balalar! Qane, qъza qımyldaңdar! — dep aıqai saladъ.

Ūlvosъn da vrigadasъna varъr:

— Qъzdar! Qane, qъzu qımyldaңdar! — dep aıqai saladъ.

* *
*

... Gudok aıqailadъ, saxtъ qŭgъlyъsъndaqъ çŭmъьsçylar tyskj tamaqqa kete vastadъ. Arkacaqa Malcъvai keljr:

— Tamaqqa varmai, çŭmъьs jsteijk, men balalarmen keljstjm, — dedj.

Arkaca, vjrj çygrjyr, vjrj kerjlyr, kei vjreulerj soilesjr kyljsjr tŭrqanda çŭmъьsçylarqa qarap tŭgъr:

— Maqŭl, — dedj.

Bŭlar otъrdъ. Qъzdarъmen Ūlvosъn keldj.

— Arkaca, çyг tamaqqa varamъz!

Arkaca terjs qaradъ:

— Kete verjnjzder!

Ўлвосън кылды.

— Қулығтарғын қараңдар, tamaq уақытында јстеп, вјзден озвақсы

қой!

Қыздар cулаp кettj.

— Bül adaldық emes, — dedj Mariac.

— Bјz de varmaimыз! — dedj Ksenia.

— Kete берјңјzдер, вјz артынан varамыз — dedj Arkaca.

— Aldaқың keledj-ау, қане қыздар sender de отьғыр алыңдар! —

dedj Ўлвосън. Қыздар отьғыр алды.

— Kete versendercј! — dedj Arkaca қавақың tyijp.

— Ketpeimјz!

— Arkaca tјstenјp қавақың tyijp отьr. Ауық-ауық ala көzjmen қыздарқа қарар қойады, төмен қарар отьrды. Қыздар ketpei қойқан-сын Arkaca acуланқан kyijnde огьннан ұсыр тұғыр:

— Қане, valalar кјrјsјnder! — деп sement tasitын арвасына cы-гјrdj. Қыздар өз ucaskesјne тұра cыгјrјstj. Sarman komsomol sa-тмен қүрғылыстың төbesјne сықыр vara cатыр:

— Asқанақа varғыр өcјrette тұғыр, tamaq јckence 2 cағым сақат өtedj, — dedj өзјне-өзj.

* *

*

Raqmet kabinetјnde telefon арқылы сөіlesјp отьr.

— Ekj brigadj asқанақа varmai cүмьs јstep қалды. Aitқаньмыз-қа көпvei қойды. Qazјr nan, mai, cai арағыр берујңјzdј sүраимьн.

— 20 adam.

Cүмьссылar tamaqtan қaitқан cоқ. Tek ekj brigadj тынvastan cү-мьs јstep cыг. Сөіlespeidj. Arkaca brigadјsјne, кјckene арвань қоль-мен syiretјp nan, cai, mai алыр keldj. Алыр kelgen әiel cerge қақаз төsep varлықың cайр қойды.

Ўлвосьндарқа да вјr әiel алыр kelјp, дәл solai daiarlap қойды.

Arkadiқа әiel:

— Al, cai јcјnder! — dedj.

Arkaca undegen cоқ, Ўлвосьндарқа қарады да cүмьсын јstei berdj.

Ўлвосьнқа да қасындақы әiel:

— Tez cai јcјnder! — dedj.

Ўлвосьн cауар қатрады, Arkaca brigadјsјne қарар, olar јstep cыг-gesјn јstei berdj.

Arkacaқа әiel тақы да:

— Bolасыңдар ma, cоқ pa?—dedj.

Arkaca Ўлвосьндарқа қарады, Ўлвосьн Arkacalarқа қарады. Bјr аз қарар тұғысты. Bјr уақытта Ўлвосьн caiқа қарай cүрдj. Андыр тұрған Arkaca:

— Кәне kelјnder! — деп caiқа cыгјrdj.

Сахты астында negjzgj ctjrikte Liza tūr. Ustjnde saxtər kijmj, qoľnda sam. Saxty astьnyд yrlegen җeљ wasьna tartqan oramalyьnyд ўsьп җeљl selkјldetјr tūr. Qaila carqan dьbьs, atьn pьsqьrqanь at aľdaucьnyд ьsqьrqanь, vagonetke dөngelegjnjн sьryldauy, aiqai, sөilesu saxty astьn cuqa toľtьrqan. Saxtyьnyд typ җaқьnan, samьn moпьna jlјr vјreu kele җatьr. Bўl brigadir Mica. Denesј toľьq, kelvetј җjgjt. Lizaqa kelјr, kylјr, amandastь. Bet-auzьnyд wəј kyie.

— Ғyrjnjz!

Ekeuj җyrјr keledј. Ctјrik woљ vјr elektr җaғьqь. Levetј qьz, elektr җaғьqьnyд astьnda җoқaғьdan tөmen qarap tūr. Tөmende, aљsta җez arqanmen җoқaғь kөterјlјr, kөmjr salqan vagөnder җы-җьp kele җatьr. Oң җaқьnda җinalьp tūrqan paroҗnikter. Aљsta vјr-ekј sam җaқьndap җыltьrap keledј. Bўlar Liza men Mica. Qьzqa keldј. Liza җыь җyzven qьzqa qoљn ўsьndь.

— Amansьz va Aica?

Aica җauap берudјn ornьna kylјmsјredј.

— Тапьсайьq, ucaskenjн җаңа nacalnigј Elizaveta Voznesenskaia.

— Aica Erјmbet qьzь...

Levetkenјn җaпьndaqь telefondь aљp Liza sөilestј:

— Narədni...

— Slesar var ma? volsa dereu mўnda җјberјnjz!

Mica men Liza taqь җyrјr kettј. Aica kylјmsјrep artьnan qarap qaldь.

Lizalar ctјriktјn җaпьndaqь vјr jnge kјrјr kettј. Qaraңqь. Tek moљndarьna jlgen җaғьqь betterјn kөsetedј. Bўl komsomol lavьsь. Pьlastьnyд ensјzdgј, җыqalyqь sonca, wўlar tөsjн җer waуьrlap kele җatьr.

— Ғyrjnjz, — dedј Mica.

— Qьsalaңda, Mica Lizanьn aiaqьn ўstai aldь. Lavь tar. Liza carcadь, җyre almadь, entјktј.

— Səl dem alsaq qaitedј?

— Meilјnjz...

Alda qailanьn tarsьldauy estјlјr tūr. Lizanьn vetј tar җerde Micaпьn vetјne tijp kettј.

— Ғyr...

Taqь kettј. Syiretјlјr kele җatьr. Aљstan җaғьq kөrјndј. Vјrјnjн artьnan vјrј syiretјlјp kele җatьr. Vјr җerde konveјrdјn јcјne tysјr җurdј. Liza əvden carcadь. Tјzesјmen eпbekterde astьndaqь kөmjrdј qoљmen ala vastadь. Ernјn tјstep, qinalьp kele җatьr. Jlvјr qozqaladь.

— Qazјr җetemјz — dedј Mica.

Ol aљьna tysјr, suьsьp җyzјr vara җatqandai qarasьn yzјr kettј. Liza otьrdь. Tјzesјn sipadь. Terlegen, сьp-сьp ter sorqalar aqadь. Osь uaqьtta konveјr qozqalyр kettј. Lizanьn caiqar tөmen qarai vјr sьrəbьtpьr tastadь. Liza varlyq kycјn җinar җoқaғь eпbektedј. Ғoқa-

Гдан төмөн сарыдар çатқан өзениң ақысына қарсы çызген адам сияқтанды.

Конвейр тартып, көмјрдј төмөн қарай қысып çатыр. Бригадир арық тыптен ақай салды.

— Тоқтат конвейрдј!

Лиза ентјгјр:

— Тоқтатуға болмады! — дедј.

Бјрақ, конвейр дауысты көмјрмен қысып әкеткендеи бригадирге çетпедј. Конвейр тоқтанды.

Лиза ентјгјр зорға çеттј. Бригадјнј қасына барды. Көмјр саватын машина қарар тұр екен.

— Бјр минут тоқтатуға болмады қои..

— Слесар кетјр қалыпты.

— Өзјң тетјктерјң қақсы вјлесјң бе? — дедј Лиза.

— Çоқ.

— Екрјндј бригадирдјң машинасын вјлмеуј кесјрјлмеитјң күнә екен...

— Машинасы, оның көмегисі бар қои..

— Сенің өзјң қақсы вјлујң керек, вјлмесең оларға қалай басқылқы бересјң?

Бригадир үндемедј.

— Екрјндј бригадир бүзылған машинаны, вјреудјң аузына қаратай, өз күйтермен тызей алатын болуы керек.

Десәтник пен слесар келдј.

Лиза десәтникке қадала қарады:

— Слесар қайда кеткен екен?

— Вјлмеимјң, кетјр қалыр, қаңа келдј..

— Қолындағы адамдарының қайда çургенјң вјлмеісјң бе?

Десәтник сасыр қалды.

Бјрј бүғын, бјрј кес, вјр нечесј вјрдеи соқылған қайла дауыстары, күреген күректер, қойылар çатқан кјрептер. Сахты астының өмірј қызуда.

Бјр сал, бақанадан берј самарға қайлаң ауық-ауық вјр сјлтер қойыр, көңілісз отыр.

— Темекјң бар ма? — деп çoldастарынан сұрап қойады.

Лиза оған қақындады. Сал нацалнигјң көре сала қайлаң тез-тез ұра bastady. Үстј-үстјне ұрады. Лиза қасына барды. Сал қарамайды, сауыр çатыр.

— Çoldas тұра тұғыңызсы!

Лиза calды іқынан ұстады. Сал алақтар, сасыр, тоқтар Лизаға қарады.

— Мә, темекј..

Лиза calға папирос бердј, әрј өтјр кеттј. Сал артынан қарар тұғыр, көмјрдј құғыстаныр сава тустј. Лиза алға қарай келедј. Çер endј кенеісјң дедј. Еңкеір çуруге volady.. Слесар Лизаның артынан қарады:

— Сјркјң осындай қатының volsa не арманың volar edj?

— **Çap auzýndý sým!** — **deþ aıqai saldý, Mica.**

Ekjncj lavýda Sergeidjn brigadjsj çüms jstep çatýr. Cette ekj adam qatar kómjr saýp çatýr.

— **Bjrj Tölep, vjrj Egor. Qasýnda çanvastap Elemes çatýr.**

— **Nege çarraýbn? — dedj Tölep.**

— **Çalyqtým otaqasý, qazqannan keler paida var ma?**

— **Normandy ömjrij tolyqtermaisýn, çyqarýp tastaidý qoi...**

— **Meilj.**

Ar çaqýnan sam çaryqýn vetjne üstap brigadir Sergei Egorqa keldj. Aculy.

— **Senj pensioner etu kerek sým, vül qai savýs?**

Egordý kimelep kettj.

Elemes kómjr sava vastadý. Brigadir ötjþ kettj.

Elemes taqý çarqanýn qoidý.

— **Su jcþr kelem.**

Elemes tömen qarai konveijrmen sýrqi çeneldj.

Negjzgj ctjrikte Liza, desötnik, brigadir Sýmýrvек tür. Elemes Lavýdan çyqýp qavattasýp vülarqa keldj.

Sýmýrvек samýn aldyña qarai vjr köterjþ:

— **Sergei brigadjsj vjzden ölse de oza almaidy. Olardjkj tasva-qa çyrjs. Öñkei çalqaular.**

Elemes qasýna çetjþ vardý. Tjstendj.

— **Ne deisjn çygermek? — Sýmýrvек sasýp, selk ete tystj. Liza çalt qaradý.**

Sýmýrvек:

— **Oza almaisýndar deimjn — dedj.**

Elemes suqa da varqan çoq, jzjnce keijn qaıttý.

Tölep kómjr saýp çatýr. Eñvekteþ Elemes keldj. Tysj suýq. Aculy, vetj kyie. Tjsjn qairaidý, qavaqýn tyigen.

Kele salýp, aldy-artýna qaramai sava vastadý, kómjrdj opara verdj. Qailany ürqanyña köz jlespeidj, tjstenjþ var kycjmen üradý. Vjr uaqtta aldyñ kómjrmen yjþp tastadý. Vjr kursjndj. Tölepke qaradý:

— **Çaça kelgen nacalnik, eger Sýmýrvекterden ozýp çyqsanðar, әr qaisýña vjr etjk, köilek, stannan silýq verem dedj, sodan qalai da ozu kerek.**

— **Ras pa?**

— **Ras. Çürt aldynda uәde verdj.**

Elemes keç dauýsýmen varlyq lavý voıýña aıqai saldý.

— **Çoldastar, eger Sýmýrvек brigadsjnen vygjn erte ozýp çyq- san, әr qaisýmbyzqa vjr etjk, vjr köilek, stannan silýq veretjñ boldý. Qane, var kuctj çümsanðar!**

Çan-çaqýnan aıqai çyqtý:

— **Ras aitasýn va?**

— **Ras, ras. Qane, menjmen qaisýñ çeке çarysqa tysesjñder. Sol silýqmdý, tjktjm.**

— Men! — dedj tykprde, vjr dauьs. Bül ças çjgjt Cәimerden edj.

— Men de tysem, — dedj Tәlep çai çana.

Bjreu çattь aiçai saldь:

— Bәrjmjz de!

Qailalar saçыldar soçыьp çattь.

Qailasьn ыгьp çatьp Elemes:

— Namьstь çjbersem it volaiьn, — dedj tјstenjр.

Liza saxtьdan taç vozarьp atqanda çana сьçtь.

XII T A R A U

Bjr kynj Liza kijnjр кабинетjне keljр prikaz çazdь.

PRIKAZ

— Saxtәrlerdj voçtar, ыгьp çümьs jstetetjndjgj yçjn brigadir Vladirmirov Sergeidj ornьnan alam. Onьң onьna brigadir etjр ekрjndj Elemes Çailьvek Үльn taçaiьndaимьn.

Liza ornьnan tүгьp кабинетjnen сьçьp Иiaça vardь. Иianьң кабинетjnde çümьsçылар тольp отьp. Bjreulerj сьçьp, bjreulerj kјrjр çatьp. Bjr top saxtәrler brigadir Cьmьгvek vas volьp сьçьp kettj. Qoldarьnda çaila, camdarь var. Tynde saxtь astьnda Lizaça çolьçan desәtnik ketjр vara çatqandarça:

— Qazjр varam, nәrәdnige vara berjnder! — dedj. Yidjn jçj temekj tytjnjne tołçan, esjk çaqta Tәlep отьp, aуьç-aуьç çeteljр qoiadь. Qasьnda kjckene çara çjgjt отьp. Иia çaqaz çazьp төmen çarар отьp. Qasьnda tyregeljр Liza tүр. Taçь vjr-ekj saxtәrler tүр. Tәlep Lizadan көzjn айрмаi çadaluda!

— Çjrkjn netken әdemj edj? — dedj çasьndaçьça. Qasьndaçь kjckene saxtәr:

— Арьрмаi, kynj-tynj saxtьdan сьçраидь-аu! Jçj вауьгьңа kјrjр tүradь, — dedj.

— Oçudan keldj, deidj, menjң Raçmetçanьmdь vjlerme eken? Sürasam çaitedj?

— Ai çoiçь, senjң sүramaitьn adamьң volsaiçь! Tјrj volsa çygen сьçar, nesjне çaiçьга veresjн.

Tәlep kursjnjр төmen çaradь.

Иia çazçan çaqazьn ekj saxtәрге verdj. Olar сьçьp kettj. Tәlepter de сьçьp kettj. Иia Lizaça çaradь.

— Iә, Lizocka...

Liza casьn keijн çarai vjr sjlkjр tastadь.

— Sergeidjң brigadjsj аçьгь 10 kyndjktj 150 protsent ornьnadь, onьң jçjnde Elemes zavoicь normasьn 300 protsentten ornьdaidь...

— Sol brigadanьң özj auryь brigadь edj...

— Cьmьгvek brigadjsj 140 protsent ornьnadь.

— Sergeiler озьрть çoi аçьгь!

Liza ar çaqьnan oьndьq әkeljр oьrdь:

— Men Sergeidj brigadirlikten aьp oьrtьmьn, onьd oьnьna Elemestj taqaiьndamaqьmьn.

Иia vjр аз oilар oьrdь da:

— Sergeidj aьqanьd dьrьs, vjraq Elemestj taqaiьndauьd qalal volar eken? — dedj. Sausaqtarьmen ysteldj tьqьidattь da.

— Onьd normasьn artьq oьndар cyrgenjne 10-aq kьp volqan çoq pa? Onan soьd norma oьndaldь, dep qoia veruge vola ma?

Liza casьn taqь sjlkjр tastadь.

— Ol, namьscьl eken, onь tәrvielese maьdai aldь ekrjndj voladь, — dedj Liza.

Иia Lizaqа qarар kyldj.

Liza cьqьp vara çatqanda aldьnan Mica cьqtь.

— Maqan kәmjр kesetjn macinenjң tetjkerjn yiretcj, dedj.

— Maqul, kecke vjzджң yige kel — dedj Liza.

XIII T A R A U

Kөcede Ermek kele çatьr. Aiaqьn çai vasadь, tjsjn cьqьidь. On çaqьna qarар acьq magazindj kөrdj. Bьrьlьp jcjne kjrdj, jcjnde vjren-sarap qana adam var. Vjreu qьzьl varqьt әlcetjр çatьr. Sonьd qasьna cygjrjр vardь.

— Cьraqьm тьпауьд ne? — dedj.

— Tert somnan, — dedj.

Ermek qianьp kettj. Qoиньna qol sьqtь. Tyiulj vjр cyberektj aldь. Jcjneп әvden çumarlanqan qaqaz aqcalar cьqtь.

— Maqan 4 metr әlценjзcj...

— Әkel veletjндj!

— Naqьlqan velet?

— Ekrjндjlk veletjндj!

Ermek sьp-sьr volьp kettj. Tьrқan çerjnde sjleijр qaldь, aqcasьn tastар çjverdj. Qaitьp aldь, onan soьd çalьnьcьtь tyrde:

— Çalqьz qьzьm var edj, әmjrmdegj armanь qьzьl varqьt edj, cьraqьm çasьn ұзақ volqьr, vjр nәse etcj: — dedj.

Satusь qaraitьn da emes, әz çumьsьmen volьp cyр.

Bolmaidь, tek ekrjндjlerge qana verjledj!

Ermek salьrар dalaqа cьqtь. Esjktjң aldьnda qaralanьp vjр аз tьrdь. Sonan soьd vjр nәse oиньna tьskendei tьra cygjrдж.

* *
*

...Сахть qьrьlьsьnda, Raqmet Ulbosьn brigadasьnьd qasьnda cyр. Ulbosьn Raqmetke keljр:

— Vjз kyndeljk çosparьmьzдь ekj cyzden oьndaimьz. Arkacalar 120 protsent oьndaidь.

— Kөtermege aьндar, — dedj Raqmet.

Daca cygjrjр Arkacaqа vardь.

— Sender artta qalьp qoьp, çalьp çumьs qarqьnьn keijп tartьp

отърындар. Әлдерјң келмесе, вјз көмек беремјз! — dedj Daca Arkacaqa.

Arkaca cъdai almadъ:

— Sendersјz de kyn көрermјz!

Art қақтан Raqmet keldj.

— Bül ne degenјңiz? — dedj Arkacaqa.

* *
*

Ermek cыgјrgen воіьмен cыqъvaiqa keldj. Qavaqъn tuјr tū-
гър cан-саqъна qarар aldъ-da тьнапъ aittъ:

— Ekrјndj volaіqъ, paidasъ var eken, ec kјmge aitra!

cыqъvai kyldj:

— Men әlde qacannan ekrјndјmјn qoi...

Ermek adъraia qaradъ:

— Menen nege cасъrdъң?

— Sјzge volma degen cerјm cоq qoi..

— Menen cасъrqanda myјzјң cъrqan cъqar?

Ermek ala көzјmen vјr qaradъ da kete berdj.

XIV T A R A U

...Caxtъ astъnda ctјrikte camdarъn aldъna qoiъr ekј adam отъr.
Bјrј Elemes, vјrј Tөлer. Aldarъnan 4 vagonдъ syiretјr at өттj.

— Qane, cыreіjk, — dedj Tөлer.

Elemes cаuar vermeі vјr az отъгъr:

— Bapa verјңiz, — dedj. Bјr azdan соң: — Арманъm Cъmъrбек-
ten ozu edj, ozдъm. Endj таqъ zerјktјm, — dedj.

Qoi cыr, brigadir kelјr qalar.

Elemes ornъnan qozqalqan cоq, Tөлer tūгъr lavъqa qarai ketјr
qaldъ.

Іsqъгъr өлең aітъr vјrјncј lavъ қақтан Cъmъrбек kele cатыr.

Өте bergende Elemes:

— Тоқта! — dedj Cъmъrбекке.

Cъmъrбек qasъna keldj.

— Qalai eken vala, kјm ozъr cъqtъ, dәmsјz sөzјndj endj aітucъ
volma!..

Cъmъrбек Elemeske eңkeidj:

— Bәseke әlj alda, aіlъq cосpardъ qaisъmъzdъң artъq oгъndaitъ-
пъmъz әlj mәljmsјz, maqtanuqa әlj erte.

Elemes vјr nәrse aіtaiъn dep edj, Cъmъrбек тьңdamai ketјr
qaldъ.

Elemes ornъnan qarqъr tūrdъ:

— Olai volsa көrermјz.

Adъmdar vasъr ala cөneldj. Lavъqa keldj. Undemesten көmјr qa-
za berdj. Bјr uaqыtta toqtар, Tөлerke:

— Әlj aіlъq cосpardъ artъq oгъндаqanda qana ozqan volъr sa-
naladъ — ekenvјz dedj.

Søimerden çyçyrjç keldj.

— Qolbndь ækel Elemes, vrigadr volatьn volьpsьn...

Elemes senbegen pçjnmen kømjrja qaza berdj.

— Bjzge qaidan vrigadirlijk berjlsjn.

Сьп аitam Elemes.

Elemes vjr az qadalьp qarap tьrdь da:

— Kømjrjndj qazcaicь! Өzjnjnь ar-namьsьn varma? — dedj

* *
*

Jctjrikte Liza, desətnik əkеuj tьr. Lavьdan сьqьp Elemes keldj.

— Elemestjn vrigadjsj bygjn 300 protsent oьndadь dedj desətnik. Çana smennjn desətnigj Dolgin keldj:

— Cetkj 4-lavьnь men tekserdjm, qauьrtь, vjr adam çjberucj volmandar — dedj. Liza ekj desətnikke de.

— Kelesj smena keletjn uaqьt volьp qaldь, qazjr narədnioqa varamandar — dedj Liza ekj desətnikke de.

Liza, Dolgin ketjr qaldь. Elemes desətnigjne:

— Men kømjr sauьp oьnda qalam, — dedj.

Desətnik samьn çoqarь kəterjr:

— Çana smenaqa lavьnь vosatu kerek qoi, — dedj. Tarsьldar vagon kele çatьr. Aiqai kəveie vastadь. Desətnik keljr qaldь. Elemes vjr az aььraibьr tьrdь.

Lavьsьna varьp kømjr savam, — dep vrigadjsjne qarai kettj.

* *
*

...Сахтьдан сьqqanda Liza Micaqa çolьqtь.

Betjne qarap tьrdь da:

— Bjzdnь yige varasьn qoi? — dedj.

Syittj de çauar kytpesten tez-tez vasьp çyrjr kettj.

Mica artьnan qaradь da qaldь.

XV T A R A U

... Lizanь, yijnde Mica men Liza kømjr kesetjn macinanьn suretjn kərjr oьr. Lizanь, ystjnde veljn tyimelep tastaqan çensjz, çaqasь qьsqa, qьzьl kəilek. Bьlar auьzqь yide oьr. Jckj yidjn esjgj acьq. Təselgen kjem, Lizanь, təsegj kərjnjr tьr. Auьzqь yide ekj skaf toь kjartar, yj qavьrqasьndaqь saqat sьnqьldar tьr.

— Tysjndjn ve? — dedj Liza.

Baiaqь Leningradta, parktegjdei, kəzj oinaqсьp, kyljmdep Micaqa qaradь.

Mica qьzarьp təmen qaradь. Suretke ynjle tystj. Liza Micaqa qadalьp qarap oьr. Micanьn casьn sьpadь. Kyldj. Səitjr, oьrqanda Leningradta parkte dəl oьs qūsar, Raqmettjn casьn siraqanь kəzjne elestep kettj. Liza qolьn vjr nəse saqьp alqandai tartьp aldь. Betjnen kylkj ketjr, vozarьp kettj. Bjr nəsedən seskenucjlijk paida

boldь. Ornyňan qarqыр tırьr, tereze җaqqa kettj. Qaitadan Mica qарadь. Keijn qarai җatqan cactarьna kəzj tystj. Qaitadan җaidarь boldь. Osь uaqьtt Mica ornyňan tırьdь.

— Liza men saqan vjr sөz aitaыn dep җyrmjn...

Liza төmen qarap tırьr:

— Aitpai-aq qoi, vjlem, — dedj.

Micanьң vetjne qanьc җyгjrdj. җyгjrp Lizanьң qasьna keldj.

Lizocka ne deisjn soqan?

Liza yndemedj, Mica qoыn Lizanьң moиьna saldь.

— Lizocka aitsь!...

Lizanьң kəzjne taqь Raqmet elestedj

— Tıra tırьcь...

— Lizocka aitasьn va, җoq pa?

Lizanьң kəzjne instituttegj Raqmet taqь elestedj, «senen vasqac kјmdj syimeimjn» — degenj esjne tystj.

— Tıra tırьcь...

— Lizocka!...

Mica җaqьndai tystj. Osь uaqьtta esjk qaqьldь.

— Kјrjnјz! — dedj Liza.

Qat tasucь kјrјp qat йsьndь. Liza җyгjrp varьp aldь, qattь actь: qat akademikten kelgen:

«җANЬM LIZOCKA!

Qatьndь aldьm. Nege sen Raqmet turalь vjr aыz sөz җazvaisьn? Menj ўrsadь dep җyrsjn qoi. җoq, men ўrьspaimьn, men vўrьn aita almai җyrdjm, Raqmettj syisen, men qanam. Raqmetke sөlem ait...»

Liza vasqasьn oqьmai, ystelge oтьra kettj.

Mica konvertjn aыp qaidan kelgenjn oqьdь:

«Leningrad, Qыьm akademiesj, Akademik Voznesenski».

Liza orьnyňan ўcьp tўrьp, җyгjre җənelđj. Urejј ўcьp Mica da tyregeldj.

— Liza qaida kettjnјz?

Liza җauar vergen җoq. Lizanьң artьnan Mica җyгjrdj. Liza varaqьtardьң arasьmen җyгjrp kele җatьr. Artьnan Mica da kele җatьr.

Osь uaqьtta saxь qўrьlyсьnda, Raqmettјң yјnde Anna oтьr edj.

— Byгjn vјrјncј varaqьtdь төvesj җавьlmaqьcь, vasьnda voluьm kerek, — dedj Anna.

— Əlj daiarьbь җыmьcь җyrp җatьr, oqan deijn menјң төsegjm-de dem aыp, җata tўrsaң qaitedj? — dedj Raqmet. Mўnь maqўl, dep Anna төsekke qisaidь.

— Liza җənjndegj əngјmendj aitsь — dedj Anna.

Raqmettјң oиь vasqа җaqьta:

— Anna menјң vјr proektjm җoqaldь, Məskeuge əlde nese җazdьm, qavar җoq. Sonьң kesјrјnen anau kynј qўiьlma cьqqan җaңa

ədsj qolda volmai, eskjsjmen jstep 50000 som sьqьn volď... Kjm aldь eken proektjnј — dedj Raqmet.

Liza qattь kьrsetjр, ьaraspaqь volьр ьygjрр Raqmettjnј esjgjnј aldьna keldj. Esjk asьq, sьrausьz kjрр vardь, jckj yige kjrdj, tьsekte ьatqan Annanь onьd vasьnda oььqan Raqmettj kьrdj. Liza qolьndaqь qattь alaqaьmen ььmarlap, jc sez aitrastan qaitadan sьqьtь da ьyre verdj. ьoq ьerden keljр qalqandьqtan, onansonь mьnadaj kyməndj pjkr tuqьzatьn ьaqaida oььqandьqtan, ə, degende Raqmet sasьр, ec nəse aita almai qaldь. Tek Liza sьrtqь esjkten sьqqaьda tьra ьygjrdj.

Liza sьrtqa sьqьр:

— Mica! — dep aiqailadь, kytjр tьrqaь Micanьd qoltьqьnan aьр ьyre verdj. Osь uaqьtta Raqmet dalaqa sьqьtь

— Liza!

Bjraq Liza, esjtpedj.

Bjreudjn qoltьqьnda ketjр vara ьatqan Lizanь kьrjр, Raqmet vjraz tьrьр qaldь. Sodan soь jcke kjрр, oььndьqqa oььra kettj.

Qazjр var, tysjndjр aitrесе men de varam, — dedj Anna.

Raqmet tьmen qarap oььrьр:

— ьoq, əzjm-aq varamьn... Mica deidj... Kulevakin qoi... dep kьrsjndj.

* *
*

Liza meь Mica kele ьatьр vjр vараqьndь aldьndaqь skameikaqьda oььrdь.

— Ne volьр qaldь, Liza, tysjndjrcj, — dedj Mica. Liza vjр aiaqьndь ekjncj aiaqьndь ustjne qoiьр ьatьр:

— ьoq, ənceijn, — dedj.

Micanьd qaurь keteijn degen soь:

— Lizocka ьaьaqьtьna ьauap vercj, — dedj.

Liza vasьn kьterjр aldь da:

— Ne deisjn Mica, syiem dep ait deisjn ve? — dedj.

Osьdan soь Raqmet pen parkte qьcaqьtasьр oььrqanь, sodan oььnьnan tьrьр ьygjрр ketkenj, qaitьр keljр syigenj kьzjne elesteidj. Sөitjр, əzj de sezvei oььnьnan tьrьр, ketedj, vjр az ьerge vаrьр tьrьр, qaitadan keledj. Vjр az qarap tьrьр, Micanьd casьn sipaidь, syitedj de ьai:

— Mica menjn syietjn adamьm var qoi, ol tьrqanda vasqanь syie alatьn kьrjnveimjn, — deidj.

Onan soь vjр az oььradь:

— ьanьm Mica, maqan əkreleme, menjn qosьlam dep qoiqanь kьjieujm var deidj.

Mica ьalt qaradь.

— Kьjieujm?

— Iə, ol menj qazjр syimei kettj, vjraq men onь syiem.

Syitedj de oььnьnan tьrьр ьyre veredj, Mica da artьnan ьyredj. Aldaqь vjр skameikaqьda vаrьр taqь oььrьsadь.

Liza Micanьн тоиньн вјг қолъмен қўсақтар, екјнсј қолъмен сасын сирап отъгър:

— Mica, ekeumjzde komsomolmьz. Sanalь adamdarmьz. Sen menj syimedj dep kəz qarasyндь əzgertjр, əkpelep сурме. Komsomoldьн arasyнда dostьq degen var. Dos usjn, салрь js usjn vastь qurvan qylusьlьq var. Bўl vjгj kyieuj, vjгj əielj volqandyqtan сыqatьн qortьндь emes qoi, — deidj. Micanьн vasyн sирап отъгадь.

Osь uaqьtta yidjн artьnan Raqmet keledj de samьн сыгьqьnda qьsaqtasьр отъqan ekeujн koredj.

— Tysjndjm, — deidj de, ədeij oraqtьr, Lizanьн aldьmen etedj. Vjгq Liza səzge ainalьр отъгър, vaiqamai qaladь. Raqmet kərjnvei ketjр qalqan soң Mica:

— Сапаqь Raqmet degen сјgjt anada qalalьq velsendjler сыльсьн-da səilegen opьrmai tјpten cecen eken deidj.

— Raqmet? Liza ornьnan ūсьр tўra keledj.

— Сапаqь Raqmet pe, etjр vara қatqanda nege aitraдьн, menь vjimej qaldьm qoi, — deidj.

Syidedj de yijne qarai сыre veredj.

* *
*

Raqmet yige keldj. Keljр otьндьqqa otьra kettj.

Anna vasyн koterdj.

— Ne jstedjn Raqmet?

Raqmet tomsaгьр otьr. Саuar vermedj, onьн ornьna olai-vьlai kettj. Anna qaitadan vasyн сыstьqqa qoidь. Vjг uaqьtta Raqmet:

— Menjн Lizam, tek menj syigen Liza vjreudj qьsaqtар syijр otьr — dedj.

... Liza keljр təsegjne қatьр qaldь. Elektr samь сыпьр tўr. Vjг uaqьtta telefon сыldьradь. Liza tўгър varьр tьndadь. Telefon soqьр tўgьqan Iia:

Qauьrtь lavьdan kəmjр сауьр, Elemes vrigadirdj сыgьjтjр ala сə-neldj.

... Iia kabinetjne Əljр keldj, Elemesterdjн desətnigj keldj.

Iia ysteldj qoiьр qaldь.

— Sen qauьrtь сырге nege сыberesjn, nege vaqlamaisьн? Sen сыtmьсьлардь qьraibьн dep сыrsjn ve?

— Bўdan artьq qьlмьь vola ma?

Desətnik yndemedj.

— Qazjрden vastар сыmьstan сыqarьр, sotqa verem — dedj Iia.

— Men сыbergenjm соq, əzj vardь...

— Nege vaqlamaisьн?

— Əlgen соq qoi...

— Saqan əltjru kerke eken qoi, ket kəzjme kərjnvei!

Asьqьр Liza kjrjр keldj.

— Coldas Voznesenskaia, men sizge səgjs сarialaimьн, sjzdjн сапа kelgenjzdj eske alam, tysjndjniz ve? — dep qattь aittь Iia.

— Tysjndjml — der Liza сьѡр kettj.

Əljр Иианьд алдына keldj:

— Senjн мийньд дйгьс emes, Liza кунj-тунj васында сьuredj, «вй-
ѡан adam сьjerucj волма» — der əvden tapsьгьр ketken.

— Bjemjн, — dedj Ииa — men вийдан да гьrj саq volsьн der сьat-
ѡаньм qoi...

Ииa tereze сьаqqа qarady. Samdarь сьлытлар сaxтьrler ѳtjр сьattь.
Судок аiqailady. Ииa terezenj actь. Сьылдыzdar, кьк aspan сьлыт:аѡан
ottar. Орньна keljр отьrdь. Tereze сьаqtан «Сьтыгьбек» degen аiqai
сьqть.

— Sen odan da Lizаньд ucəskesjн sotsialдыq сьарьсqa саqьр — de-
dj Ииa.

Əljр огньнан вjр qozqальр, аiaаьн соzьр сьjberdj:

— Ol menj саqьгьр qoidь, — dedj Əljр.

... Сaxть astьnda сььгьлдар сьygen vagondar. Liza Ииadan сьѡрр
estaqat васына kelgen. Самь qoьнда, сьѡqарьдан tьmen qarар тйг.
ѡавааь сьавьндь, yndemeidj.

* *
*

Liza Donvasqa komandirovkege varatьн volды. Donvastьд tьсri-
vesjн аluѡa Qараѡандьньд 10 екpjндjсj, екj иңсenerj kettj, оньд вj-
rj Liza edj.

Liza keter алдында Raqmetke vardь. Bjр kьrmei ketkjsj kel-
medj.

Raqmet ѳiqtар сьатыр eken. Liza вjldjрmei qўсаqtар syjр-syjр
альр, оiatрай ketjр qалмаqсь volды.

Варьр Raqmettjн васын sipар вjр az отьrdь.

— Саньм, сьаньм, — dedj аqьгьн ѡана.

Еңкеijр варьр ernjnen syjр алды. Raqmet оianьр kettj. Liza sa-
сьр тйгьр ketpekсj volьр edj. Raqmet qўсаqtар алды.

— Osь tysjnjspei сьygenjмz de сьeter, men endj sensjz сьyре аla-
тьн emespjн Liza...

Liza Raqmettjн tьsjne васын qoьр:

— Ne desen de men daiarьмьн, Raqmet, — dedj.

Ertenjне Liza Donvas kettj. ѳte тьqьz сьымьstarmen Raqmet
Alma-Ata kettj. Ekeuj de qaitьр kelgen соң toi сьasar, qosьлмаqсь
voldь. Raqmet toiѡa саqьгьр, akademikke telegram verdj.

XVI T A R A U

Соньд ать ne edj? — deidj ѳzjnen ѳzj Raqmet.

Raqmet vasqarmada отьradь.

Роьз кytjр, iəki вjреудj тосьр отьрѡаньнда оьнда эр ньрсе тьs-
kьс keledj.

Əitpese osьdan 250 сьл вйгьн tuѡан атаqть nemjс kompozitorь
Iogan Sevestian Вах тьд osь arada, Raqmettjн esjне тьsjр nesj
вар? Bўl solai. Bjraq, zerjgьр тйгqанда оьнда эр ньрсе тьskьс kelse,

közjn de әr nәsege tyskjс keledj. Kәp җақдайлarda sen усjn тiһ-
ық маһыз җоқ нәселерге de көһjлjһ тyседj de, ol ваһр oi туаһ-
җады.

Raqmettjһ көzj qавьгoдaдaһ jлһnulj тiгoһan газетке тyстj. Он-
даһ вjг маqалаһһ «Агьқ» деген ваһна тyседj. Содан соһ агьqtһ
һemjсce һe deidj, аqысһһса һe deidj деп oilaidь. «Nemjсce агьqtһ
Вах deidj» деп Raqmet terezege qарadь. «Вах, вах...» deidj Raq-
met өзjһe-өzj. Koridorda aiaһһһһ һыqтар ваһр вjгге kele җatadь.
Kele җатqан adamһһһ әвjг ваһqан qadamь «вах... вах» degendei
boladь. «Агьqtһһ һemjсce вах dejһnuj, adamһһһһ ваһqан qadamьһһһ
«вах-вах» деп estjлuj, Raqmettjһ oilһa erjksjz атаqtһ kompozitorдь
tysjredj. «Вах» deidj Raqmet. Syitedj de qalьһ oila ketedj. Kele
җатqан adam qadamьһһһ дьвьсь da, «агьқ» деген маqалаһь ваг га-
zet te, ystel ystjһde тiгoһan gyl de Raqmettjһ oilьһһһ qұсаaһһһһ
сьqadь. Ol, tek kompozitor Вахрһһ boladь.

— «Сопьһ atь kjһ edj?» deidj, Raqmet өзjһe-өzj.

— Iohan, Iohan Вах... Raqmet дауһсьһһ сьqагьр aitьр көzjһ
җuadь.

Sonda kenetten вjг җjһjсke дауһ:

— Iohan Sevostian Вах, — deidj.

Raqmet selk ete тyседj.

Esjk җaqtа тiгoһan qьzqa көzj тyседj. Qьzдьһ oinaһсьqан qара
көzderjһjһ көrjһweitjһ сәulesj, җjgjtjһ kjсkene агьqtai аqьр kele
җatatьһ өmjгjһ, теһjzdei tolqьtatьһ сәulesj Raqmettjһ җyрегjһe тyс-
kendei denesj du ete тyсjг, җyрегj дыrsjлдеp ketedj. Өzjһen-өzj uia-
һьр, вuл әceiһj kytpegen җerden сьqqан дауһстан сосьһqандьһ qoi
деp, Raqmettjһ aqталqьсь keledj.

Qьz kenet җaқdaidь өзgertkjsj kelgendei:

— Sjz вjгеудj kytjр отьрсьз ва? — deidj.

Raqmet ваһһһ сuлqьidь.

Qьz:

— Munda ec kjһ qalһaptь qoi, — deidj.

Syitedj de tez-tez сьqьр ketedj. Raqmet qьzдь көrgjsj keljр tere-
zege ваһр: qарaidь. Tereze artьһda qьz ketjр vara җatadь.

Qьzдьһ kjсkentai denesj orьс kompozitorь muzikesjһdei җep-җe-
һjл, әsem, yrjр ауһzqa salqandai.

— Tez җyгjр vara җatьр, сьһһһda kompozitorдьһ muzikesj siaqtь
deidj Raqmet.

Raqmet orьһna keljр отьradь.

— Өzj qьz emes, muzike qoi, — deidj таqь da, Raqmet.

Raqmettjһ oilһһһһ qьz ketpeidj.

— «Onda менjһ һe qақһһ ваг, ваһqа oi oilanaiьһ» — деп Raq-
met qьzдь esjһe тyсjrgjsj kelmeidj.

«Iә, сопьһmen Вах... Ol җөһjһde Vetxoven һe деген?... «Вах» Bül
adam агьq деп atalһai, müqit теһjzj volьр atalьһ керек edj...» de-
gen Vetxoven... Bjraq oilһһһһ qьz ketpeidj. «Өzj җas, 17-18 de vo-
lьһ керек».

Raqmet ornınan tıradı.

Raqmet muzikenj çaqsъ tysjnedj. Ol, qıstai qanat qaqr, sьndq sьqr, qalbqtar, taudan, tastan ısr ьjр, ьazьqpen zьmьrap kьl ьaqasьndaqь qoilardь yrkjtjр ьyrektjң erkjn sarьndь, qılacь ken, ьazьqть syigjc Vetxovennjn muzikesjn ьaqсъ tysjnedj. Ol, tьndamai- dь, ol, kьjр ьtьrqandai voladь.

Ol, Reijn ьaqasьndaqь qara ьmьspen ьsken qara carua qьzьndai ьreskeldeu, Bagner muzikesjn de ьaqсъ vjledj.

Ol, qınnan qıstьrьr, ьvьr dьvьsь tereң oilь muzikenjn tjljn vjledj. Kei uaqьttarda kьrgen vjр ьqıqasь, ia adamь vjр uaqьttarda esjkten muzikesjn eske tysjredj. «Mьnai sьn muzike eken» — deidj Raqmet.

Esjk acьladь. Qolьnda qaqazь var vjр ьjgjt kjredj.

ьjgjt Raqmetke qaramastan tьrdegj ystelge ьtьradь.

Endj ьjgjt ьtьrqanda Raqmet onьң ьdemj taldьrmac, tjр-tjkь denesjn, qьrьn ьtьrqandaqь aqquva vetjn, tyzu mьrnьn kьredj. ьjgittjn ьvек galustjgjne, aq kьilegjne, qattь ьaqasьna sьq ьjрraqan. Tek, magazinen ьanaда qana aьp kigen siaqtь. («Taza ьyretjn ьjgjt eken-au...») — dep Raqmet ьjgittjn qasьna keledj.

— ьoldas, Zeinollanь vjesjz ve? — deidj Raqmet.

ьjgjt ьalt qaraidь da, vjр azqa deijn kьzjn aırmaidь. Qolьna qonqan sьvьndь qaqьr ьjberjр:

— Ol vьgjn komandirovkege kettj, — deidj.

Raqmet ьjgittjn dauьsьn ьaqсъ-aq estjр tьrsa da:

— Qaida? — dep qaita sьraidь. ьjgjt ekjncj ret aitqan son, Raqmetke Leningradqa eң ьdepkj varьr tyskendegj sezjmj paida voladь.

Zeinolla men Raqmet detdomda vjрге volqan. Zeinolla detdomda ьyrgende qavьrqa gazetjne redaktor volьp, ьleң ьazьp ьyretjn. ьlkeljk komsomol gazetjnjn tjlcsj volatьn. Ekeuj texnikomge tysjр, onь vjtjрp sьqqan soң Zeinolla gazet ьaqьna kettj. 6 ai audandьq gazette jstedj de, 6 aidan soң dem aьs aьp Qьzьl-ordanьң astana kezjnde sonda varьp ьlkeljk gazette qalьp qoidь.

Texnikomdь vjtjrsj men-aq Raqmet orn aьp, Leningrad Tauken institutjne kettj. Sodan verj ol Zeinollanь kьrgen ьoq. Onьң qaida ekenjn vjmeitjn. Tek qьstьң kynj Zeinolla sьrastьrьp ьyrjр Raqmettjn ьdresjn tauьp aьp, qat ьazьpть. Qatьnda, ьazda Alma-Ata-qa kel dep qaьrqan.

Endj Qaraqandьdan Alma-Ata keletjn volqan soң tjpten quanqan. Kraikomda: ьatatьn ьerjn var ma dep sьraqanda «ol ьaqьnan qam ьemenjz» — dep ьauap vergen. Sөitjр, Kraikomnan sьqьsьmen redaksiege kelgen.

Endj Zeinolla komandirovkege kettj degendj ьsjtken soң Raqmet dalada qalqandai voldь. Kraikomdaqьlarqa «qam ьemenjzder» — dep qoıqan, endj qaitьp varu vjр tyrlj ьiat, onьң ystjne qazjр qьzmet tarqadь. Bül arada varatьn yі ьoq. Mymkjn tanьstarь tavьlьp qalar, vjraq olardь qazjр qaidan tavasьn...

... Oсы ǵırt eptj-aq. Ǵana vjr adam Raqmet kelgende Kraikomnъn adamъ volъp qonaq yijnjъ vastъqъmen sөilestj.

« Məskeuden kelgen Ǵamancał ılına vugjnce ǵatatyъn otyъn verъ — dedj. Qonaq yijnjъ vastъqъ qinalqandai volъp edj, ǵigjt vastъrmatatъp volmadъ, aqъrъ kөndirdj... Raqmet taъ qalъp ǵigjtke qaradъ. »

— Alma-Atada osylai jstemesen, ǵataq yi tava almaisъn, az qana әperis volmai volmaidъ, dep kyldj.

Raqmet ǵaqtъrmadъ... Kraikomnъn atъn osylai qaravastъn qamъla paidalanuqa vola ma? Әi, әzj sъnyъmen әperis sъqar dep oiladъ...

Endj mjne, Raqmet qaida varagъn vjlmeidj. Kenet ǵigjt otyъnъn tūrđъ. Sasyъn alaqaъnyъmen vjr sipadъ...

— Qane, sъqsaq qaitedj, — dedj.

Raqmet ǵigjtjъn artъnъn ǵyre verdj. Ekeuj kөcege tysъp ǵyre verdj. Sөz qatpastan ǵyrjъp kele ǵatъr. «Өzj men siaqъ az sөileitjъn adam qoi» — dep oiladъ jcjnen Raqmet...

«Bjraq, menjmen sөilesetjъn men otyъn nesj edjm, menj ne qylsъn» — dedj taqъ da jcjnen...

Vjr uaqъtta ǵigjt oilamaqan ǵerden:

— Zeinolla nenjz voladъ? — dedj.

— Ǵoldasъm, — dedj sasъnqъrap Raqmet.

«Menjъn sөilemeidj qoi» — degenimdj sezъp qoiъp, sūrар keleme degen sezjm voilyna sezjlgendei voldъ.

Ǵigjt Raqmetke qaradъ:

— Ǵoldas, qai ǵerden keldjъnjz?...

— Qaraqandъdan — dedj Raqmet.

Vjr az yndespei ǵyrjsjtj. Kөcenjъn saъnъn vūrqъratъp ekj macine ottj. Raqmettjъn qılaqъnъn «Qaraqandъ» — degen өз dauъsъ ketpei qoidъ. Liza esjne tystj. Özjnen өзj astъnqъ ernjъn tjstedj. Baqanaqъ qъz esjne tystj.

— Тапысьр qoiailъq, atъnъz kjm, men vıyl ǵanada dәрjgerljk instituttъn aspiranturasъn vjtrjrdjm, Ъqlas Qılıъbekov, gazetjъn qъzmetkerj edjm, qazjr vjr ǵaqъnъn gazette jstep ǵyrmjъn — dedj ǵigjt.

— Tjpten ǵaqъsъ, men Raqmet Dәujr ılımyъn.

Bular ekj qavat ylken yige keldj...

Ekeuj de vaıqamastan sol yige vūrıldъ. Esjkten kjre bergende, maңdaıcadaqъ «Restoran» — degen ǵazudъ Raqmettjъn көzj calъp qaldъ.

Bular keljъp tykprjrdegj ystelge otyrđъ. Adam az eken. Tamaq tasucъlar ǵilyъp, әngjmelesjъp otyr. Bufetcj әiel vjr nәrselerjъn esepтер ǵatъr. Restoran qavъrqalarъ suretke tolqan. Bәrj ramkelj, peizaǵdar. Skripke men garmon otyъstъn eskj qalq әnjъn salъp ǵatъr. Bular kelgende tamaq tasucъlar otyъndarъnъn tūra keljstj. Yndemei otyru qolaisъz volqan son Ъqlas:

— Мъна vjr suret tjpten ǵaqъsъ suret — dedj.

Raqmet vūrғыъp qaradъ. Bül surettj vūrъn көрген. Bül Anglia зуretcjsjъnjъn kartinasъ.

— Drang Nachъ osten, — dedj Raqmet.

Bqlas Raqmetke tañ qalqan tyrde qaradı. Bjr azdan son, qaitadan suretke qaradı. Raqmet qызарр qaldı. «Beker aittım-au, inaqtanqandai» dedj jcnen.

— Iә, Drang Nachь osten — Сырсықа көз тјіу... qazaqcasь solai vola ma — dedj, Bqlas.

Raqmet cilanbastan-aq solai dep çauap verdj.

Anglia tјjn vјlesjz ve? — dedj Bqlas.

— Azdap...

Osydan son Raqmettјn oıyna Lizanьn çalyрpastañ Anglia tјjñ yiretkenj esjne tystj. Kөñjлne vјr tyrlj quañыс paida völdь... «Liza çөñjnde aittsam qaitedj» — dedj jcnen. Bјraq aйтpadь. Əlj vјr-vјrjmen yirenjsken çoq.

— Kјckene qызь vino jcјr çјbereijk — dedj Bqlas. Raqmet yndegen çoq. Ol, öz sьrьn çaqсь vјledj. Raqmet az seiledj. Onda üialcaqtьq degen mјnez var. Sol üialcaqtьq Raqmettј çaqсь tañmaitьn adamьn, aldьnda, tartьp erkјn çјvermei otyrdь. Al, Raqmet kјckene qызsa onьd üialcaqtьqь qainaқan sudan сыррan vudai-aq çoq volьp ketedj. Sөitјr, Raqmet varьq sьrьn aqtaradı. Ertenjне esjne tysјr өзjnen өзj üialadı...

Ekeuj ekj romke qызь vino jctj. Ekјncjsјn jcјr volqan son Raqmettјn denesjne vјr tyrlj көñjldjлk paida völdь. Ol, çatatyñ yijjnј çoqtьqьn da ümьtьp kettj. Oramalyñ alyр vetјn syrттj. Bqlasqa qarap kyldj. Bqlas temekj tartьtь.

Muzike Musorgski muzikesјn tartьtь...

— Ataqtь Stasov Modest Petrovic.

Oгьs kompozitјrlerјnјd eñ talantтьсь degen qoi — dedj Raqmet.

Qalyñ oida otyрqan Bqlas:

— Ə? — dedj.

«Ne» dep süraudьn ornьna Bqlas «Ə» dep süraidь. Müñ Raqmet vјrdennen sezdj.

— Men ozьs muzikesјnјd oıynь turalь aıtyр otyрmьn. Oгьs kompozitјrlerјnјd jcјnde Balakirev — eñ qызь, Kiu — eñ әsemj, Kimskі-Korsakov — eñ oqьmьstьсь, Baradin — eñ terenj, Musorgski — eñ talantтьсь.

Raqmet qызьp alды:

— Musorgski... Ustj vasь çыrtьq volьp çyretјn volqan... Ataqtь kompozitor Baradin, professor Baradin qьdyрр kelem degen өзjnјd oqьsьlarьna cinelјn, kijmјn verјr өзj çalanac qaladı eken... Raqmet sөzјn toqtatyр төmen qaradı. Bqlasqa Raqmettјn sөzј ec qandai әser etреgendei völdь. Bqlas muzikanttarqa qarap tūrьp:

— Menјd vјr artiska qызьm var edj, — dedj. Raqmet vasqasьn tьndaқan çoq.

— Men arpa instrumentјn tјptj çek көremјn, — dedj Raqmet, — menjmce ol muzikenјd aspavь emes, sarьnsьz dьbьs kesјndjlerјnјd çinaqь... Qalqьp çyргen vos dьbьs, ec qandai sarьn, sьr, ьrоqьq-degen çoq, qırь ьndьldьp, dөndөkcјr, ьndьsidь... Çoqarьbь, төmendj tartьlqan sьzьq siaqtь... Bül menјd sjzdјn qызьndьzь çamandaқanьm

emes, ol kjsjn kergenjm de çoq... Men muzikant emespjn. Alam dep çyrgen qbzym muzikanbn tyvjn tysjredj. Sodan yirengenjm qoi. İə... kecjgersjz... Bjraq maqan arpa çaqpaidb... Kecjrjniz, sjzdjn qbz emes, arpa... — dedj Raqmet.

Raqmet dalaqa çqtb. Vjr az çyrdj. Tyngj tau əuesjn erkjn çüttb. Vasbnnd ainalqanb qoidb. «Men çana ne aittbm» — dedj daubsn çqarbr, vjr uaqttta tjpten cosbnbr kettj.

— Arbrtau, vjlgjcsjnjr, kormegen, oqmaqan nərsem çoqtai, mañzdanbr, aitraqanbm qalmartb-au! Osb egois volbr ketermjn... Men osb çuas emes pe edjm, qar!... «Bəse tjpten çuas emes pe edjm? Endj vjrjnçj ret kergen çoldas vjr mlyçbn maqtancaq dep oilar qadadb-au! Ne degen masqaraclyb! Oibai-au, inçenerge kerkem ənerdjn keregj ne? Tjpten çatqan ylken Frans mering... vjlmeitjn çoq, kerkem ənerdjn ensiklopediasb volbr otyram-au... İnçener muzikajn mamamb emes qoi... qar...

... Çuas inçenerdj, kjcj peijl kommunistj, — maqtannbn, əzjn kərsetkjsj kelgen vos mlyçbnndlyqtb çolna salbr çjbergen kjm?... Araq ra?... Qar... Raqmettjn oibna çatatbn yijnjn çoqtbq, taqç tystj... Kənjljne kjckentai qaiqbbn kəlenkesj tyse, qambysa, əkjnjctjn ystjnde volsa, — oibna varlyq əzjn sezetjn çetjspei türqan nərse-djn varlyq tysetjn var emes pe... Quanyçtb volsa ec nərsej elemei çyre veresjn qoi... Kjckentai qambysa volqanb varlyq çetjç keledj. Olar nege eske tusedj? Tegjnde qambyatbn çaqdaidbn quanyçtb, vaqçtb inçenerde nesj var? Dialiktike ne? deidj. San saraqa, sara sanqa ainaladb... Osb qaralyq çaqdailardbn varlyq çinalbr keljr Raqmettjn sarasbn əzğertjr çjberer me eken... Çoq olai volmaidb... Bül qaiclyq... Bül qaralyq, quanyçtb qaralyq... Quanyç səl kecjkse, qaralyqtb çetjr keletjn var emes pe? Bjraq, bül qaralyq ra eken? Bül qaralyq volqanmen quanyçtb ornbn keljr otyrqan çoq ra? Tegjnde qaralyqqa Raqmettjn çyregjnen orn çoq... Ol qambysa, — ol voibn qaralyq vasqandbqtan emes, bül tek sol qaralyqtb kelgenjne qana qambyu. Formalni logika qate aitaç: Sakrat degen tek Sokrat voladç. Çoq, durb emes... Quana vjlu degen söz, çylai da vjlu degen söz. Raqmet quanyçb ycjn çylai da aladç, vasbn da veredj.

Sonda da Raqmet bqlastbn aldbnda əzjn kərsetjr qalqçsb kelgen çoq ra osb?... Solai-au əzj. Sondbqtan da, mjne Raqmet çengjzgen çoq ra? Ol aitaç... Ondai mjnezjnjn çoqtbqbn tysjndjredj...

Raqmet çetjr keldj:

— Kecjr bqlas, men tyk vjlmeimjn... Kerkem ənermen yc qainasam sorpat qosymaidb. Men tek kəmjç inçenerjmjn...

Bqlas tesje qaradç. Raqmet əz səzjnen əz qorqçr qaldç: «Os men ne aittbm?... Əvden vyljrdjm-au».

Bqlas ornbnan türdb.

— Qane, çyr keteijk... Esjktjn aldbna əbqqanda Raqmet çaqdaidbn aublyqbn endj sezgendei boldç:

Endj qaida varadç?...

— Raqmet ec qaida var ma, vjzdn yige cyr, yi oqaca, әieljmnen vasqa ec kjm coq — dedj Bqlas.

Ekeuj cyrjр kele çatьr. Raqmet endj тьпьсталайн dedj. Ec нәрсе-нј vylджrмегеп екенмјн, — dedj, dos тартьм, — dedj, dalaqa qon-vaitьн voldьм — dedj.

«Aqьmaqььq eken. Өzjne-өzjn qaralьq satьp aьp cyrgeп... Uiat mьпьд Raqmet, romantik volьp ketersjn... mьндаi қақдаидь qai romanпan oqььд Raqmet?...»

Raqmet oгьндьqqa oгьрдь. Vidjn јcј әdemjler қinalqan... Өreskel тўrqan vјr zat coq. Bәrј oгьнда. Casau тўrqan нәрсе coq. Tөrde qьzьl kjlem. Vidjn ekј қақьнда ekј krovat. Tereze acьq; Taudan samal қel soqьp tūr.

Tyngj salqьнда taudan soqqan samal қel, carcar keljр, әtkencek, altь vaqan теvu, таң erten тоңазьqan соң oianьp ketjр, көрpenj vьrkene тьsjр, қатаьн uиь... Bүl yceuj de erekce kјsjjn денesjn vaіqьтадь...

Bјr uaqьtta Bqlas:

— Dәmelj, — dep aіqai salдь. Yige vјr әiel keldj.

— Тапьсьпьz mьпau менјң әieljm Dәmelj, қақьнда yilendjk.

Raqmettjn aldьnda vaqana redaksiede көргеп әdemj qьz tūr edj.

XVII T A R A U

Raqmet, ketkence Bqlastьң yijnde tūratьн voldь. Nege ekenjn qai-dam, Raqmettjn Dәmeljge qaraqьсь keledj de tūrady. Dәmeljmen vaqsaqa vaqьсь keledj. Raqmettjn oиьнда ectene coq. Tek vaqcada, skameikede, yndemesten qatarlasьp oгьrsam, dep oilaidь.

Raqmet aq көңjl қјgjt qoi. Bјr kynj Bqlas vјr тьqьz қүмьs јster қatqanda:

— Dәmelj vaqsaqa varaiьq, — dedj Raqmet.

Dәmelj Bqlastь өte қақь көredj. Kөrmese oгьra almaidy. Bqlas yide қүмьs јster oгьrqanda Dәmelj qasьna keljр oгьradь. Ekeuj de vјr-vјrjne tesjle qarasadь. Bјr uaqьtta Dәmelj vaqьttь quanьсь qoi-пьna simai Bqlastьң moиьпnan asььp qūcaqtaidy...

— Qalqam мен sen ycјn tuqamьn, — deidj Dәmelj.

Bүl, Dәmeljnјң сьпь, vūqan Bqlas ta senedj.

Dәmeljge Bqlastь syujnјң qьzuy ec uaqьtta vasyimaitьн siaqьt. Kynjge tyste pereriv uaqьtьnda keljр Bqlas Dәmeljnј qūcaqtар vјr az vasyп sipар oгьгьp, syijр ketpese, Dәmeljnјң көңjlј көncjmeidj.

Dәmelj Liza siaqьt mјnsјz, asa sūlu emes. Bјraq, adam valasьnda sirek uсьraitьн vјr erekce syikјmdjlk Dәmeljde var.

Dәmeljnјң vetjne qaraqanda appaq vet, qьr mūrьп, oіmaq auьz көrmeisjn, cyrektj qьtьqtaitьн, тепјzdei calqьqan vјr quanьсьtь сьr, sәule көргendei volasьн... Bјr asa нәzјk, әdemј muzike esјtkendei volasьн.

Raqmet quanьсьtь syiedj. Bјr coq gyldei cecек atьp, өmјrge кө-

Ek verjп tūrqaп quañctan tek көз айымай қарап отырсам — deidj Raqmet.

Dәmelj Raqmettjң waқsaқa wapaйb degen sözjң qaitarqaп çoқ, kecke ekeuj waғыp, wjр qarañbь çerdegj skameikege отырдь.

Raqmet söz qatqaп çoқ, ças baladaj ec qandai uaiьmsьz quañc-
tьñ qasьnda отырqaпьñ, әsem tyrde dem aьp, çainap отырqaпьñ se-
zjр, soқan riza wolьp отыpa werdj.

Tek әlden uaqьtta Raqmet:

— Quañc degen ne eken? — dedj.

— Berj qara, — dedj Dәmelj — quañc mьna menjң көzjm...

Raqmet awaisьzda çyregjñjң soқьp, denesjñjң cьmьrlap ketkenjñ
өzj de sezwei qaldь. Raqmet wjр nәrsenjң wolarьñ sezdj de odan qa-
cьp yndemesten ornьnan tūrьp çyre werdj.

Uige kjrsjmen esjkten kjrjр Dәmelj çygjрьp waғыp kyieujñj
moйьnan qūcaqtaj aldь.

— Kјckene senj көrmegenge saқьньp qaldьm qoi, — dedj Dәmelj
syjр çatьp.

Ertenjне Dәmeljñjң өzj Raqmetke waқsaқa wapaйb — dedj, Raq-
met qoьm timeidj dejñ dep edj, çyregj aьp ūcьp, ondaj sözдж ait-
qьzwaq tygjl, oilandьrmaдь da.

— Men өzjm sonь sjzden sūraiьñ dep tūr edjm — dedj Raqmet.

— Özjң sūrasaң men warmaimьñ.

— Endj qaittjm oibai-au!

— Özjm sūraньp waram...

Ekeuj taқь kecegj çerge waғыp отырдь. Wjр az uaqьt өtkennen ke-
ljñ Dәmelj Raqmetke qaraq kyljmsjredj.

Raqmet saқьndaj tystj. Dәmeljñjң көzj ottaj çandь. Dәmelj ьcьb-
aq, көkјregj wjр көterjлjр wjр wasьladь.

— Cјrkjñ-ah, gyl siaqь ertendj-kec qolqa ūstar отыратьñ adam-
wьñ-au.

Dәmelj wьqьььqtap кер kyldj.

Baiaқь taudan-tasqa or qoiandaj sekjretjñ kylkj. Dәmeljñjң kjr-
cјksjz tawiqь quañcьñ, baladaj aq көñjl, taza çandьььqьñ sonьmen
qatar өte qьzu çastьqьñ, denjñjң saulьqьna, өzjñjң erekce көrkem
ekendjgjne senjmdjлjgjn көrsetetjñ kylkj.

Bül waiақь өzjmjzge тапьs Dәmelj qoi.

Raqmet cьdap tūra almady.

— Dәmelj quañcьñnan kјckene maqaп da wercj, kylkj cьqqaп
auzьñnan wjр syieijñ we? it wolaйьñ oймьda aramдьq çoқ...

— Ol quañcьtьñ iesj wap qoi... kjm көrjngenge syigjze wera me
eken? — dedj Dәmelj.

Raqmet yndegen çoқ... Çyregj alas ūrьp qattь soқьp kettj. Liza
әsjnen cьqьp kettj. Dәmelj Raqmettjң көñljñ qaldьrьp qoidьm
qoi — dep qoьñ moйьna salдь. Wjpaq, Raqmet көñlj qalьp, ūialьp
отыp edj. Ol өzjñ өzj zorqa ūstar отыp emes pe edj? Ernjenen tјstep
syidj de aldь. Dәmelj Raqmettj salьp qaldь da atьp kettj. Raqmettjñ
çapkesj çerge tysjр ketjр, sonda wjр az jzdedj.

— Dəmelj, Dəmelj!

Dəmelj sol kyijnde çoq... Raqmet vaqsanın için əldə necə rət ara-
ladı. Tava almaı qoid. Saqat 12 de yige kelse, Dəmelj kelip üiqtap
çatır eken.

* *
*

2-3 kypnen keijn bqlas braqbzqa komandirovkege kettj. Raqmet
pen Dəmelj oñasa qalır qoid. Raqmet cümbsın vjtjrp kelgen soñ
ekeuj kinoqa varadı, vaqcada qdbıradı. Bjr kypj vaqcada çyrj
Raqmet Dəmeljnı kore almasa tıra almaitın aitt.

— Dəmelj menjı çyregjm çanır varadı — dedj Raqmet.

— Saqan keregj mınau qoi, — Dəmelj ernjn tosty.

Kecke yide otırqanda, Dəmelj çılap çjberdj.

— Men bqlasty çın syiem, men oqan özgere almaimın.

Osydan soñ Raqmet ekj kyndeı kelmeı, vasqa çoldasın yijnde
çanır çurdj. Uçjncj kypj Raqmet kelgende, Dəmelj cecjnr tösejnde
çatır eken. Kerpelj sbr Dəmelj keudesjn çalañactadı. Jc köilegj-
njd ıby çolın ystjne tysj, köilegj tömen sbrıqan. Tönkerjlgem
kesedeı ekj almanın arasndaq sızqca körjnr tür.

— Berj kelcj! — dedj Dəmelj Raqmetke.

Raqmet kelip tšekke otıra bergende Dəmelj qıcaqtap syjrp-syjrp
adı.

— Raqmet esjktj jlir kelsen, qaitedj? — dedj Dəmelj.

XVIII T A R A U

Bjr aidan keijn Raqmet cümbsın vjtjrp Qaraqandıqa qaitı. Liza
əlj Donbastan qaitraqan eken. Akademikten toıqa ədeij keletjnı
vjldjrgen qat kelip çatır eken.

Bjr kynderj Liza keldj. Endj ekj-yc kynde toi voladı, dep tür-
qanda Raqmet Alma-Atadan qat aldı. Qattı çazqan Dəmelj eken.
Raqmet eotene sezvei asır oqı vastadı.

«Çanım Raqmet, sen de, men de bjr ylken qateljk jstep edjk.

Çastıq çjrkjn kjmdj otqa salmaidı. Bjraq, ylken vaqtsızdıqqa
ıçıradım. Jcjmde ekj ailyq valam var. Senjı ec narsen ketken
çoq. Bjraq, men dyniedegj eñ qara vet völdım».

Raqmetjn çolınan qat tysj kettj.

Qol, varlıq denesj djrjlder, qalçıdar tšekke zorqa çettj. Çy-
regj suıdar, çastıqqa vasın tıqır, çatır aldı. Lizadan aıbrıdın,
adamçılqtan, kommunistjkten aıbrıdın, degen oi ornınan atır tür-
qızdı.

— Oıbrımai, endj qaitjım.

— Laqnet saqan Raqmet, laqnet. El-çürtqa qalai körjnesjn...

Raqmet tšekke qaitadan qıladı. Varlıq aıbr özjnde ekenjn, öz
vaqıtın özj qorlap çyrgenjı eptep seze vastadı. Endj qaitu kerek?
Bqlas Raqmetke senip, yijnde tastap ketkende, mınadai sımıdık jst-
tep qoidı, oıbrımai, bqlasqa, çürtqa ne deidj? Bırjnen de bqlas

Dəməljnj jcndegj valasymen quyr çberse, çürt Raqmetke laqnat aitarai ma, Raqmet vjeudjnj əp-ədəmj maqavvatyn, yijn vüzər, qanqyr-tyr qalai tjrj çyre alady... Raqmet-au, ne jstedjn endj qaitesjn... qylmbs jstegen çoqsyn va, Lizanb da, Dəməljnj de vaçytsyz etken çoqsyn va? Lizaqa ne vetjndj aitasyn? Erten toıyña keletjn akademikke ne vetjndj aitasyn? Masqara volqan çoqsyn va?...

Raqmet kər oilanbr, Dəməljnj almaqsy voldy. Lizasyz çyre almaitynbn sezdj, vjraq bqlas tastasa, menjn de tastaum qaiuanbyq volar, dedj. «Syigenjme, Lizama qosyla almaı, vaçytsyz ətəijn, vjraq adam-sylyqymdy çoımaımyb» — dedj. Ekj kynnen keijn yilenetjnjn vjldj-jr, Dəməljge qat çazdy.

**
*

Donbastan Liza keldj. Yijne keljr tyspesten tura Raqmetke keldj. Raqmet təkəkte qısair çatyr eken. Liza camadanbn esjk auzyña qoıa salbr Raqmetke tura ımtıdy. Vjraq, vıgınyqy Raqmet çoq... qoıynan qysyr amandastı da qoidy. Liza qıcaqtar syieijn dep edj, ernjn albr qactı. Liza süstibr tıgıbr qaldy.

— Saqan ne volqan Raqmet? Çanym, qalqam saqan ne voldy?

XIX T A R A U

Vjraq, Raqmet Lizamen çolyqudyñ evjn tava almaı çyrdj. Soqyba qaytta Lizanbñ Servak degen inçenermen çyrgenjn kərjr, tjrtj yide otyra almaıtyb voldy. Vjr kynj saqat 10 nan 12 ge deijn Lizanbñ terezesjnñ aldındaqy vjr skameıkede otyrdy da qoidy. Saqat 12 den vsqanda inçener Servak pen Liza keldj, Liza quanıstı, Servaktjn qoltyqynan ıstap, çaidarş sözder aıtyr məz volbr kele çatyr. Raqmet qaranoqyda vuryjyr, qarap otyr. Servak pen Liza yige kjrjr kettj. Lizanbñ terezesjnən cam çarbyqy tystj. Raqmet terezenjn storıbn çauıbr qoıa ma — dep qorqyr otyr. Vıraq, Liza çarqan çoq. Raqmet kərjr otyra verdj, Servak ystelge otyrdy. Liza tuplesjn, culkijn cestj. Sonan son sırt kjmjn cestj. Çygjıjr vardy da stelde otyrqan Servaktjn moıynan qıcaqtar syıjr-syıjr aldy. Raqmettjn ıstıq çyregj mız volbr, kəkjregj qarıs aıgılybr ketkendeı voldy. Ne volqanbn vjlmey terjs qarady. Raqmet qaityr qaraganda Servak yidjn ortasında Lizanb qıcaqtar syıjr tür eken. Liza ernjn tosybr, volryldar Servaktjn qoında çansyz çatyr. Raqmet taqy terjs qarady. Çyregj çarqan attai tulady. Ornybnan tıgıbr, terezege qarap edj. Servak Lizanb qıcaqtar krovatqa albr vara çatyr eken. Raqmet otyra kettj. Esj-tysjnən aıgılybr kəzjn çımdy. Seljk etjr kəzjn asyr alqanda, Lizanbñ yijnde cam sənjr qalqan eken. Raqmet ornıbnan qarqyr tıgıbr qalanbñ cetjne qarai çygjıjr ala çəneldj. Tynjmen sandalyr kər molalardyñ jcn aralar çyrdj de qoidy.

**
*

Ekj kyn ətkennen keijn Liza men Servaktı Raqmet klubta sırybnan kərjr qaldy. Elemeijn dep edj volmady, çyregj ezljr, tjpten

qaiqylanьp kettj. Liza men Serbak klivtanьp сыqqanda artьmanьp егъp Raqmet te сыqть.

Qaraqь çıldьzды tynde Liza men Serbak vjz adamdai vjzjgъp qūcaqtasьp keledj. Artьnda көrjner, көrjnvес volьp көz çazvai Raqmet kele çatьp. Serbak pen Liza Serbaktьn yijne keljьp, esjgjnъn alдыndaqь skameikege otьgьstь. Raqmet qarsьdaqь yidjъn vьgьсьna çasьgьnpьp tūra qaldь.

— Lizocka endj osь aldaqanьn da çeter, endj aldai almaisьn — dedj Serbak qьza seiler, ornьnan tūgьp.

— Aldamaqanda ne etpekъj edjn?

— Çyr, yige kjremjz. 5-aq минут qoi, ec nəseң ketpeidj.

— Qoi сыraqьm.

— Sen qusьn Liza, ədeij menjъn qanьmdь qьzдыgьp, qūtyrtьp çyr-sjn. Sen nege aldaisьn? Əneu kunj vjz samды çaңa qana əçjre vergende prisluganьp keljьp esjktj qaqть, oqan cam səngende kele qoi dep aitьp qoiqanьn qoi... Men sonda çьndь volьp kete çazdadьm. Sol aldaqanьn çeter endj çyr yige...

— Qoi Petr... Menjъn syietjъn adamьm var, men oqan ec uaqьtta da əzgergen emespjn.

— Çastьq degen volmai ma Liza, senjъn qanьn nege qьzvaidь?... Serbak Lizanь qūcaqtai aьp, qьсьp-qьсьp syijьp aldь... Liza vьl-qьnpьp edj, сыqa almady.

— Qoia ver deimjъn, qoiasьn va, çoq pa?

— Çyr Liza yige!

Serbak Lizanь yige qarai syirei vastady.

— Qoi deimjъn.

— Liza, Liza, Liza.

Serbak Lizanь qūcaqtap əte qattь-qattь syijьp aldь...

— Çyr Liza, mьna çyregjmdj qaracь...

— Oipьrmai, Raqmettjъn көzjne qalai səp salaisьn.

Liza vьlqьndь, Serbak syirelep əz esjgjnъn alдыna aьp vardь.

— Qoia verçj Petr...

— Çoq əltjrmesen, qoia vermeimjъn.

— Uь endj qaittjъm, oivai çanьm, ainalaisьn volmaidь qoi...

— Boldьramьz...

— Qūdai-ai Raqmetke ne vetjmdj aittьm.

Serbak taqь syijьp-syijьp aldь. Yige qarai syirei ala çəneidj.

— Petr, Petr, Petka, çanьm səl tūra tūrcь.

Serbak səl toqtady... Entjgъp demjъn aьp tūr.

— Qane, çyr Lizocka, læzzetten nege qacasьn?

— Tūra tūrcь kjckene, oipьrmai vasьm ainalьp vara çatьp qoi, djrjlder varam qoi... Çanьm, səl tūra tūrcь...

Serbak Lizanьn verj vьrьlqanьn sezeijъn dedj. Momenttj paidalaьnpьp qьzдыga tyseijъn dep qūcaqtap vaubьgьna qьstь...

— Tūra tūrcь... Oipьrmai Raqmetke ne vetjmdj aitam...

Serbak qūcaqtap yige qarai syirei vastady.

Liza esjktjъn tūtqasьnan ūstap tьrььp tūr. Serbak jcke qarai tar-

тады. Liza tütqаның çjbermeidj. Bjr uaqytta Lizаның көzj çainар, оi-
пақыр, ветj qызарьр kettj de:

— Al volmasa dep, — tütqаның qoia verjр-ақ çjberdj. Esjrgen
Сервак qұсақтар ala çөнeldj.

— Qūдай ūrdь — dedj Raqmet өзjnen-өzj, keijn qarai salььар
kete verdj. Bjr meзgilde Raqmet өзj de sezvei, артына бүгьлдь da,
çygjрjр Сервактың yijne keljр esjgjn teujр кер çjberdj. Esjk çарььь-
ьр ьндь da qaldь. Raqmet jcke kjрjр keldj. Liza qoььna көseu аьр
yidjñ ortasьnda tūr. Сервак аузь-мүгьннан qan ақыр төsektjñ ystjñ-
de çатыр.

— Sūlu qьz sen de solai ma edjñ? — dedj Raqmet tesjle qarар...
Liza qoььndaqь көseujñ tastар çjberdj.

— Men senen ьгьмдь çasьrmaimьн Raqmet, men de ças emes-
рjñ ve, көñjlmjñ səl бүгььqаның ras... Bjraq, ecteңe volqan çоq,
qaita көrmeisjñ ve ne volqаның — dedj, Liza.

— Maqūl, vūl çoьь osьlai volqan сьqар... al anau kyngj camдь
өөndjrgenjñdj qaida qoiasьñ?

— Sen maqan Raqmet, senjñ отьрқаныңдь көrjр, әdeij çyregjñde
qьzqаныс tuqьzaibñ dep jstedjm. Qьzmetker әielge camдь өсjre ver-
gende esjktj qақ dep qoioqam. Әitpese terezenjñ ctorьñ çappas рә
edjm.

Raqmet mūnь çақсь vjlse de ьr vjldjrgjsj kelmedj. Onьñ ystjñe
qьzqаныстьq sezjm voььna simai, çарььр keteijn, dep tūr.

— Qoc vol! — dep Raqmet сьqа çөнeldj.

— Raqmet, Raqmet, çаным, çаным, toqtасы...

Liza артынан tūra çygjrdj...

Raqmet бүгььр qarады:

— Çаңа Сервакты да çаным деп çатыр edjñ qoi.

Liza sūr-sūr volьр kettj.

— Raqmet, vjreudjñ qатынн ainalдыгьр, alam dep çақьndасыр,
çyktj qьqаныңda men senjñ vetjñe qarар pa edjm, sen çазьqсыз me-
ñ osьnca qaralauqа qandai qақьñ var edj? Senseң senen vasqа ec
kjmdj de сьп çyregjmmen çаным деп айтқан emesрjñ...

Raqmet Lizaqа çақьndады. Çасqа tolqan ylken qара көzderjne
qadalьр, tesjle qarады... Sөitjр, сьqыр çyre verdj... Artьnan Liza erdj.
Ekeuj Liza yijñdj esjgjnñ aldьna keldj. Raqmet qoldарьн Lizаның
iьqьna salьр, көzjne qadala qarар tūrьр:

— Сервакка tosьр syigjze-syigjze tozдырқан, eskjrgen ernjñdj
endj Raqmet syie алмаş dep, бүгььр kete verdj.

Liza отьннан qozqala almai tastai qattь da qaldь.

Raqmet qarасын yzjр ketjр qalqanda өksjр-өksjр çьлар çjberdj.

Raqmet acu ystjñde aitarьñ айтьр saisa da, артынан өkjñjр, тyn
ortасына deijñ тынстьq көrmei, төңбекcumen voldь. «Qар, beker
aitқан ekenmjñ» — dep, Lizасына çаны асьр çьлар ta aldь... Tyn orta-
сь aua, tūrьр kijñdj de, таң atқанса сьдай almai, Lizаның yijne vardь.

Qьzmetker әiel сьqыр:

— Tynде çьлар-çьлар ketjр qalqan, qaitьр kelgen çоq — dedj.

Raqmet qavьrqaqa syiengen kyjnde qaldь. Bar demesjnen çan ketjр, qozqalmai qalqandai voldsь.

XX T A R A U

Qaraqandьqa Lizalardьn тойна әdeijler akademik keldj. Qьзын qūcaqtар syjр çatьр:

— Әdeij toilarьna keldjm, — dedj akademik.

— Онь qaidan vjldjn? — dedj Liza.

— Raqmet telegram bergен.

Akademik cesjnр ystелge oтьrdь.

— Raqmet qaida, Liza?

Liza yndemeidj.

— Men saqan aitam Liza, Raqmet qaida?

Liza төмен qarар çauар vermei qoidsь.

* *
*

Bqlas Bьrөzdan qaitqan son tykrjlyktj jsteuge komandirovke aьр, yjmen көсjр Qaraqandь keldj. Keljsjmen Bqlas Raqmettj tauьр aьр, çyjркеlestj de qaldь.

Raqmettjn çyregj suьldар tьra almadь.

« — Sen qaiuan ekensjn qoi, senj dos dep çyrsem» — деп aitьр saladь qoi деп төве сась tjk tьrdь.

— Dәmec çyktj, ia ... çaqьnda vjр valanьn rapasь voluqa tьr-mьz... Әi, Raqmet өmjrdjn qьзыqь yilenude eken. Tez yilen...

Raqmet qьzarьр tьr... vjraq, sьr vjldjрmei tьr.

Bqlas qoimai çyrjр, Raqmettj yjne aьр vardь...

— Çaqьnda valam voladь... Raqmet sen de qalьsраuьn керек! — dedj Bqlas yjnde.

Raqmet oтьra almadь.

Keterde oңacalar Dәmelj:

— Sen menj masqaralar, өmjрde ketreitjn etjр таңвалаqаньn мен tьрмаi, vaьmьnan асьратьр alam degenjn ne? — dedj.

Raqmet ecteңe aita almai vulьqьр qaldь.

— Kесjр! Dәmelj, saqan çamanсььq oilau menjn oььmda çoq edj — dedj Raqmet.

Raqmet Bqlastan сьqьсьmen Lizaqa vardь.

Esjktj тьqьldatьр edj.

— Kjрjn, — dedj vjр erkek dauьs. Raqmet асьр qaldь. Auьzqь yide akademik oтьr eken. Çyгjрjр varьр qūcaqtai aldь.

Akademik Raqmetke qadala qarар tьrьр:

— Mьna Liza ne deidj, qaraqьm? — dedj.

— Liza әceijн oinar oтьрqan qoi, endj toi çasaimьz...

Liza ornьnan tьrdь:

— Men kyieuge сьqпаньm çoq, сьqраимьn da. Çasasa toidь Raqmet өзjnң qatьньna, valasьna çasar. Onda menjn ne qaqьm var..

Raqmet qьzarьр sasьр qaldь.

— Menjñ ec qandai valam da, æieljm de çoq... Menjñ valam da, æieljm de, ækem de, cecem de sen emessjn ve?

— Raqmet! vjrjn-vjrj çaqşь көretjn ekj adamññ maqavvatññ glandьгьр, vüzьд. Ol ekeuj endj vjr-vjrjn aldaumen omjr syredj. Sen osь qьlmьсьндь sezesjn ve? — dedj Liza.

— Nege sezveijn, osь qьlmьсь menjñ tyvjme çetjr, çer vetjneñ çetjьр ketetjn tyrj var.

Raqmet ornñnan türьд.

— Men senderge tysjnveimjn!

Raqmet сьоьр çyge verdj.

— Raqmet, ne tyvjme çetedj deisjn, Raqmet, au Raqmet. Toqta Raqmet.

Liza çygjrjр dalaqa сьqть. Bjrаq, Raqmet qaramai kettj de qaldь.

* *

*

Ус kynnen keijn akademik Leningrad qaittь. Stansaqa Liza, Raqmet сьоqагьр salдь. Akademik Raqmettj oñacalar сьоqагьр аьр, маң-даьннан syjр түгьр:

— Əlj-aq Lizaññ acуь vasььр, көnedj, qam çeme, — dedj.

XXI T A R A U

Kerjlgен münarlanqan dalaqa төнген мөлдjр көк aspan. Sonau vel astьnda çаңа сахть qүгьльсь çатыр. Bərgñen vijk volьр сахтьññ vetondь yij tür. Eñ төvesjnde tytjn сьqатын түрvasьnda yc adam çyr. Aьstan qуьгсаq qүсар көrjnedj. Tyvjnde çerde Raqmet, Aleksei, Sektjvai, Ermolin, Kulevakin, texnikter tür. Raqmettjñ qolьnda vloknotь, dalaqa qarар qalьd oida, Sektjvai тьрьгьсьр сьдаi almai түрqan рjсjnde.

— Endj qaittjk Raqmet, çүмьсть toqtattьq pa, dedj Sektjvai.

Raqmet çalt qaradь, qarар түгьр, vloknotьñ qaltasьna salдь.

— Nege? — dedj Raqmet.

Desəntik Raqmetke çaqьndai tystj. Traktordьñ dyrjldegenj, ai-qai... sөz, u-cu, çai aitylqan sözdj esjtkjzveidj:

— Çүмьсьсьлар jstemeimjz deidj, çerden сьqqan gaz tjpten kyctj. Ekj adam əlu alьdьnda, oqan olem dep tyspese, tjrj сьqam dep ec kjm tyspeidj, — dedj desətnik.

— Nege? — dedj taqь da Raqmet. Onan soñ qavьrqaqa syiendj. Çьrьvavaiarqa qaradь.

Kulevakin:

— Men analiz çasadьm, Tjrestjn өkijlmjn. Çүмьсть toqtatu, ke-rek, ventolətjrdj kyceitu kerek, gaz qүгьqan son jsteu kerek, — dedj Kulevakin.

Sektjvai acуь dauьь pen:

— Ol ne degenjñ? Onсьz da zian az emes! — dep aiqai salдь.

Raqmettjñ oibь vөлjnр kettj:

— Menjmce, apparatpen qarulanьр jsteuge voladь. Reperatьr men jsteu kerek. Peremicka çasau kerek...

— Gaz ekjncj kverclaktъn ең төмөңгј garizontъnda, — dedj Ermolin.

Texnik terjs qaradъ. Aleksei keldj.

— Qane, Raqmet ne deisjn?

— Reperatъrmen qarulanu kerek, astъndaqъ garizontta peremicka çasau kerek, çûmъstъ toqtatuqa volmaidъ, — dedj Raqmet.

Texnik umjtsiz tyr men:

— Çûmъsъlar varmaidъ, betonсъlar da, parodъ tasucъlar da, — dedj.

— Dûrъs emes — dedj Aleksei, — vjr minut te çûmъstъ toqtatuqa volmaidъ. Сьçatъn adam tavъladъ.

— Әrine, kjdjrtuge volmaidъ, төмөңгј garizonttъn ең soçqъ plastasъn acъp, varlъq mexanizmdj qandъruqa vjr nese-aq ai qaldъ — dedj Sektjvai. Çygjrp Arkaca keldj. Texnik әlj көңгjsj kelmei tûr.

— Tysken adamdar qûlap çatъr, çûmъsъlardъn vәrj dalaqa сьçatъ.

— Trest çûmъstъ tastatuqa vûirъdъ. Qûrъ көkjrektjn keregj çoq. Senen artъq vjletjn adamdar var dedj Kulevakin.

— Trest olai demeidj, kerek deseң saxtъ qûratъn Trest emes, men — dep çerdj teuip qaldъ.

Arakaca maqtanqan tyrde:

— Bjzdjn vrigadj erjktj tyrde tysjp jsteimjz dep otъr — dedj.

Texnik ala көzjmen qaradъ.

* *
*

.... Partkom qatсъsъ kabinetjne varlъq kommunisterjn çinadъ. Sektjvai da, Raqmet te, Ermolin de otъr.

— Çaқdai, көrjp otъrsъzdar tjpten qûpъn, prohodke de çûmъs jsteu asa qauьrtъ. Vjraq, çûmъstъ toqtatъp qoia almaimъz qoi. Kesegj qalalъq komittetjn qauъsъn oqъdъndar... Qane, kjm prohodkede jsteuge өз erjktejmen varadъ — dedj Aleksei.

Kommunisterdjn varlъqъ da qoldarъn көterdj. Cette otъrqaп Qaidar ornъnan tûra keldj:

— Çoldas Aleksei, vjzdjn qaisъmъzddъ qûncъlъqtan qacadъ dep ollaisъz, odan da өзjnjz tandar çjberjnjz, — dedj.

Aleksei ornъnan tûrъp:

— Vәrjңe vjrdei otъn çoq! — dep kyldj.

Qaidardъn qasъnda otъrqaп saқaldъ:

— Saxtъ ucjn vas verudjn өзj qûrmet voldъ-au, — dep kyldj.

Sektjvai artъna vûrъlp qarap:

— Әrine solai, — dedj.

Aleksei qarъndacpen ysteldj tьqылdattъ.

— Çoldastar әңgjme endj sol gazdъ çoipъ сьçu.

— Әlmei сьçraimъz! — dedj Qaidar.

— Әlmei сьç, vjraq çeңvei сьç pa! — dedj Aleksei.

Çibъs tarqaqan soң esjktjñ aldъna Aleksei men Raqmet съqtъ
— Men de tysem, — dedj Raqmet.

— Nege?

— Qalai jsteudj kersetpesem volmaidъ, vasъnda volu kerek...

Ekeuj çyge seilestj. Aleksei qatъqqandai voldъ:

— Sen съqrai qalsan, onan soң saxtъ çasalmaidъ qoi...

— Basqa kommunisterden artъqrъn va, olar da vара çatъr qoi, —
dedj Raqmet.

— Əngjme onda emes qoi, vjraq съnъnda əzjñ vas voluъñ dūgъ
ekenj ras, — dedj Aleksei.

Ekeuj saxtъqa qarai kele çatъr.

Absqa ūzadъ. Saxtъ qūgъbъsъnъñ vergj çaqъnda qaraiъr ketjъr
vара çatъr.

...Saxtъ ystjndegj kombinat aldъnda Arkacanъñ brigadsъ tūr,
kommunister de çibъr çatъr... Aleksei men Raqmet solarqa vаgъr
qosъldъ. Varlъqъ kombinattъñ jçjne kjrdj. Əlj tolbъ vjtrepen yidjñ
lampavoï, monca, kantor, ər tyrlj məsterskoilar volatъn vөлjmderjñ
aralap ettj.

Bijj yidjñ edenj sement, aiaqtъ vasqanda tarsылdaidъ. Koridor
men çyjr otъgъr çalpaq temjъr satъmen çoqarъ kətərjldj. Kjlet,
taqtaidъñ qorcaubъ da, aqasъ da alyvаqan. Taqtailar vūgъn sement
salqan vos vөckeler domalanъr çatъr.

Kyn vatъr vара çatъr. Kjkene paravoz asъqъr ketjъr vара çatъr,
aiqai saldъ. Paravozdъñ aldъnan çygjъr Ermek ettj. Jcke kjjъr te-
mjъr satъmen çoqarъ kətərjldj. Temjъr satъnъñ төvesjne çaqъndadъ.
Onan soң carcar tekъjekke aiaqъn dəlder vasъr, çoqarъ qaradъ.
Saxtъ yijjñ төvesjne asъr kətərjlgен temjъr satъdan çan-çaqqa
kөz çjverdj. Kyn vatъr ketken. Çuldъzdai qaptar ketken elektr ça-
gъtqarъn kөrdj. Qaptar çyrgen adamdardъ kөrdj. Taqъ çygjъr ala
çeneldj. Kommunist, komsomoldar kijjъr, kjletke mjnejn dep çat-
qan çerge vardъ.

Kyljъr tūrqañ Malъsvaidъ kөrdj. Entjgjъr tūrъr:

— Съraqtarъm, menj de ala ketjñder, — dedj.

Malъsvai kyljъr tūrъr:

— Adam çetkjljktj, — dedj.

Ermek Çыqъvaidъ kөrdj. Kimeler qasъna vardъ.

Çыqъvai kijjъr çatъr:

— Brigadirge var, — dedj, qolъn cocaitъr Raqmettj kөsettj.
Raqmettjñ qasъnda Aleksei tūr. Ermek keldj.

— Çoldas iңçener menj de ala ketjñz, — dedj dausъ qaltъrap.
Raqmet Ermektjñ vas-aiaqъna qarap aldъ da:

— Bjdjñ tjrj съqubъmъz ekj talai qoi, — dedj.

Ermek çan-çaqъna qaradъ. Kyljъr, quanъtъ, — tūrqañ adamdardъ
kөrdj. Malъsvaiqa qaradъ. Malъsvai ezujñ çimai əlj kyljъr çyг.

Onan soң Ermek.

— Meñj, — dedj.

Suьq kuzdjn kynj, qar җауьр тўр. Kөcedе дауьл, qarдь ўсьььр ўиьтқьтър тўр. Aқас вагақ тerezelerjn җел мен qar сабалар, esjgn qar ваььр qalqan. Tyn. Bўl komsomol varaқь. Bjr вөлmede altь төсек. Vide pec қоқ. Tөrt aiaqtь temjr pec тўр, оьнд мўрҗась тerezeden сьққан. Sol сьққан җерjнен кjрген qar, мўрҗась мўз қьльр qatьr- qan. Terezenj aldьnda вjr komsomol ўиqtар җатьr. Bўl лias сах- төг. Terezeden суьрқан qar, көрpesjnjn ystjn аррақ мўз қьльрть. Ғастьрқьн җарқан qar, erjr qaitadan мўз воьльр, сась җастьрқьн җавьььр qalqan. Ol, jctene тьндaitьн emes, ўиqtар җатьr. Kjckene qara җjgt, вўl vagөncj Egentai. Tөсекте вjr иьь воьльр вьrjsjр җа- тьr. Kөzj асьқ, ўиqtақан қоқ. Kөр qақаз qўсаqtар yige Сьмьгбек кjрjр keldj. Qаңьлтър рectj qаңқьrlatьr, jcnj toltьгьr җақьр җьвер- өj, аузынан сьққан tytjn yidjn jcnj аьльр kettj. Pec laular җаььр, сөnjр qaldь. Bўгьста вjr komsomol җатьr.

Оьнд qasьnda Qasьm komsomol, көрpege ораньр җатьр kynde- ljk җазьр җатьr:

«Ғаңа kelgen Ospanдь valalar оinar, —

Сахтьньд tyndjgn асьр kel» — деп җьверjptj.

Ospan kydjken jzdep җьrjptj, әr kjmnen вjr сўrapть. Maqan keldj — «тўнсөһьр kettjk, сахтьньд tyndjgj qaida асаьн» — dedj. Bjr qularдьн оinaqаньн tysjndjrdjk. Ғаңа kelgen Seidjлde мен bi- vac brigadaьн тава алмай, qaranқьда вjr jnen вjr jnge кjрjр, sme- на вjtkence adasьрть да җьrjptj. Smena вjtken соң вагьр desәtnik тауьрть, Liza җаңа kelgenderdjn qastарьнан сьқраидь.

...Әне вjr аққўва қьз менjn җьрегjmdj tulatьр җьr. Lizaqa sol қьз җөnjnde aitsam qaitedj?

Qali мен Grica ystel ystjnde «2-lavь ekpjndjler» атть qавьrqa gazetjn җазьр җатьr. Әzderj djrjлдеp тоңьр отьr. Qoldарь җьспрай- дь, вjraq оьн eskeretjn emes. Egentai ваььн көтерjр төsegj astьnda- қь сахтьда аьль tysetjn «вөлрj» самьн җақьр, көрpesjnjn jcnje, qoi- ньна тьқьр җатть. Qasьm оқан qaradь:

«— Ғьль voladь — dedj» Egentai, өzj kyldj. Sodan соң Сьмьг- бек, Qali, Grica yсеuj сесjнjр, вjрjktjрjр җьверgen төсектерjne җа- ть, «вөлрj» lamрьларьн җақьр көрpelerjnjn jcnje salдь. Yсеuj вjr көрpe җамьлдь. Ғatqasьн Сьмьгбек:

— Qane, Ғoldastar! — dedj.

Yсеuj qosьльр өлең aittь. «Komentерjн» әnjne salдь. Oларqa Eg- entai da, Qasьm da qosьлдь. Bьrkenjр җатьсть. Yl qara көлеңке во- лдь. Tek terezelerdj qarь дауьл сабалайдь. Ғeldjn, дауьлдьн соқуь yidj qozqaltqandai. Bjr uaқьтта gudok aiqailadь, tjpten qoimadь, вjr qauьрть нәрсе воьльр qalqandai дауьл qақь. Сьмьгбек ваььн кө- терjр aldь. Esjktjn aldьна җьgьrgen adamdardьн дьvьrj көвөидj. Esjktj асьр Aica aiqai salдь:

— Сахтьнь су ваььр qaldь:

Ғatqandar оьндарьнан ўсьр тўгьсть. лias та qarқьр, мўз vor

чатър, сасына савьсқан састьқорен вьрге тыре кeldj. Egentai кyлjр
берdj: Etjgin кijр сатқан Сьмьгбек ала көзjмен қарар:

— Nege кyлесjн? — деп сekjр tastadь.

Qasьm samdь арагьр, ұстар Iliastьң сасына савьсьр қалқан сас-
тықт сьвтjр, vosatьр aldь.

Сьмьгбек орньнан қарқыр түрдь.

Qane, volьндar!

Varьoь asьoьs кijнjр тўра сьгjрjstj.

Qalidьң etjgь tar, su edj, alqьmь сьртьқ edj, simadь, olai ter-
kьledj, vьlai terkьledj volmai qoidь. Сан-сақьна қарар edj, varьoь
ketjр қалырть... Onan соң etjktj laqtьгьр ұгьр, қалаң aiaq, тўра сь-
гjrdj: Dalaqa сьқть, voranda сьгjрjр вара сатқан қoldastарьньң
артьнан қуьр ала сөнeldj. Gudok aiquaқаньн qoiatьн emes.

* *
*

Сахть astьnda avaria volқан ucaskede tөit adam tьzeden su ke-
сjр, судь dalaqa tөгетjн nasostardь қўгьр, тўр. Mўньн вjрj Liza, вjрj
Сьмьгбек, вjрj Aica, вjрj Qali, Lizanьң ystj-vasь tegjs su, suqа
syngjр сьққан siaqtь, көilegь etjне савьсқан. Ekj қьздьң ekeuj de
djrldep сьмьs jstep сьр.

Қоқарьда парəndide telefon соқыр Iliа тўр. Сьгjрjр Əljр keldj.
Hianьң tysj суьқ. Telefondь орньна qoidь. Asьқыр сөilep, Əljрке:

— Ne voldь? — dedj.

— Əljр самьн ysteldjн ystjне qoidь. Сer astьnda Liza, Сьмьгбек,
Aica, Qalilar судь сьртқа сьқарьр сатьр, — dedj.

Iliа Əljрке oqtь көzven қарадь:

— Qьzdarqa суьқ etjр ketpei me?

— Сахтьнь сақтар қалу керек emes pe? — dedj salqьн қаamen
Əljр.

XXIII T A R A U

Boran wasьlқан. Asьқ сerdjң қарьн дауьл қалаp ketken, қар
tek əр варақтьң ьорьнда қана yijлjр қалқан. Kyn tysten auқан, anau
adьrdьң төvesjnen сəl-aq asьр тўр. Terezelerjне мўz қатқан ylken
aq yige қарар аьстан вjр қаiau kele сатьр. Қаiau аq yige сарьндadь,
ақ yidь ainalьр соқ voldь. Bўl adam аq yidьң esjgьnjн aldьnda тўр.
bўl Iliа eken. Iliа esjktj қаqtь. Аq кijm kigen дəггер əiel сьқть

— Қoldas Apanasiev кjрjнjз! — деп əiel кyldj.

Bўl əiel toььқ қара торь, сactарьн қьрққан. Сьrjс-тўрьсь, сөileuj
көртj көрген adamдаi salмаqtь, маңьздь volsa да вjр тырj сас
siaqtь. Syitsek bўl vaiақь Raqmetpen вjрге қасатьн Тоқal volьр
сьқть (Қараңьсь, қансальқть өзгерген?).

Iliа jcke кjrdj. Aldьна кjckene сақаль var, сuan көzldjрjktj кjсj
сьқть. Ystjнде аq халать var. Көzldjрjгjн аьр Iliақа қарадь.

— Iliа Vasilievic, ьygьн тақь keldjнz ьe? — деп кyldj doktor.

— Kyn қўрқатpai keledj, — деп Raқila da кyldj. Syittj de, to-

Ія аіақтарын пысыздар васыр, ролды зығыратыр, вјг есјкке кјрјр кеттј. Доктор көзјлдјргјн қайтадан кідј:

— Аuru қақсы, — dedj:

Екеуј ұзын коридормен сүрдј. Cetкј ақ есјктј actь. Іліа кјрјр, кеттј. Доктор сұртта қалды. Қызыл edendj, екј тerezелј yide 4 төсек тұр. Усеуј vos. Төр алдындағы төсекте Elemes çatь. Васын ақ сү-векрепел таңыр тастаған, васқа денесј көрјнвездј, адіалдын astьнда Іліа барқанда Elemes көзјн сұтыр çatь. Іліа васына вағыр отыран да көзјн actь.

Іліа сәіадағы сүз вен:

— Elemes, қалайсын, тәујрсјн ве? — dedj.

Elemes ezujn қимылдattь da, сәілеудјн огьна kyldj. Qань соқ, сұр-сұр. Betjne қуаныс сүгјрејн dedj. Іліа қозқалмай çatқан Elemes-tjn betjne ynjldj.

— Endj on kynde сазыладь deidj, сазыласын вјг ai dem алыста volasьн, — dedj.

Elemes көзјн кең асыр çatь.

Іліа terezеге қарады:

— Сахтынь су васыр қалды, Liza, Cьмырбектер екј сәтке volды, тјzesјnen су kecјр сахты astьнда сүр.

Ertenјne Іліанын кабинетјне Әлјр, Liza keldj.

Іліа Әлјртеге қарсы сүрјр келе çatьр:

— Bosaқан yc вәлменј маңдай алды екјрндјлер Cьмырбек, Ele-mes, Aicalarқа беру керек — dedj.

Әлјр ақсақ аіақын өзјне тarta тystјде:

— Одан да екеу-yseuden кјргјzсек қaitедј? — dedj.

Іліа тоқтай қалыр:

— Egerde yі көр volса, әг қайсысына yc вәлмеден беруге мјн-dettјmјн, вүл әзјрге қои, — dedj.

Тақы да сүрјр кеттј. Вјг uaқтыта тақы тоқтай қалыр:

— Aica мен Cьмырбекке, екј вәлмелј yidј беру керек, екеуј — екеујн алысн, dedj.

Onan соң Lizaға қарап тұғыр:

— Ol екеуј вјрјн-вјрјsyiedj, қақдай туқызу керек, тysјnesјн ве Liza? — dedj.

Тақы да сүрјр кеттј.

«Syiedj», degende Liza мұнайыр terezеге қарады, кјм вјлсјн Рақмет есјне тysјр кеттјме, yлкен қара көздерј саспен қаймақтап-ды (Bүл Aicanьн вақтына јсј «kyigendјk» pe, соқ әлде өз вақтын сақьнқандық pa?).

— Onan соң Liza, әneu kyngј silaқан yі савдықтарын тез satьр alu керек, olар савдықсыз yide қалаи отырады dedj, — Іліа.

* *

*

Sol kyngј kecke estaqattьн қасына өңкеі қастар қиналды, ortasьн-да Liza. Liza сәілесјр, әngјmelesјр тұр.

— Qalı, Іліа, Grica, Egentai, Qasьm sender маңдай алды екјрн-

İjsjnder, al varaqtarında mədeniətsjzdk, lastəq vıbyqəp ətəp. Bül
çaynıan ılgjly volmasandar, ekpjndj vola almaısəndar.

Toptan aıqai sətə:

— Dürə-aq!

— Mədeniəttj tūru kerek!

— Maqūl!

Egentai ortaqa keldj. Çəmiəp vjr kyljp aldə da:

— Bjzdn varaq remonttalmağan, kamendant çazdai qūrqaq aı-
çaimen çurdj de, qəb tyskesjn ynj ətəj, — dedj.

— Solaj!

— Dürə!

Liza sasən sjlkjp tastap:

— Bygjnnən vastap varaqtarında remontaldə. Terezege ekj ram
saladə, pəç qondradə, kəmjr tysjredj, terezelerge ctor tütadə, aq-
taidə, sərıaidə. Endjgj əngjme komsomol varaqn ılgjly varaq etude.

— Çasasən, çasasən!

— ılgjly etemjz!

— ıgjp aıbzqa salqandai etemjz!

— Mədeniəttjn ordasə etemjz!

— Tazalyq ıcjn kyres kyceitemjz!

— Çasasən!

Çürt cular kettj.

— Varaq çaynda ılgjly qəzyl vürə üıymdastəru kerek, ənda
texnike, dram, muzike ıjrmelerjn asəndar. Saiasi savaqtə da vjr
kilometr çerge varəp çurmei, osənda ətəjzetjn volu kerek, — dedj
Liza.

— Ural!

— Çasa Liza!

— Kətər Lizanə.

Liza kyljp:

— Esterjnde volsən, mədeniəttj, taza volmasandar qəzdar əyl-
mei qoiadə, — dedj. Çastardə qıanəctə, vaqəttə, kuctj vjlk qacəgə
kylkjsj saxtə tənregjn çanəgəqtərdə.

XXIV T A R A U

...Osə toptan vəljp vjr denesj zor, sūncaqtə ças kettj. Ol, qala-
nə cetjne qarai çurdj. Moınən salvəratəp çjbergen, qalən oida kele
çatəp. Çolda vjr ret tūrdə. Vjr ret keijn vürəp, qaitadan çurjp kettj.

Ol, vjr aqac varaqqa keljp kjrdj. Varaqtən en cetkj vөлmesjne
keljp endj.

Tərdjn aldənda qara mürttə, saqaldə, ılkən qara adam ətəp.

— Kel səraqəm Syleimen, — dedj ol. ıi ıesj aldəna vjr tavaq et
qoiərtə, kesegə toltəgəp qūıp, ara q jcjp ətəp.

— Nege kecjktjn?

Kelgen Syleimen ındemedj.

ıi ıesjne qaranəz:

Bül väiaqъ Kyländanъ aлыр qасыр ақысыңа арагатын Өтеген тїлмәс. Соның дәл өзї. Bәivjesj te 's qarap отыр edj, vıғылыр артына kelgen Syleimenge qaradъ.

Betjne әcjm kїrjptj. Kөzj de qъzarъp ketjptj. Terjs qarap neqъp отыр desek, qazan qъғыр отыр eken, tek Syleimen kelgesjn toqtatъp qoiqan eken, mjne, yidj vasyна kөterjр, сыqылдатъp qazanъn qъra vastadъ.

Yi iesj ettj turap volъp:

— Senj tonъp keledj dep араq aldъғыр edjm — dedj.

Kesege toltъғыр араq qııыp Syleimenge üsındъ, Syleimen vasyна saiqadъ. Yi iesj qadala qarap:

— Jc mъnanъ, aqaң aıtъp отыр! — dedj.

Syleimen erjksjz aldъ. Bjr az отырды da, su qұsатъp qoiqылдатъp, cūtъp cъberdj. Sonan соң aldъ-артына qaramai, ettj cei verdj. Bjr-ekj minutten keijn, көz aldындаqъ nәrselerj vıldыrai vastadъ, аузына арага cатqan etj cerge tysjр kettj.

Yi iesj өtegen таqъ араq üsındъ. Endj Syleimen tartъnvaı jcjр saldъ.

Sonan соң:

— Menj nege saqъғыр edjniz? — dedj. Basy saiqalyр отыр. Kөzj vıldыrap, vıыны vosap ketken. Yi iesj saqalyн sipadъ.

— Сығаqым, cалqъz aqamnan qalqan vala edjn, menjn aıtqanъmdъ jsteidj dep senemjn, — dep yi iesj Syleimenge qadala qarap: aı, menjn saqъqanъm mъnau — dedj.* Senj men menjn tyvjme ceteijn dep cыrgen vjr adam var...

— Ol kjm? — dedj Syleimen.

— Ol inçener Dәujr üль Raqmet, соның көzjn cоqaltu kerek. Men vjlr aldъm. Bül väiaqъ aқысың өltjrgen Kyländanъn jnjsj eken. Ol volsa vjzdzj tyvjmjzge cetedj.

Qaltыdap, vıыны vosap отырqan Syleimen сосылыр tysjр:

— Öltjru kerek deisjz ve? — dedj.

Өtegen Syleimennjn qıмылын vaqылар yндеgen cоq. Syleimen artъmen varъp тұrdъ. Tәltjrekter тұra cыgjrdj.

— Syleimen, — dedj Өtegen, vjraq Syleimen qaramastan cыgjрjр сыqъp ketjр qaldъ. Syleimen qaraңqъ tynge syngjр cоq voldъ. Aлыста cылыrap elektr cарыqъ көrjndj.

Өtegen väiaqъ qasqъr jcjgjn kїjр dalaqa сыqtъ. Cоlqa tysjр caxтыqa qarai kettj. Aлысqa elektr cарыqъ, ottаръ cылыраqan cег vараqtар; qasqъr jcjktj cолдан vұрылды, cetkj zemlәнkenjn esjgjn qaqъ, esjk асылды, jcke kjrdj. Kөmeskj vjlte camның cарыqында, toqtasъp qalqan, vjraq vet аcаръ ketpegen vjr әiel Өteгennjn astъ-ystjne tysjр, jcjgjn cesjр cыp.

Өtegen отырды, әiel de отырды.

Kelgen terjs qarap:

— Balандъ көndjрjр бер, cаңа мен saqъғыр edjm, qасыр kettj, — dedj qavaqъn tyjр. Әiel solqылdap cылар:

— Bolмаkdъ qoi! — dedj.

— Мънау қaitедj?

Өтеген әielge tesjle qaradъ. Çaidarъlandъ.

— Çat!

Әiel түгър keljр moинъnan qūсақтадъ, төсекке çata verdj.

Bjlte samнъң çarъqъ vjр ūzarър, vjр qъсақаръ çanър түр. Төсекте сасъ çaиъльр әiel çatър. Kөilegj tjzesjnen çоқаръ tyрjлulj. Өтеген jçjgjn kijр ketuge ainaldъ.

— Qūran ūstar qarqanam, eger valan tjsjnen сьқарса, çоқ қылам.

Әiel qoldarъmen vetjn çартъ.

Jçjktj esjktjң aldъna сьқаръ:

— Qар sol çygjrmekke beker aitqan ekenmjn!... — деп gyvjрler çyрjр kettj.

XXV T A R A U

Dala. Būlttъ aspan. Sonau vel astъnda çaңa saxtъ qūrъльсъ çatър. Bolnitsa. Alъstan macina kele çatър. Çaqъndadъ. Gyрjлj estjldj. Bolnitske keljр toqtadъ. Esjgj acъldъ, jçjnen Ilia сьqtъ. Bolnitstjа esjgj acъльр, jçjnen көzjldjрjktj dәрger сьqtъ. Kөzjldjрjgjn aльр, Iliaqа qarap kyldj.

— Qazjр voladъ. Kijjр çatър.

Kөzjldjрjgjn qaitadan kidj.

— Elemes sjzdjң erekce dosъңъz va?

— Ol vjzdjң saxtөр.

Dәрgerdjң çyzjnde таңьрqaqандъq velgjsj paida voldъ. Jçten Elemes сьqtъ. Ilia kyлjр qоън verdj.

— Çazьlqanъңdъ qūttъqaimън. Elemes kyledj. Ilia dәрgerdjң qоън ūstar түгър:

Sjzge varъьq saxtөрler atъnan aqъs aitamън dedj.

Dәрger çyzj çarqън, қуанъсть.

Ilia Elemeske qarap, çauъгънnan qartъ.

— Qane, Elemes macinege mjн.

Elemes macinege vjр qaradъ, Iliaqа vjр qaradъ, vjр az түгър qaldъ. Tysjнveucjлk, таңьрqausъььq. Vjр uaqъtta vetjne қуанъс çygjrdj. Ekeuj macinege mjндj. Macine gyрjldedj, çyрдj, vūrъldъ, çoлqа tystj, зъгъldар ala çөнeldj. Sol kyijmen сьмърбектер varaqъna keldj. Toqtadъ. Selkjлdep түгър gyрjлj vasъldъ. Ilia men Elemes sekjрjр tystj.

— Çyр, — dedj Ilia.

— Sjzdjң yige me?

— Çоқ, sjzdjң yige...

Elemes toqtap qaldъ. Oilamaqan çerdeгj çaqdai, tysjнveucjлk, таң qalucъььq, Elemestjң vetjnen, көz qarasънnan көrjнjр-aq түр.

— Menjң yijm vūl arada' emes, çalръ varaqta.

— Çoldas Elemes, sjzdjң yijңz osъnda, çyрjңjz.

Çyрдj, jcke kjrdj, qūльрtaulъ esjк. Ilia qaltasънnan kjlt aldъ. Esjktj асть.

Kjрjңjz.

Elemes таңьрqaqan kyijnde jcke kjrdj. Çan-çaqъna qaradъ. Әde-

mj vөлme, төрде krovat, ystjnde qъзы kөрpe, aq çastъq, terezede aq sūrъp. Pol qъзы sьrьb. Sarъ ckaf, aina, ystel, oгъndьq...

Iia kjrjр, kyljр tūrъp:

— Çoldas Elemes, yijnjzge kjruge vola ma? — dedj. Elemes qf-myldamai tūr. Əlj tysjnveude, taң qaluda.

— Sjzджn yi osъ. Aldьndьq qatarдаqь ekrjндj Elemestjн yij osъ. Elemes əlj qımyldamai, melciјр qatъp tūr. Əlj tysjnveucjлjk, taң qalucьbьq, qaiterjн vjлmeucjлjk.

— Mьna yi çavdьqtarъ kјmdjkj?

— Olar da sjzджkј, eң aldbьqь qatarдаqь ekrjндj volqandьqь-dьzdan, sjzдж yi çavdьqьmen silaqanbьz — dedj Iia.

Elemestjн vetjnde əlj tysjnveucjлjk, daqdarucьbьq.

— Menjн yijm çalрь varaqta... Elemes dauьsn əlsjz cьqardь.

— Çoq, sjzджn yijnjz osъ, maqan, — saxть vastьqьna senveisjн ve?

Bjr uaqьtta Elemestjн çyzjndegj çүmvaqтьq, tysjnveucjлjk, taң qalucьbьq, daqdarucьbьq çoqalьp, olardьң ornьн quаньc, vaqьttьbьq, kəңjldjлjk, aьbьqтьq, sergektjк, kəterjнkјлjk çjger vastь. Barьbьqь denesjnen, vetjnen, kəzjnen kərjнjр tūr. (Əzjнjн əmjрj de qorqьnc-tan, çүmvaqtan, çalьqudan, tysjnveucjлjkten, çoqтьqtan, quanьcqa, vaqьtqa, çjgerge, quatqa, qürmetke, ataqqa ainalqan çoq pa).

Kenet Iianьң qolьн ūstai aldь. Iianь qūcaqtар syjр aldь. Iia da quаньcть:

— Sen Bəssejнnјн ataqть, qürmettј ūlьsn, sen, sotsializm ycјн vasьн qūrvan qьlatьн ūpraqtansьn... — dedj.

Osъ uaqьtta Elemes ūstar tūrqan Iianьң qolьн tastар çjverdј, keijн сегjндj, vctjне seskenucjлjk, qauьp, rençucjлjk, kyizelucjлjk qaitadan paida voldь. Təmen qaradь. Mojnьн təmen tysjrdј. Qımyldamadь.

Iia da taң qalьp tūr. Tysjnvedj, vetjnde daqdarьs, ne jsterjн vjл-meі sasucьbьq:

Elemes saqan ne voldь?

Elemes yndemedj.

— Elemes vasьңdь kətercјл

Elemes çai vasьн kəterdj. Aianьcть tyrde Iiaqa qaradь. Çai qana.

— Iia kecјр, men senderdj aldadьm! — dedj.

— Iia cosьр kettj:

— Nege?

Elemes çai qana:

— Men yi vєruge de, qürmetteuge de tūrmaimьн, men ьzamatьн, yjlerjндj qaitьp aьbьzdar.

Iia Elemeske salmaqть, zjldj, sүstь kəzqaraspen qaradь:

— Nege?

Elemes təmen qarар tūrъp:

— Men otandь oilар, sotsializm ycјн ekrjндj volqanьm çoq.

— Ne deisjн?

— ...Tek eregjesten... namьsqa съdai almai ekrjndj volqan em.
 Иланьд ветjнен qашьр ketjр, тьньсталаиьн dedj.
 — Мен namьsqa съdai almai, mazaqqa qalmaиьн, деп çosparьm-
 ды ус çyzden orьндар çyrdjm...
 Иlia endj kyleijn dedj, kyldj:
 — Oсь ma aldaqanьд?
 — Oсь.
 — Endj øzjн qalaisьн?
 — Endj tysjndjm, vjldjm, ne ycjн kyresetjnmjzdz vjlem.
 Иlia kyljр тьr. Elemeske qoьн verdj.
 — Мен saqan ьzamaьн Elemes!
 Elemes qaitadan quandy. Køzj çainap kettj, vetjne kylkj çygjр-
 dj. Qoьн çайр L.ань qūcaqtар aldь. Syijр — syijр aldь.

Sol uaqьtta esjkten Liza kjrjр keldj. Liza çygjрjр Elemestjн qasьna keldj: Elemes qūcaqtар syijр-syijр aldь. Esjkten Cьmьrvek kjrjр keldj. Ekeuj qūcaqtasьр vjр az tьrdь. Elemes çygjрjр krovatqa vardь, çygjрjр ainaqa vardь. Ainadan gyl çainaqan quanyьсть betjн kørdj. (Ømjрj çalyqьр, zerjgjр, qamyqьр, qavaqь salьньр çyretjн Elemes vjрjncj ret vaqьтьн emjн-erkjн таныqан çoq pa? Vjрjncj ret quaqan çoqpa? Oньд mjnezj de øzgergen çoq pa? Mьna çainaqan køz, quanyьсть çyz, qimьldaqan dene, vaqьтть kylkjнj Elemesten vjрjncj ret køjр otьrqaн çoqьvz va?).

XXVI T A R A U

Тун. Komsomol varaqь. Baraq esjgjnjн mandaicasьnda «Ylgijj komsomol varaqь» — degen çazu var. Baiaqь Qasьm, Иlias, Qali, Gricalarьдь vølmesj. Oсь cьньmen sondaqь qora siaqьть, vььq, suьq vølme me? Qaradьzсь, pec ornатыqан, qьzarьр kømjр laular çanьр çatьr. Tereze ekj qavattalqan, çtor jljngen, yidjн jçj appaq, ves tøsek ødemj çыьlqan, çaңa adialdar çavyьlqan, aq çastьqtar. Qьzьl cyberек çavyьlqan ekj ystel, vjрjнjн ystjнде patefon, vjр kjrcjk çoq. Elektr camь. Yì çар-çarьq. Esjk çaqta kijm jlgjc. Ylken sarь çkap, aina...

Etaçorka. Onda kjtar. Qavyьrqada saqat cьqьldар тьr. Yidjн ortasьnda Qali тьr. Aiaqьnda sarь vøtenke, ystjнде ødemj kastum, cacьн ødemjler taraqan. Bül vygjn yige deçurnai.

Yige Иlias kjrjр keldj. Ystjнде qara kastum, moиьньnda çjvek køk galustuk. Kjre galo:zn cecjр, çoqарь cьqьть. Qali odьraиьр qarар тьr. Vjр uaqьtta:

— Çoldas Иlias! — dedj.

Иlias çalt qaradь.

Salmaqь tyrde Qali:

— Berj keljnjl!

Иlias keldj.

— Ana galocьть kijnjzl!

- Ilias auzьn асьр, tysjnvegendei galocьn kidj.
 Qali salmaqь, mаnьzdzь tyrde:
 — Ауьзоь yige cecьr kelьr, kьrjьz — dedj.
 Ilias cьoьp kettj. Galocьn tastар keldj.
 Вiirьqьnьz оrьndaldь — dedj! kəzjн cьpььqтatьp tьrьp.
 Esjkten Egentai kьrjьr keldj.
 Ystjnde eltjьr ҫaqaь palto, aiaqьnda ədemj vatenke, galustuk,
 an salьp kьrdj:
 — Əleu — ləi — əli.
 Gakku — gakku...
 Kelьp paltosjmen təsegjne aunai kettj.
 Qali ala kəzjmen qaradь:
 — Berj keljьz!
 Egentai ьcьp tьrьp, Qalidьn qasьna vardь.
 — Paltosь cecьjьz.
 Ilias kylьp qarap tьr. Egentai yndemesten cectj.
 Qali salmaq pen:
 — Anau kijm jlgjcke varьnьz!
 Egentai vьqqaп adamdai, paltosjн ььp jlgjctjн qasьna vardь. Ва-
 qьпьcьь adamdai, «endj ne vьiьrasьz» — degen kəz qaraspен availap
 qana Qaliqа qaradь.
 — J — dedj, Qali əkjmdj dauьspen, qoььmen nьsqар qaьp.
 Egentai jldj. Kəzjнjн astьmen əlj qarap tьr.
 — Boldь, — dedj Qali komandirdei-aq.
 Egentai vjldjrmеijн degen kьsjdei kəzjн Qalidan aьrmai ҫai va-
 cьp təsegjne kettj. Varьp təsegjne taqь aunai kettj. Qali qasьna
 ҫetjьr vardь. Ҷelkesjnen ьstap:
 — Əzjн ne qьlqan mədenietsjzsjн?
 Egentai qarqьp tьrьp, əsker qьsar qalcьp qatьp qaldь. Qali sal-
 maqpen, qattь:
 — Təsekke kijmmen aunauqа volmaitьnьn vjlesjн ve?
 Egentaidьn kьrjьgьj tez-tez ҫьmььp kəzj cьpььqтar kettj.
 — Menen vjьr vjlmestjк ətjь...
 Egentai ystel ҫaqqа kettj.
 — Mьna kostumdj aunauqа silaqan ҫoq qoi, onan son, qьгь ket-
 ken son ne sьlulьqь qaladь? — dedj Qali.
 Bьreu əlen aitьp kele ҫatьr.
 Jcke kьrdj. Qasьm eken.
 Galocjн de cecpej, paltosjmen, kepkesjmen tura təsegjne qarai
 tartь.
 — Carcap zorqа toqtapsьn...
 — Oi savaz-ai, pai, pai, pai...
 Təsegjne kelьp galocjmen, paltosjmen aunai kettj. Qali, Ilias,
 Egentai yceuj vjrden aiqai saldь:
 — Bьl ne degen mədenietsjzsjк.
 Qasьm vasьn kəterjьr aldь. Qavaq tyjьp tьrqan Qalidь kərdj.

Egentai men Iliasqa qarady. Onan son özjnjn paltosjne, aiaqьnda-
qь galocjne qarady, auzьn acьp tьrьp aiaqьn ьoqarь kьterdj.

Sodan keijn qarorьp tьrdь:

— Balalar menen vjr vjlmestjk ьttj, kecjrjnder, maqul ma?

— Senjn mьna qьbьqьnnьn qasьnda, menjn jstegenjm ьp-ьdemj
eken qoi — dedj Egentai, kьterjijp.

Qasьm ьauar kьtkendei qalcьp tьr.

— Ne qьbьp tьrsьn endj, jsterjndj jstep volqasьn? — dedj Ilias.
Qasьm ьygjrp dalaqa cьqьp galocьn secjр, yige kjrjр paltosjn,
kerkesjn cecjр jldj.

Egentai patefondь oinattь...

Esjkten Grica kjrjр keldj, paltosjn jldj, qoьnda oraulь kjr kei-
legj var.

Plastenkede fakstrot.

Grica idendj tarsьldatьp vilep ala ьoneldj.

Oqan Qasьm qosьla bergende, —

Qali:

— ьi, mьnalargьn ne? — dep aiqai saldy.

Qasьm ьalt qarap, ьaltarьp:

— E, vьse mьnauьn ne? — dep Qaliqa qosьla kettj.

Grica sasьp:

— Esjmde ьoq, ьdet voьnca... — dep gьvjrledj.

Patefon oinar ьatь. Skripka, lirikej kyi tartь. Grica tьsegjne
varьp eьkejр, qoьndaqь kjr kьilektj kьovatьnnьn astьna ьrqrьbьp-
aq ьjverdj.

Postta tьrqaп militsiedeи-aq Qali ьetjр keldj:

— Aьp ver kjrdj!

Grica auzь acьbьp qarap qalbьtь, eьkejр tьsektjn astьnan aьp
verdj. Qali onь ararьp skartьn astьndaqь tartrasьndaqь vasqa kjr-
lerge qosьp qoidь.

Grica artьnan qarap tьrьp:

— Qali kecjrersjn, men oilamaqan ьerden... — dep ьalbьqandai
boldь.

Patefon vaiauьldap keljр toqtady:

— Cьverttjn «muzikeljk momentterjn» oinatь — dedj Ilias.

— Vetxovendj oinat, — dedj Qasьm.

Egentaiqa kele ьatqan Qali:

— «Spaccia krasavitsa» dan oinat! — dep aiqai saldy.

— Aiqailama!

Qali auzьn alaqaпьmen vasa qaldь.

Tьsegjnen tьrьp Grica:

— Deurnai da vjlmestjk jsteidj eken-au! — dep mьsqьldady.

Egentai qoьn kьterdj:

— Sender muzikenjn dьmjn vjmeisjnder, mjne...

Saqьnada aitьp tьrqaпдай maпьzdanьp, galustugjn ьstap, tama-
qьn keпep:

— Pedorge «vij», «Celuncik» vьletjnen, muzike Caikovskidjkj,

deriçer Egentai, al, Egentai qoıbn caralaqtadı, varııqı da qol soq-
tıb.

Muzika sarnap ala çeneldj.

Berj qatar tür. Barııqıbnı ysterjnde de çana kastum, galustuk,
er-ædemj varııqı da erjmder. (Tek osıdan ekj saqat vırın saxı
astında vet-aıızdar kye volır, këmjrmen aralasır çyrgender osı-
lar deuge qalai senesjzder).

Esjkten Liza kjrjı keldj.

Qalı aldınan sıqır, Lizaqa «keijn ainalır tysjnıj» dedj. Liza
tañ qalır, keijn ainalır tystj.

— Dalaqa sıqır, esjktj qaqr kjrjnıj!

Liza vjldjrmei ezu tartır kyldj. Dalaqa sıqır esjktj qaqtı. Je-
te Qalı:

— Kjrjnıj — dedj.

Yıge kjrgen Lızanı qoıbn Qalı üstadı.

Qoıbna qaradı.

— Eger men gemnazıs volsam, qoıbızdı sıyr alar em — dedj.

Liza çaidar, qıanıtı, kyljı tür.

Gemnazıs volmaı, deçırnaı volqandıqtan tørtj saqtap çyrmjnde.

— Vıl vıldjredj Liza, vıl komandır sıqır, qıaldanır çyğ. Mıbn-
men sılespenjz, berj maqan keljnıj — der Egentai Lızanı qoıb-
nıbn üstap ala çeneldj.

Qalı çjbermedj.

— Çoldas Egentai, deçırnaıqa vaqıbnasız va, çoq pa?

Lizaqa qaradı.

— Lizocka, dalaqa sıqarır, esjktj qaqtır kjrgjzgenjmjzđ
keçjrersjn, tørtj solai! — dedj.

* *
*

...Çer varaqtı jçj. Əiel men valası Syleimen otır:

Syleimen tıra keldj.

Cecesj etegjnen çavıtı, eçjrer, çılar çjberdj:

— Qūdai-ai, qūdai? Əlgen əkenjnı çalqız jnjıj!!!

— Kjmge üstap vermeksjn oıbai-oıbai!!!

Syleimen çılqınır ketuge ainaldı.

— Aq sytjmdj kəkke sauam!!

Əiel otırıbnı çrtır çjberdj.

Syleimende tys çoq. Qaitır varır, solqın tyrde, tšekke otır
kettj. Tysjnde kyizelgendjk, daqdarqandıq, ekj oıb, erj-serj vol-
qandıq. Yrei çoq, sūr-sūr. Kəzj alarır sıqır kettj.

Tömen qarap dozqalmai otır qaldı.

Dalada tyn. Çerde qar. Alısta kele çatqan macinenjn ekj kəzj,
gyrjldgenj estjldj.

Сахты қўғьльсьньң кливьнда çинальс воьр çатыр. Klub толь адам. Устел ваьнда Aleksei, Sektjvai, Ermek, Aidar, Ылвосьн, Arkaca отьр. Одақ ўийтьньң вастьрф Çūmat ўль silanqandardь çarialар тўр. Muzike. Sol çильстан мына вьр kesjndj:

Çūmat ўль!

— Ең соңрф Ermek Qoicsvai ўль, mandai алдь екpjndj, normaсьн 200 protsentten orьndaидь. Сахтыдан газ сыққанда ерекце ер-лж көрсеткен, kastummen silanady!

Qattь qol соқу, aiqai. Muzike tartьлады. Ermek сақьнақа сықты, silьрфн алдь, Çūmat ўльньң qoьн алдь. Qattь qol çapalaqtau. Ermektjн tysj solьрн, вьр нәрседен қауьртанқандай. Вьр нәсе аитаьн деп тўрдь, qoьн көтердj. Çapalaq соқьлды. Ermek aita almaй ty-sjр kettj.

Çūrt тақы тынды!

— Sektjvai орньнан тўрдь. Zalqa вьр аз қарады.

— Çoldastар osьmen qūrmettj мәçilьs çавьлды, endj oьн volady. Ol çөnjndegj сөз komsomol ўийтьньң qatcьсь Mьrзacqa берjledj, — dedj. Aiqai u-cu, qol çapalaqtau.

Mьrзac орньнан тўрдь:

— Oьн өзjмjzджң Drama уjrmemjzджң кycьmen qoььлады. Oьнқа qatьsatьндар өзjмjzджң drama уjrmelerjнң mycelerj, dedj.

Сахнаньң артында, оңасада Arkaca мен Ылвосьн сөилесjр отьр. Arkaca Ылвосьнды qūcaqtар отьр. Arkaca Ылвосьнньң ernjnen syjр алдь.

Ылвосьн nazdanqan тырде:

— Qoi, ernjmnjн voiaub var, — dedj.

Mьrзac keldj, Ылвосьн ата çөnelдж. Mьrзac kyldj.

— Menj вjлmeидj qoi deisjnder me? Men toilarьдньң qamьн ça-sар çyrmjн, — dedj.

Qaranqььь qoьulanьр varьр тын volды.

Gudok aiqailady. Aleksei çильстан сықьсьмен Partkomge kettj. Kjtар оқыр отьрдь. Вьр аз uaqьttан кейн Sektjvai keldj. Уңjлjр қарады.

— Ne қыр отьрсьн Aleksei?

Aleksei Sektjvaiқа қарады.

— Çūmьs деп çyрjр, көркem әдеvietten qol yzjр vara çaьrмьь. «Petr pervi» ды оқыр çатырмьн, — dedj.

Osь uaqьtta esjк acьлды. Jcke Ermek kjrdj, тырj қacқан, moьнь салььгар, qoььна silьqқа алқан kastumjн ўстар тўр.

Sektjvai:

— Ermek! Naqьр çyrsjн? — dedj.

Ermek çaqьндай tystj. Ваьн көтердj.

— Сыраqtарьм мына silьqtарьньздь qaitьр альньздар...

— Nege? — dedj ekeuj de.

-- Menjn silbq alatbn çonjm çoq eđj...
 — Nege? — dedj taqđ ekeuj de.
 Ermek vjr az mydjrdj.
 Kastumjn ystel ystjne qoidđ da:
 -- Men çazđđ kynj magazinde varqđt kerdjm, sat dep edjm,
 ekrjndjlerge qana, dedj. Men sol varqđt ucjn ekrjndj volđr edjm.
 Ermek taqđ vjr az yndemei türđđ.
 Ermek türđr qaldđ, endjgjsjn aıtradı.
 † Sektjvei da, Aleksei de ezu tartđr kyldj.
 Aleksei Ermektj qıcaqtai aldđ.
 — Aqđđ tysjnjpsjn qoi? — dedj.
 — Tysjndjm...
 — Sanan őstj, kelecekte ősedj qoi, — dedj Sektjvai.
 Ermek ııřđđđr:
 — Əstj, ősedj de, — dedj.
 — Endece volđrtđ, — dep Aleksei kyldj.
 Ermek řana qana vasđn koterdj: kulđr, ırza volđr türqan vas-
 đđřarđn kerdj. Kozj řainar vetjne quanıcs řygjrdj.
 Qolııđđ vercj! — dedj Aleksei.
 Ermek qolıın verdj, ekeuj qol alđstđ.
 Ermek kyldj.

XXVIII T A R A U

Ertenjne saqat onda Sektjvaidđn kabinetjne asqanaııđ ofitsantđ keldj. Sektjvaidđn aldđna uc qavat tavaq qoidđ, astđnda vorc, orta-
 sđnda kartof pen et, ystjnde, ucjncjsj. Sektjvai cetjnen kerjđ, qa-
 sđřpen aralastđđđr dımderjn tatđr řattđ. Osđ ııaqđtta esjkten Alek-
 sei men Qalalđq partia komitetjnjđ qatcsđđ kjrđr keldj. Qatcs anđ-
 raııđr türđr qaldđ:

— Sjz kensege tamaq aldđđđr jcđr otđrsđz va?

Sektjvai kulđr řjverdđ. Qatcsqđ qolıın ıısđndđ. Qol alđstđ. Qat-
 cs əlj tađ volđr qarap tür. Sektjvai kylkjsjn vasđr:

— Çoq, řıımđsđlar jcetjn asqana tamaqđn tekserđr řatđđmđn.
 Osđııai kynde kerjđ türmasan, tamaqđđ sđııđđđr řjveredđ.

Qatcs da kyleiđn dedj, Aleksei ekeuj otđđstđ.

Sektjvai ofitsantke:

— Çaraidđ, řaman emes, apara ver, — dedj. Ofitsant ala ře-
 neldđ.

Sektjvai oilanđr türđđ da:

— Sjzder saxtđ řaqqa vara verjnjzder, men őzjm asqanaqđ va-
 řđr qazannan kereiđn, rovđr menj aldaqan çoq pa eken? — dedj.

— Maqıl, onđđđz tjptj řaqđđ eken, vjz vara vereiđk, sjz sol řa-
 qđnan oralarsđz, — dedj, qatcs.

Sektjvai qaqađđn řınastđđđr qaldđ. Ekeuj dalaqđ sđřtđ. Sonau
 ıılken qıđđđsđřarqđ qarai řurdđ. Saxtđ qıđđđsđđđn tıvelerjnen ty-
 tjn vıřqđřar řattđ. Qozqalđs, qımđ, adam daıđstardđ, traktor daıđs-

тарь... алыстан улкен темјр мүнара көрјнјр түрдъ. Васында улкен дөнгелектерј бар.

Qalalyq partia komitetjnjd qatcъcъ, Aleksei, Sektjvai, Raqmet, Mъzас, Trest vastъqъ, Trestjn vas inçenerj, Çumat ыль варлыqъ сахтыqа tysetjn kijm kigen. Сахты комбинатыньнј jсјn араладь.

Sement poldy tarsылдатыр volасаq лампові, кантора, механиkeljk masterskoі, темјрсј, valtас, кладовой, монса çана vasqа yilerjn араладь. Bүlar темјр satъmeш çоqарь көterjldj.

— Estaqatqа varaыqъ, — dedj Raqmet. Bүlar Estaqatqа vardъ.

Estaqattың төvesjnen төnjrek әdemj керјндj.

Çан-çaqтың vәрјn улкен-улкен qүрбыстар qartар ketken.

Paravozдың gudogj aіqailady. Çан-çaqтан тыпвай сыqар çатqан дьбыстар, at aіdaусылардың аіqаы, çyzdegen арvamen торьраq, tas keljр çатыр. Арvаның сіqылдауы, attың ауыздың cаınaуы, traktor gy-rjly.

— Qane, сахтыqа tyseijk, — dedj Aleksei. Bүlar kjletke отьрдъ. Stvolcъ bүларqа cam verdj, Elektor qоңьraudың tyimesjn vasъp qaldъ. Kjlet vјr көterjldj de, төmen сыqı vastady, vara-vara tezdep сыqъды. Ortасына kelgende Raqmet camъn көterdj. Stvoldың sement qүдыqъның sarъ qоңьr qавьrqаларь көrјндj. Qавьrqалар su tamcыларьmen torlanqan. Ot çарьqъ tyskende meruertteі çытырадь.

En соңqъ garizontta kjlet toqtady. Kjlet çүmsaq tyrde çyrdj de, teujр toqtady. Stvol elektor çарьqъmen kyndjzgjdeі. Kjletten сыqар vјr nese темјр çoldар ketken. Bүl çoldarda qozqalmai темјр vagon-dер түрдъ. Vagonder çаңа, qar-qара vor voіalqan, elektor çарьqъmen çарqылдаы.

Vјz sjzderge endj daыndalyр çatqan plastylарды, qүрбыqan macіnelerdj, сахты cтриктерј men vјremјsperkтерјnjң çаылоqan, taralqan setterjn көrsetemјz — dedj Sektjvai.

Bүlar çyрjр keledj.

— Сахтыньнј jckj qүрбысы çаңадан qана qүрбыр çатыр. Mexanizmdj çінар çатырмыз, — dedj Raqmet.

Elektor men çарьq volqan cтриктерде, алыста çer astъ çолы soзыльр çатыр. Алыстан cтриктер çјnjckerjр, sodan арqъ çerdjn elektorlerj de көrјnveіdj.

Bүlar темјр beton kjrepnen jstelgen cтрикпен kele çатыр. Beton-dъ cтрик. Poыз өtetjn tunnel siaqты. Төvesj дөнгелектелјngen ұзып koridor.

Raqmet, Aleksei, Sektjvai alda kele çатыр. Ваqыттылыq çызderjnen көrјnedj. Qalalyq partia komitetjnjd qatcъcъ endj Raqmetpen qa-tarlasъp kele çатыр.

Bүlar solqа бүрды. Koridorдың sol çаqындаqъ tar аузына kjrdj. Endj ar çаqында elektor provodасы çоq. Keljр ylgjrgen çerj осы.

Bүlar endj koridorды дыңkjldetjр, keі vјreulerj темјр cpaldар-qa syрjнjр, qараңqыда kele çattъ. Adamдардың vasqan qadamъ ты-пыстыqты бүзды.

Bүlar zavоіqа keldj. Plastань көrdj. Qol cam çарьqъmen çара

kɵmjrler alt-ũlt ettj. Samdɵ kɵtergen saıbn ũb plastanɵd sam arɵdɵmen altɵraularɵ vjr setten vjr setke ygjrj, vjrj men vjrj soqɵsɵr, ũsaq ũldɵzdarca, bɵlenjr, sɵnar tamcylarɵ qũsar ket-tj.

Es kjm dɵvɵs cɵqarmadɵ.

Sektjvai samɵn sol aqa vũrdɵ. Zavoidɵd qarandɵlɵdɵnda at-qan ekj macine kɵrjndj. Mailanqan, altɵraıdɵ. Bũl kɵmjr kesetjn macineler...

— Mɵnalar anau kɵngj kelgen macineler qoi, — dedj qalalɵd partkom qatcɵsɵ.

— Iɵ ɵzjmjzdn keqes ɵndjrjsjnən cɵqqan, — dedj Trestjn vas inenerj.

Odan keijn es kjm sɵilemedj.

Bũlar qaittɵ.

Elektor arɵdɵmen kyndjzgjdei volɵr tũrqaan Ortalɵd ctriikke taqɵ tystj.

Raqmet toqtadɵ:

— Mjne, onda da osɵndai plastɵ var.

— Bũdan yz metr tɵmen, taqɵ osɵndai garizont volmaqɵ, — dedj.

Varlɵdɵ kjletke keldj.

yzderj quanɵstɵ.

Krasni Sektjvaiqa qarar:

— Kjsj quanqanda sɵileuge sɵz tava almaı qaladɵ, eken qoi, men anau kɵnj tyskende ctriik anada qana vastalqan edj, — dedj.

Aldɵ kjletke mjne vastadɵ.

— Bɵltɵr kei vjreulerdjn Raqmetke sengjsj kelmedj-au, dedj taqɵ Krasni, qatar tũrqaan Raqmet ũialɵr tɵmen qaradɵ. Raqmet:

— Donbas inenerlerj Trestjn vas inenerj Ivan Mixailovic vol-maqanda, tjrten qıbn volar edj. Texnikeljk, təgrıbeljk, teorialɵd kɵmegjn, vascɵlɵdɵn kynde verjr otɵrdɵ. Tek sol kjsjnjn arqa-sɵnda...

— Raqmet, ɵz vaqandɵ da arzandatpasaıcɵ, — dedj Trestjn vas inenerj kyljr.

— Əngjme partia vascɵlɵdɵnɵn mɵqtɵlɵdɵnda, Alekseidjn osɵn-da ũiqtaqan kynderj de voldɵ qoi, — dedj Raqmet. Aleksei kjletkege mjnjr qoiqan eken, qalqandarɵ da varɵr mjndj.

Qalalɵd partia komitetijnjn qatcɵsɵ Sektjvaiqa:

— 1-Maida acıladɵ qoi... — dedj.

— Sɵzsız — dedj Sektjvai.

Bũlar sɵrtqa cɵqtɵ. Bijkte taqɵ tũrdɵ.

Tɵmennən cɵqqan dɵvɵstar estjle vastadɵ.

— Taqɵ da, ɵur, taqɵ da! — dep aiqailar attɵ.

— Bjr — ekj, ɵur-taqɵ da!

Əne vjr erde yi tɵvesjnən aq vũit — bu kɵterjldj. Bũl par edj, kɵveidj. Pantan qũsar vjr jnjkce par atqıladɵ, gudok aiqailadɵ.

Әуенің сьрта, қўғьльс устїн дьвьспен толтырды. Бўлар төмен тьсыр-
каторқа кїрїр, өз кїмдерїн кїндї.

XXIX T A R A U

... Сахты асты. Negjzgj ctriiktjң оң қақтағы еңбектер сьретїн ла-
вьльн қоғарғы, ең тьвїнде, унғїрде 5 адам самдарьн кїрептерге
їлїр қойыр, көмїр сауыр қатыр. Ctriikteгї сьрылдаған вагон дауьс-
тарь вўларға estjmeidj. Сақ-сақ савьлқан қайла дауьс далаға қа-
ғырға сьға алмай қавьрғаға соқтыр, көмїр сияқты орьғыльр, ұн-
тақталыр ьрге тысетїн сияқты. Орьғылқан, уатылқан көмїр сактер-
лердї тїзеден көмген. Beisen сактер cette сауыр қатыр. Qasьnda Sy-
leimen көмїр кьреп отыр. Qali мен Сьньрбек ортада қатарласа қай-
ла сауыр қатыр. Qaila көмїрге қарс-қарс тїедї. Grica самьн мойньна
їлїр, сьенїң їсїндеї сїнїкке пластьмен ctriikke қарай еңбектеї сө-
нелдї. Көрке деїн самньн қағыр көрїнїр вара қатты. Bjr уақытта
tjptj көрїнвей кеттї.

Negjzgj ctriikte Aica kele қатыр.

Сьньрбектер сьрген лавьльн аузьна келїр, Aica тўрды. Еңкеїр
лавьға қарады. Альста от сьлтырар вїреу келе қатты. Aica қуаньсты.
Самньн қағырмен көзї ўсқьндапыр сїнар тўр.

— Сьньрбекке вьрсам ва екен? — dedj їсїнен.

Лавьға қарар ақырн:

— Сьньрбек! — dedj. Аузьн қойьмен қава қойды. Өзїнен-өзї
ўїалды.

— Вараїн, — dedj Aica.

Лавьмен еңбектеї ала сөнелдї қарсы келе қатқан адам қақындар,
қалды. Ekeuj esjk пен төрдеї қақыр келдї.

Aica:

— Grica! — dedj.

Grica:

— Aica, — dedj.

Осы уақытта вїр нәрсе сьқырлады. Ө, degence волқан соқ, Grica-
ньн қапындағы stoika сьррь қўсар ортасынан қақ вейлнїр кеттї.

— Aica! — dedj Grica.

Onan соң Gricаньн устїне лавь қўлар кеттї. Gricаньн васынан,
қойьнан вьсқа сьрї породьмен көмїлдї. Лавь їсї сьқырлар, дырсїл-
деп кеттї.

— Bьrj қарасы Aica,! — деп вїреу арт қақта айқай салды. Aica
қозқала алмай қатыр қалды. Aicanьн алдына төведен саулар су торь-
рақ қўильр қатты.

— Qac Aica! — dedj yreilengen дауьс арт қақтан.

— Oїvai! — dedj Grica.

— Qac, — dedj арт қақтан.

Bjraq Aica es-tysjн вїлмеї алға ўмтыла тьстї. Сьрқанар вьгьр
Gricаньн қойьнан тартты, сўлқьды...

— Ctrik қақтан:

— Əldjñ Aica qac-qac!!! — dedj qorqqan, yreilengen daubstar. Bjraq, Aica çan talasır Gricanı özjne tarta tystj. Kəmjljı qal-qan Grica qozqalqan da çoq.

— Grica! — dedj Aica var daubıymen sındıqır...

— Aica, oıvai əldjñ! Qac! Qac! —

Striktegjler cular azan-qazan vıdı. Aicanıñ kərer kəzge çar astında qalıb vara çatqanı çannıñ vərjn vezektettj.

Aica Gricanı taqı tarta vastadı. Osı uaqıtta stoikeler sartıdıp sınıp, çer çarıbır gırs ettj. Gricanı da, Aicanı da lavı vasır qaldı. Olar tırqan çerdjñ tesjgj vjteljı lavı çoq volıb, çermen çeksem volıb kettj.

Сьмьвектер osı uaqıtta yreilenjı, tıñdai qalıbı. Qailaların tastap çjberdj. Strik çaq gırsjlder astan-kesten volıb kettj. Əderkjde qım qısar suıdıp qııblıqan dıvbı estjldj. Onan soñ tau çarıbı qandai gır-gırs ettj. Stoikeler vıtırılap sınıp, torıraqpen kəmjljı çattı. Us sam qatarınan sındı. Gırsjlder paroda qıılap çattı. Bı-lar artqa qarai domalar tıpkjıge tıqıldı. Dıvbı çoq, vjıjıñdı ystjnde vjıjı çatır. Lavını vasına kətergen gırsjı tıpten çarınnan sındı. Vərj yndemesten qatır qalıbı. Çer selkjldetken gırsjı qoıaıñ dedj. Bjı çerde təmen qıılaqan su qıısar, paroda qıııbır çattı.

Qıılaqqa ırqan tanadai tınbıstıq.

— Endj qoıqan sındı, — dedj aqırın, tıpten aqırın Beisen dıvbı djılder. Varlıq da vaqanadan vırj tınsındı, vılbıqır, çanı qana dem alqandai voldı.

Bjraq qaitadan vjı-vjıjne tıqıla tystj.

— Qıııdamandı! — dedj Beisen. Əzj samdı qoıına alıb çai eıvekteı vastadı. Bjı qozqalıb, vjı toqtadı. Bes qadam çerge vardı. Samın kəterjı qavırqalardı kərdj.

Arttaqılar qıııdamadı, demderjı jıjnen aladı. Qalı sınırlap, entjıjı:

— Grica qaitı eken? — dedj, jı kjm çauar vırge çoq. Bjı-vjıjne tıqıla tystj. Beisen eıvekter qıılaqan çerge keldj. Samın kəterjı qaradı. Lavını çenjıñ jıjndegj tesjgj kəmjljı, çoq volıb vjteljı qalqan eken. Beisen qaitadan qaitı.

— Vjzge dalaqa sındatın çol tıpten kəmjljı qalıbı — dedj Beisen.

Es kjm çauar qatqan çoq.

— Kemjnde 70-80 metr çer otıbır qalıb kerek, — dedj Beisen.

Es kjm dıvbı sındıqan çoq.

— Nege yndemeı qaldındı? — der Beisen aıqai saldı. Bjraq, çauar volmaı, əzjıñ daubınnan əzj qorqır çoldastarın qıısaqtıp otıra kettj.

XXX T A R A U

Сахт ауында yimelep vjı top adam tır.

Ortasında сахт partкомының çanı kelgen qatсыб, Əljı, Təlep çaqı vasqa saxtərlər.

Сахть астынан вас иңенер волқан Кuleвакин сьрты. Ҙанньд вәгј соқан қарады. Кuleвакин саспай, маңыздана васьр ортақа келдј.

— Qane ne deisjn? — dedj partkom qatcсьсь.

Иңенер келјр умјтсјзднген адамдай солқын тырде: менјңсе қўлақан җерге җолануға волмаидь — dedj.

Qatcь qabaqьн tyie qarady.

— Senјңсе tјrј adamdardь ɵlјm qoьна веру kerek eken de.

Kuleвакин сасьр, qipalaqtар:

— Ҙоқ, мен тек фактынь аитам. Лавь қауьрты. Вјреудј ɵлтјрмеі-мјз дер сүгјр, васқа вјреудј ɵлтјрр алмайьқ, — deімјн, лавь тисен қўлаиьт дер тўр, — дер сумаң-сумаң ettј.

Асьға васьр Liza keldj.

Kuleвакин endj қауьртың ветјн қайтарьр, кус җинар аьр:

— Лавьньд қауьртыльқь вјр волса, екјңсјден сексен метрдеі җердј арсьқанса көр уақьт вар, ол тақь җақдаисьз, — dedj.

Entelep Liza ортақа кјрдј:

— Menјңсе ес қандай қауьр җоқ. Вўл вас иңенердјң қиаль. Кј-гер қоиьр, арсі беруге воладь. Қўлаитьн җер қўлар волқан — dedj Liza vaiqausьзда араласьр.

Ҙанньд вәгј Lizаньд аузьна қарады.

— Қўлаудьң алдында екјңсј ucaskege варьр sol лавьқа endјm. Вайқағанда қауьрты екј җердј көрдјм, вјрј лавьньд ауьз җақьнда, вјрј тыр җақьнда. Вўл араларда кјрер те сирек, җјңјккe eken. Мен де варьр Өлјрке аиттым, sodan кейн қўладь, degendј вјр-ақ esјттјк. Sonan соң 80 metr emes, 20 dan aspaidь, — dedj Liza.

Өлјр:

— Вўл лавь anada вјр аз қўлақан. Kесе иңенер Kuleвакин көрјр endj қауьрты emes, tazalatьр јsteu kerek degen, — dedj.

— Өңгјме вас иңенерде eken qoi... Qane komandь nege kelmei җатыр? — dedj qatcь.

— Qazјr keledj, Иіаньд ɵзј kettј qoi, — dedj Тɵлер, аиқайлар.

Komandь keldj, алдында Иіа.

Arqalarьнда apparattарьньд ауьр volat betelkelerј. Qара qocqьл verezent kastumderј var. Komandь сахтыға tystј.

Иіа qatcьньд qasьна keldj:

— Men сахтыда qalqандардың уі јсјн варьр җўватьр, көңјлден-дјрsem deімјн, җьлар әуре волуларь мүмкјн...

— Tјpten җақсь, мен де сақан аитаиьн дер edјm — dedj qatcь. Liza ketјр qaldь, qatcь сахтыға tystј.

XXXI T A R A U

Beisen, Qali, Сьтмьгвек, Syleimen тɵртеуј җалқьз самды qorcalар ɵтыр.

Beisen васьн көтерјр аьр:

— Сьғақтарьм, ɵлјмнен де qorqраu kerek, вјз ɵсек орньмьзды васатындар көр.

— Grica ɵлдјме eken, qaitтј eken? — dedj qamьқьр Qali.

— Вјeудјн qамьн сeизјн, eзјн eлeијн дeр cтъгъp — дeдј ђу-
leimen.

Beisen qattъ:

— Qoibндar, вјздј eлтјrмeидј, агсър алaдъ, — дeдј.

— Bәse, Grica, eлјp qaldъma eken? — дeдј tәmen qarap oтъгъp
Cътъгъbek.

Vјr аз тъпъcтъq voldъ. Beisen kylјmsјredј.

* *

Qalalbъ partia komitetјnјd qatcъcъ telefonmen sәilesјp oтъr.

— Qane, ne voldъ?

Sәilesјp oтъrqaнъ saxтъ partia komitetјnјd qatcъcъ.

— Ekј sәtkeden berј тъпvai qazъp сатъгъmъz.

Qalalbъ partia komitetјnјd qatcъcъ:

— Yі jcterјmen сјј sәilesјp, qorqъnъctarъn vасъp tұrsъндar
ma?... сaqcъ. Onan соң Beisenнјd yіjн eлј remonттаqan сoqsъндar
ma? Tezdetu kerek. Ekјncј, varaqтарънъn aldъna qoqъr салатъn сәcјk
ornattъндar ma?

Saxтъ komіttetјnјd qatcъcъ:

— Ornattъldъ.

Qalalbъ partia komitetјnјd qatcъcъ:

— Bufetterјde таqъ vјr satucъ aldъндar ma?

Saxтъ komitetј:

— Aldъq, әcјred сoіldъ.

Qalalbъ partia komitetјnјd qatcъcъ:

Өтертјn valacъ сәnjnde Ortalbъ gazetterge сazdъндar ma? сaq-
cъ, Өтер qъzъ сәnjnde сълауъn qoidъ ma?

Saxтъ partkomъ:

— Qoidъ, aldъndъ qatarдаqъ ekrјndј voldъ.. сaqъnda сana pә-
ter verdјk, qat тапъr qaldъ.

Qalalbъ partkom qatcъcъ:

— Nәrәdnidј сълтъндar ma? Dұrъs...

7-brigadirјdјd сұmъcъn тексердјnder me?...

— Tәlep ұlъ eң artta kele сatqan brigadјnј саqъгъp aлъp, eзјn
uaqъtca brigadir деп сарialapтъ. Brigadјge: menјn brigadъnъ vас-
qaru, jsteu әdјcјmdј yiren deptј. Altъ kynde brigadъ oлqъlъqтан
cъqъртъ. Brigadј. Tәlep ұlъnъn әdјcјn, әvјr nұcqaуъn qaқъp aлъp,
yirenјp, oсъ kynde brigadъ aldъndъ qatarда....Iә... сaqcъ.

Saxтъ partkom qatcъcъ:

— Saxтъmъzqa vас иңсenerljkke Lizanъ ұcъnamъz деп tұrmъz.
Bјzджn Liza da Tәlep ұlъnan кем emes (kyledј).

Qalalbъ partkom:

— сaqcъ. Bұl тавылоqan aqыл. Liza Tәlep ұlъn vјle me eken.
Tәcрive ауъсудъ kyceitu kerek. Maqұл. Qoc. Qazudъ tezdetјnder.

* *

Tyn. Ai qaraқdъ. Baiaқdъ qacqъr jcјktј kele сatъr. Өzјnen-өzј
eзу tartъr kyledј.

— Ҷугјрмектјн сахт астында қалқань тәујг вольд, қорқыр Ҷуг еджм... — dedj јсјнен...

Ҷугјр келе Ҷатыр. Қопьсынан улкен рьсақты сьгыр алыр, көгјр қайта тьқты. Рақметтер варақына келјр, сьртън айналыр кеттј.

Рақметтјн ујнде Рақмет пен Алексеи отьр. Алексеи Рақметке қадала қарар:

— Осъ сенј мен Вознесenskaia вјр-вјрјндј syigen ekenсјндер, вјр Ҷагъм Ҷыдан вегј волмась севертермен тьсјнјсе алмай Ҷугген көгјнесјндер. Вүл тькке түрмайтън романтике қои.

Рақмет оилаыр төмен қарар отьр.

— Ой васқа вјреудј syietјн вольртъ.

— Syise ne deisјn? Ne dep өкпеleisјn? «Вјреудј» syise қои dei алмаисън қои.

Рақмет васын көтерјр:

— Алексеи онда мен қойдым...

Аитарън аитъ да ernјn тјstedј. Көзј алагыр кеттј, Урей үсыр, қорққан тәрјздendј. Васын ыстeldјн ыстјнде Ҷатқан вјlegјне syier отьгыр қалды. Васын Ҷүлыр көтерјр алды:

— Алексеи, Ҷоқ, олай емес, мен оны syiem, ec qaida Ҷјбере алмайтън — dedj.

— Syimese qaitesјn? — dep Алексеи kyldј.

— Әйтеујр, syimeidј degenge sengјm kelmeidј. Төрт Ҷы вјрге оқыдым. Қалайса менј syimeitјн вольр қалды?!...

— Мәселенј анықтау керек, — dedj Алексеи.

— Мен endј қайтаып, сақат қанса вольды?

Рақмет сақатына қарады:

— Ус Ҷагъм, мен төртте сахтыға варам.

Алексеи орнынан түрды.

— Ҷетј тьнде қайда варасын? Dem al, вәгј вјг ертең erte түгасын — dedj.

Рақмет сасын қайгыр түгыр:

— Ҷоқ, вату керек.

Алексеи кетјр вара Ҷатыр:

— Ҷатыр үйқта, онда адамдар ват қои dedj.

Алексеи сығыр кеттј. Рақмет вјг аз отьрды.

— Сахтыға ватуым керек, орнынан түрды.

* *
*

Қараңқы... Сахт асты. Syleimen etvetјnen тьсјр Ҷатыр. Сьтыгбек түнҶыгар отьр. Вейсен төмен қарар самқа қадалыр отьр. Қали салқасынан Ҷатыр:

— Grica қайттј екен? — dedj. Дауыс дјрјлдер сықты.

Вейсен васын көтерјр алыр:

— Балалар түгьндар! — dedj.

Қали васын көтердј. Сьтыгбек түнҶырақан куйнде отьр. Syleimen қозқалқан Ҷоқ.

— Балалар, өлјмнен қорқрайық, өкјнвейік. Вјрақ ақығьгет рет ойы-

тмъздаць сьгьтмъздь аитаьд. Ес волмаса вјгјмјздјд сьгьтмъздь вјгј-
мјз вјлјр кетејк, — dedj Beisen.

Сerdјд варльа ауьгьльа моиьндарьна тускендеј вольдъ. Өмјрдјд тјгјлјк велгјсјд веретјд қимьль, ьзьдъ вил сer астьна четредј. Beisen сөзјд есјткен сод Сьтмьгвек васьд көтерјр алдъ. Syleimen огыднa қарарь түгдъ. Сьтмьгвек екј cekesјд алақандарьмен syier, екј ала-
қьдн созьр сјверјр, төмен қарар отьр.

Beisen алдына қарар отьрдъ да:

— Мьна сарль js усјд өлуге де мен де ьззамьд. Вјг аз сарса келдјм. Осъ js усјд кыrestјм, қьзьдъдн көрдјм. Вјгәд, вјг нәрсе мақан арман вольр вара сатьр.

Men Кеңес siezјне арнар соньд қарсапьна 20 вагон артьд көмјг
верем, деп sert берген ем. Men, ec иақытта sertјмдј оғьндатақан
adam емес edјм. Мьнау мақан қарьз сияқты. Eкрјндјлјк, ком-
мунистјк sertтј оғьндаи алмақан adam сияқты вольр ketјр вара сa-
тьтмьд-ау. Bил менјд төнкерјске қатысқан, Қарақандьдн қольмен
сасақан Beisendјк атьма тапва сияқты.

Усеуј де yreilenјр Beisenge қадальдъ.

Beisen sol қарьнда аита verdј.

— Ekј yc кун вольдъ, әielјм ил тарқан. Тоі қьльр атьд қоимақыс
edјм...

Beisen вјг аз кјдјрдј.

Tilј сьққанда ед вјгјнцј yiretken сөзјм Stalin вольдн деген
edјм.

Beisen Сьтмьгвекке қарадъ:

Сьтмьгвек көмјрдј сұқылар отьр. Ернјд тјстер отьр. Көзјд сұм-
дъ. Көзјне Аица елестедј. Onan сод самға көзјд қадай отьгьр:

— Otan усјд өлуге мен де ьззамьд, вјгәд мende вјг сьг вар.

— Men Аицадъ сьд syigen edјм, oda solai сияқты. Вјгәд, оньд
менј syietјнјд мен, менјд syietјнјмдј ol аньд вјлmeidј. Bјздјд
syijsetјнјмјздј ec кјм сезвеген.

Men ec иақытта оқан «syidјм» деген емеспјд, ol мақан ec
иақытта «syidјм» деген емес. Ec кјмге де айтқан емеспјз, ec кјм
вјлmeidј de. Men senderge айттьд, endј mende арман сoқ... Men
syigenјмнен kettјм деп арман қылмаимьд.

Calqasьднa сатқан Qali алақьдн синар алдъ.

Beisen Qaliқа вүгьлдъ.

— Сьгәдъдн sen ne аитасьд?

Qali yndemei вјг аз сатьр:

— Oipьрмаi Grica қaitтј eken? — dedј.

Qali қимьдamai вјг аз сатть.

Syleimen васьд сүильр альр:

— Өлјр қалдъ deisјд ве?

Syleimen сүр-сүр вольр, ветјнен қань қасьр, дјгјлдеп kettј, о-
гьднa қарарь түгьр:

— Өлтјгјр қoidь ma eken?

Entjktj, demjn ala almadь. Ҷансыз өлјктеі Ҷерге қўлаі кеттј. Васын қайтадан көтерјр алды. Көзјн самға қададь. Көз алдында қасқыр јсјктј ұрь елестедј: «Рақметтјң тұқымын, көзјн қўрту кerek» — дегенј есјне тустј. Сyleimennјң көзјнен Ҷас тамсыладь:

— Ҷолдастар мен вјр қылымь јstedjm, оны қайтем? — dedj Ҷылар.

Қали огьнпап қарқыр тұрды. Усеуј де урпјісе қарасть, Сyleimen Ҷылар отьгр:

— Әкем өлген соң менјң сесем вјр ұрь ақама тиген, сол інсепер Рақмет Дәујр ұлын өлтјрем деп Ҷыр edj.

Сьмыгбек көзј алагр, сосьр кеттј.

— Рақмет!...

Сyleimen Ҷылақан воымен айта вердј:

— Көртеп берј тјстј Ҷерјне вјлдјге алмай Ҷырјр, вугјн Ҷымьстан кейн айтармын деп edjm, сыға алмай қалдыр қой...

Beisen одьраіа қарады:

— Не deidj мынау? Оивай-ау не deidj:

— Рақметтј соймақсы!

Сьмыгбек огьнпап қарқыр тұрды:

— Рақметтј?

Beisen алдындақы вјр кесек көмјрдј алақымен теујр Ҷвердј.

— Оивай - ау, мынау не deidj?

— It болмасаң, вјреудјң өлетјнјн вјлгенјндј, өзјң өлјм тұтқынына тусреі тұгр, неге айтрайсың? It, кјмге қастық оилақың кeldj? Сyleimen солқыдар Ҷылар Ҷвердј.

Сьмыгбек :

— Endj оны өлтјредј қой — dedj.

Ҷастаймыздан detdomda вјрге өскен edjk, Ҷау қолынан өлетјр ворты-ау!

Сьмыгбек Ҷылар Ҷвердјде отьра кеттј.

— Өлтјре ме? — dedj Сyleimen.

Ec кјм Ҷауар берген Ҷоқ...

— Оивай, өлтјре ме??!

— Ҷауыз, Ҷеттјң тувјне! — dedj Beisen.

— Оивай өлтјре ме? — dedj Сyleimen.

Көзј сарасынпап сықыр, атыр тұрды.

— Оивай-ау өлтјре ме?!

XXXII T A R A U

Тун. Қараңқыды. Аыр-сахты қўгылысына қарай Рақмет келе Ҷатыр. Артында қарайр вјреу кeledj, оны Рақмет вайақан Ҷоқ. Қарауытқан адам, тездеп васыр кeledj. Ҷақындар қалды. Мјне esjk пен төрдеі кeldj. Мјне қонысынан улкен рьсақты суырды. Ҷенјнјң јсјне тықты. Артынан кейр Ҷасырды.

* *
*

Сyleimen кейн сегјнјр, қавьрғада сынтақымен сыиendj.

— Endj onь ɵltjre me, menjɔ kesjrjmnen?

Çauar volqan çoq.

-- Oivai-oivai-oivai-ai!!

Syleimen çer tekprjedj.

Dalada Raqmetke rьsaqtь adam çaqьndar keljр qaldь.

Saxtь astьnda Syleimen alai da aunadь, vьlai da aunadь.

— Oivai-oivai, endj qaitem?

Dalada rьsaqtь adam arttan keljр Raqmettjɔ arqasьna rьsaqtь vjр saldь.

— Oivai dep Raqmet ekpetjnen quladь. Ulken çalpaq tasqa vasь sart ete qaldь.

Saxtь astьnda Syleimen çygjrjр, Lavьnyɔ qulaqan çerjne vardь. Вагьр торьраqtь teptj.

Dalada rьsaqtь adam Raqmetke rьsaqtь taqь vjр sьqtь.

Osь uaqьtta aьstan vjр macine kɵrjɔdj. Ūrь çɵnelɔdj. Macine vьrьgьr kettj.

Saxtь astьnda Syleimen:

— Oivai-ai, ɵltjrjр qoidь-au!!!

Sol çerde çatqan kyrekpen torьraqtь savaladь.

Beisen entjgjr:

— Ojрьrmai ɵltjrjр qoidь-au, — dedj.

— Өletjɔjn vjlrjр ɵrьgьр, qavar vere almaqan çaman eken.

Сьmьrвек төмен qarar, solqьldar ɵrь.

— Oivai-au, endj qaitjɔm? — dedj Syleimen.

Kyrekpen qavьrqaпь savadь, төvenj tyrттj.

Osь uaqьtta çer gyrs ettj. Өtьrqaп Syleimen çerге kjrjр ket-kendei çer çamьr çoq voldь.

Saxtь aьr qurьgьsьna varatьɔ çolda vjр nəse qaraiьр çattь. Bül Raqmet. Ainalasьndaqь qar qьр-qьzьl volqan.

Saxtь astьnda Beisen, Сьmьrвек, Qali qulaqan çerɔj arçьр çatьr. Arçьр Syleimendj aldь. Useuj de eпkejр qaradь.

— Çap! — dedj Beisen.

Сьmьrвек устjндеgj peңçegjɔ cecjр Syleimennjɔ vasьɔn çartь. Bular keljр ɵrьndaгьna ɵrьgьstь.

— Mandaiь təsjne tijр çatьr — dedj kuvjrler Qali.

Çalqьz sam səndj, endj mylde qaraпqьlьr vastь.

XXXIII T A R A U

Taң atьr kele çatьr. Saxtь qurьgьsьna qarai vjreu kele çatьr. Bül Aleksei. Aьsta vjр qaraiqan çatьr.

«Bül ne?» degendei tesjle qaraidь. Çygjrjр keledj. Çyzjne qor-qьns, qaьr kjrredj. Adam ekenj vaiqaladь. Aleksei çygjrjр kele çatьr. Keldj. Qarasa Raqmet. Qьр-qьzьl qan aq qarɔ çosadaı qьl-qan. Aleksei esj aьr tьrьр qaldь. Kəzj vьldьrap kettj. «Raqmet» dedj. Sodan son oivailar Raqmettjɔ ustьne qulai kettj.

Sektjvaidьn kabinetj, tynerjр отьr, Aleksei de var. Bes-altь сь-мьсць divanda, terezenjн aldьnda отьr. Barьqь da qaiqьь, qарайь.

Aleksei kyrsjnр:

— Sektjvai сахьqа var. Сьмьсцьлар алаңсьз сьмьс jstei versjn de. Ось сьлауларьн qoisьнсь. Bygjn кунjмен volnistj qamar, сь-мьсцьлар ketpei qoidь, — dedj.

Sektjvai сьауар та qatqan соq, орньнан тьрдь да сьqьр kettj.

Арьспрай qart сьлар отьгьр:

— Сьнь менен айгьламьз ва, ось өлтjрген сьауьздь nege тар-пайдь. — der qart kemsendedj.

Aleksei vasьn көterjр aldь, көzderj сьайнар, vetjne qan сьygj-reijn — dedjde:

— Арьспрай, сьлаqань nesj, vала qьсар?

Bjraq, Арьспрай qoiatьн emes.

Telefon сьлдьрадь, Aleksei, тьндадь.

Telefon soqqan volnitstegj doktьr:

— Qan көр aqqan. Dalada көр сьатьр qalqan. Qan qьiu kerek. Tysjndjrdjнz ve?

Aleksei сосьр kettj.

— Ol ne degenjнz?

Doktor qattь seiledj:

— 4-5 сьуз kivik qan kerek, vjzde qazjр qan соq.

Aleksei:

Qan tavьlsa, сьань qala ma?

Сьмьсцьлар entelesjр ystelge yimeledj.

— Men qazjр varайьн, — dedj Aleksei.

— Ne kerek deidj? — dedj Ысqаq.

— Qan, qan kerek — dedj Aleksei telefonдь qoiьр, сьygjрр сь-qьр vara сьатьр.

Aleksei сань aspanqа вьргьqаqан көсе менен сьygjрр отьгьр poliklinkaqа keldj.

Doktor көzjldjрjгjn альр qaradь.

Aleksei amandasqan da соq, vastaqan өngjmenj аiaqtaqandai:

— Menjн qаньмдь альр qьиьньз, — dedj.

Doktor tysjne almaqan kjsjce qadalьр qaradь.

— Aldьmen qаньньз qandai, sonь asайьq tal

Aleksei отьндьqа отьрдь.

— Menjн qаньм Balavektjн qань...

Doktor kyldj.

Aleksei:

— Menjн тамьгьм сьаqsь. 96 protsent gemoglovin, vjрjncj grup-ра, — dedj.

Doktor аузь асьльр, көzjldjрjгjn vjр kijр, vjр aldь.

— 96 protsent, vjрjncj gruppа! Bьl ne degen qan!

Doktor орньнан qarqьр тьрдь.

Doktor аiqai saldь:

— Bовьров apparatusь мен inelerdj daiarlandar!

Sanitar volnitsten sьqqanda esjktjн aldьnda 5-6 сўмьсць тўрдь.
— Sjzderge ne kerek? — dedj sanitar әiel.

Сўмьсцьлар:

— Qaпьмьздь беремjз.

— Raqmetke qan kerek deidj!

— Doktordь verj сjber!

— Baгьp seilesu kerek! — destj.

Sanitar esjktj сaуьp сyгjрjр ketjр qaldь. Aleksei keldj.

Cular tўrqan сўмьсцьлар тьньsa qoidь.

— Ne qььp tўrsьндar?

Сўмьсцьлар:

— Raqmetke qan беремjз!

Aleksei сai qana:

— Raqmetke qan kerek volmai сьqть... — dedj.

— Сазьla-ма? — dedj asьqqan daуьstar.

Aleksei qaitьp jcke kjrdj. Сўмьсцьлар тўгьp qaldь.

— Kəңjлjн sўrau kerek! — dedj vjreu.

Doktor operatsia yijnen сьqть. Ауьзqь yide тьргьсьp сьdai almai отьrqan Aleksei doktordь qўсаqтай aldь.

— Aitьндьсць, ne boldь?

— Qaпьндьз сaqsь eken, vjraq, әngjme qan qūumen vjtreijn dep отьp. Oпьд vas syiekterj сьнqan. Menjн qoльmнан keler ecteңe сoq. Meditsina kəmek vere almas — dedj doktor.

Aleksei yndemesten vasьn ūstar ystelde отьрдь da qaldь.

XXXIV T A R A U

Dəmelj *tolqatьp сaтыр edj.

Бqlas sasьp, әieljн tastap, kənsesjне kete almai, ne jsterjн vjлmei yidjн jсjнде сьрдj de qoidь.

Dəmelj ьсqьньp vjг bezjldegende, Бqlas oгньнан ūсьp тўгьp, вагьp qўсаqтай aldь. Dəmelj kjckene valadaı Бqlastьн төvesjне vasьn qoйьp, səl тьncьн dedj. Bjraq, tolqaq ūlqaiа vastadь.

Бqlas ne jsterjн vjлmei, kərcj yijне сьгjрjр vardь.

— Sorь-au doktorqa nege aparmaisьn? — dep aiqai salдь Bo-risevтьн cesesj.

Бqlastьн esjне ne jsteu kerek ekendjгj sonda tystj. Bўгьн ol әiel vosandьгьp kəjр pe, oпьд ystjне alaqanьnэ salьp məpelep отьrqan Dəmeljsjнjн qinalqanь esjnen adastьrqan qoi. Бqlas sasьp doktorqa aparudь da ūmьтьp ketjртj.

Бqlas qьsalaңnan сьqatьн сoл тауьp, qуaпьp kettj. Telefon со-qьp, macine саqьрдь.

— Dəmelj, Dəmelj qalqam, qinalдьн-au!

Бqlas krovatqa отьгьp, Dəmeljнjн әlsjzdenген qoльн ūstadь.

Dəmelj ernjн tjstep, kəgerjр, qoльн сўьp aldь.

— Maqan doktor vala kəteruge volmaidь degen qoi, əzjн dok-torsьn, meditsinanьн tjлjн almaucььqтьн nege soqьratьньн vjesjн

Bqlas menjn ɵljр ketujm mymkjn. Kɵzjm tjrjsjnde aitaьn, ɵlgen soң vjreu arqьь estjseң saqan da, valaqa da qььn volar. Bьltьr sen brqьzqa ketkende Raqmetpen җaqьn volqam. Nesjn sьraisьn. Sol uaqьtta onь syigenjm ьras... Bqlas, vala senjkj emes...

Bqlastьn җyregj subldар, vasь meq-zeң volьp kettj. җyregjn vj-reu җьlьp aьp, tɵmen tьpsjz tьnqььqqa tastар җьbergendei volдь. Bqlastьn җyregjne соq salьp, җandьrьp tьratьn Dəmeljnjn qara kɵzderj vjr tyrlj subq, җat volьp kɵrjndj. Bьl Bqlasqa vjrjncj ret kelgen sezjm edj.

Bqlas aiaqьn ɵtek-tɵtek vasьp esjktjn auzьna vardь. Qaitьp keljр ysteldjn ystjne oтьrdь. Macine keldj. Akucer ɵiel, sestralar keldj. Dəmeljn macinege salьp aьp kettj. Vjraq, Bqlas qatьpai, oтьrdь da qoidь. Өzjndjn ɵieljn emes, vasqa vjr җat ɵieldj, vjr җat taьmaitьn adamnьn valasьn tuatьn ɵieldj aьp vara җatqandai volдь. Dəmeljmen sɵilesken de җoq, qaida ararasьndar degen de җoq... Oтьrqan kyijmen qaldь.

Dəmelj kettj, yide vjr dьvьs җoq, Bqlastьn җalqьz ɵzj qaldь. Bqlas vasьna tysken vaqьtsьzdbьqtьn ne ekenjn, qancalьqть auьr ekenjn sonda qana aььq, aiqьn vjlgendei volдь. Dəmelj tek menjn Dəmeljm degen oi tyse, quanьp җer-kɵkte tьra almaitьn edj-au. Syitse, Dəmeljnjn ekj җyregj var eken qoi. Dəmelj kynde taң erten tьrьp aьp ьiqtar җatqan Bqlastьn maңdaьnnan syietjn edj. Anqau Bqlas tek menj qana syiedj dep oilaucь edj... Dəmelj vasqanь da syiedj eken qoi...

Basqa emes, ɵzjnjn dosь... Raqmet... Dyniede vjr adam volsa ol adam Raqmet volar dep җyrgende... Өjьrьmai mьnь kjm oilartь...

Bqlas krovatqa qaradь. Dəmeljnjn valasьna dep jstegen kjckene җastьqьna kɵzj tystj. җьbek kɵilegjn kɵrdj. Ystel ystjnde qalqan Dəmeljnjn qol saqatьn kɵrdj. Yidjn jcjndegj zattardьn varьqь da Dəmeljden aьrььp, mьnəiьp, qaiqьlanьp tьrқandai volдь... «Menjn ɵljр ketujm mymkjn...» dep җьlaqan Dəmelj kɵzjne elestedj. Dəmeljge vjr tyrlj җanь asьp kettj.

«Mymkjn ol ɵljр qalar».

Dokтьr Bqlas Qьlьbekov esjkke qarai tьra җygrdj. Sol uaqьtta telefon sьldьr ete qaldь. Bqlas qaitьp keljр tьndadь:

— Өluge qaldь, tek sjzдж kytjр oтьrмьz — dedj telefondaqь.

— Ne deisjn?

— Vjr adamqa operatsia җasau kerek volьp tьr.

— Kjм ol?

— Tynde vjreu pьsaqtар ketjptj... Qan qьiьp edjk, odan tyk сьpradь. Inҗener Raqmet Dəujrov.

Bqlas vasqa sьraulар vere almai, tjlj kyrmeljр, kekectenjр qaldь.

Telefondь tastai salьp, krovatqa oтьra kettj... Өlden uaqьtta ɵzjnen-ɵzj, ɵlj telefonmen sɵilesjр oтьrқandai-aq «men jstemeimjn, men jstemeimjn» — dep aiqai salдь... Sonan soң ɵzjn-ɵzj aqtaqьsь kelgendei «qalai jsteimjn, ne dep jsteimjn» — dep ornьnan tьrdь...

Vjraq, bьl kɵnjljn qanaqattandьrmadь ma, җoq ɵlde cecjлmeitjn

vjr qaicььqqa keljр kiljktj me, әiteujr көzjnen җas tamcьлар, esjkke qarai tūra җyгjrdj.

Җolda' Ыqlas oilaьр kele җатыр. Мылаьн дәр kelgenjн qaracь. Operatsiadan kјckene qate ketse, volqanь emes pe, өljр qalqan adamьн җaьн aьр qalmadyн дер Ыqlastь айртай алмаидь qoi. Ыqlastьн маqавватьн, ең qьmvattь Dәmeljсjн, valasьн үрлаqan Raqmetten kektj osьlai alu kerek qoi...

Ыqlas kabinetke keldj. Eҗelgj, yirencjktj instrumentterdj көrdj.

Qalalyq den saulyq vөljmјnјн akademiesj, doktьrlar saqьrьr, Dәujrevtјн җaьн saqtар qaluqа volmaidь дер qortьndь cьqarьr oтьr eken. Ыqlasqa osь qavardь vјldjrdj. Raqmet es-tys җoq; talьr җатыр. Ыqlas вагьр көrdj. «Komissiaьн aitqanьna qosььr qoia qoi, өljр ketsjн» — dedj Ыqlastьн vjr oib.

Ыqlas kabinetke keldj. Җүрт Raqmettјн өletjнјн vјldj, ec qandai qoldanatьн caranьн җoqtьqьн vјldj...

— Menjн de qoььmnan keletjн jctene җoq, — dedj Ыqlas qalalyq partia komitetjнјн qatcььna...

Җүрт tarauqа ainalдь. Ыqlas oтьrьr qaldь. Ysteldjн ystјnde җaььlqan gazettj oqi vastady. Qarар oтьrsa, vјrјncj vettјн oң җaқ vaqanasyнда Raqmettјн portretj түр. Astьna «Otannьн ardaqть adamь» — дер җазьр qoььрть. Vjr suьq sezjm sumandар, Ыqlastьн җyregjн su etkјzдж. Ыqlas ornьnan qarqьr түrdь. «Men Otannьн ardaqть adamьн өltjrmekcјmјн ve?...», «men, men, men... kommunist kјсjнј өltjremјн ve?»

Ыqlas esj-tysjн vјlmei esjkke qarai tūra җyгjrdj. Җyгjрjр dalaqа cьqtь. Esjktјн альнда җүмьсcьлар entelep, ketpei түр eken... Ыqlas җyгjрjр cьqьр aiqai salдь:

— Men operatsia җasaимьн, men өltjrmeimјн, — dedj doktьr Ыqlas Qulьbekov.

Meditsinaьн qььmi diagnozьna qaraqanda Raqmettјн tјrj qalub mymkјн emes nәrse edj. Vјraq, Ыqlas onь өljm qoььnan җүльr айр qaldь.

Kјckene Raqmet көzјн acьр alqanda:

— Raqmet syјncj, Dәmelj senjн valandy tavaимьн дер җатыр дер kyldj.

XXXV T A R A U

Bolniske Liza keldj. Baiaqььndai casьн vjr sјlkjр tastар, esjк альнда түрqan vјr top җүмьсcьларqа җaқьndady. Qavaqь tyulj, vor-voz, qatan.

Bjr saqaldь җүмьсcь:

— Qaida kimeleisjн, sen tygјl vјzдж de җјvermei җатыр, — дер Lizaqа җekјre soiledj.

— Sјzder kјm edјnјzder?

— Bјz Raqmettјн өzјнјн saxtьсьньн adamdarьmьz.

— Menjн nege kele җatqanьmdь qaidan vјldјnder? — dedj Liza.

Saqaldıñda qasında tırqan çıgıt:

— Qoia ber mymkın doktırdıñ qızь сьqar, — dedj.

Saqaldı çımьсь çol berdj. Endj:

— Doktırdıñ qızьna çol berjıder, — dep özj de aıqai saldı.

Liza tez-tez vasyr jcke kjrdj. Bqlas otırqan kabinetke keljр, esjgjn tьqıldattь.

— Kjrjnız, — dedj Bqlas jcte qolьn çuьр çatьр.

Liza kjrdj, qavaqь tyijlgen kyijnde, ne aitarьn vjlmei, astьnqь ernjn tjstelep vjr az türdı.

— Inçener Dəujr ılnьn xalj turalь sjzven sөilesuge vola ma?

— Sjz kjmsjz, — dedj Bqlas.

— Men inçener Voznesenskaia.

Terjs qarap, qolьn çuьр çatqan Bqlas aıtьna çalt qaradı.

— Elizaveta Arkadievna sjzsız ve?

— Іә.

Raqmet kjmjnız voladı?

Liza төмен qaradı.

— Kyieujm.

Bqlas selk ete qaldı. Keijn сегjnр vardı da qolьndaqь ora-malьn ystel ystjne laqtьr çjberdj.

— Sjzdjn familienız kjm? — dep sұradь Liza doktırdan.

Bqlas төмен qarap türdı da qaldı.

«— Menjn familiem kjm volucь edj, sjzdjn kyieujnjzdjn vala-sьnьn əkesj volamьn» — deijn dep edj, vıl sөzdj aitqьzatьn acudь voıьnan taва almadь. Ec qandai oisьz Lizaqa qalai qattь sөz aitsьn... Vjr uaqtta oida çoq çerden vjr sөulelj quanьctь sezjm Bqlastьn voıьn bilep aldı. Adam dyniege kelgende onьn yi jcj, tuьsqandarь voladı. Əse kele ol özjne vılardan basqa dos, tuьsqandar tavadı. Ec uaqtta өcreitjn vailanьstar çasaidь. Misalь: yilengen əieljnıd yi jcj өle-өлgence çaqьnь, tuьsqanь, çek-çatь volьр ketedj. Adamqa çaqьn tavu, çan acьр tavu өmjрde vjr-aq ret volatьn qaiьn ata, ene tavucььq asa qьmvattь, asa təttj nəse. Bqlasta mьna Liza, Raqmet siaqtь, өte çaqьsь, qьmvattь adamdardьn tuaıьn dep çatqan valasь arqьь volsa da, çaqьnь, ec uaqtta vailanьsь yzjlmeitjn tuьsqanь voldı qoi.

Bqlas Lizanьn qasьna keldj.

— Elizaveta Arkadievna, menjn familiem Qılıbekov...

Bqlas vjr az mydjрр qaldı. Sonan soң vasyr көterdj de Lizanь qūcaqtai aldı.

— Liza, menjn senderden ec uaqtta da aıьrььspaitьn өte-mөte çaqьn adamdarьd volaıьn, dep tırqanьmdь sezesjң ve? — Liza, Liza, men өmjрге çerjk adamьn. Quanqьm, sekjrgjm keledj de türadı.

Doktır taqь da yndemei qaldı.

Кун съқа Beisenderdj агьср алдъ. Санақа салыр сахть астынан алыр съқты. Қали санада қисайыр, çанысз çатыр. Beisen мен Сьтырбек теңселір отыра алмай отыр.

Көздері çіmulь.

Bolniske алыр кeldj. Syier доктордын кабинетіне кјргјздj. Әлсігер талыр қалқан Қалидь көтерір кјргјздj.

Төрте терезе алдында үлкен үстелде cal доктор отыр. Қали divанда çатыр. Beisen мен Сьтырбек үстелде отыр. Тур, тус çоқ. Көздерін зорға acadь.

— Bjr аз кун болнисте çатасындар, — dedj доктор, қақазын çазыр отығыр.

Doktr dalaqa сықиқа айналқанда, Beisen әлсірген дауыс пен: Doktr мақан рұқсат etjnjz, bjr çerge вағыр кеleiн, — dedj.

— Sөilesuge болмаидь. Ic qaida çjbermeimjn, — dedj доктор.

— Doktr menj de çjberjnjz, — dedj Сьтырбек.

— Çoldastarymdь çerlep çатыр...

— Bolmaidь!

Doktr qavaqyn tujyr bjr qarady da сықыр kettj.

— Çyr, ketemjz — dedj Beisen.

Bjr аз отығыр:

— Raqmettj әlj өлтjрген çоқ pa eken? — dedj.

Kөzjne «өлтjре me» — деп oibai салқан Syleimen elestedj.

— Oibai çyr! — dedj Beisen. Tұғыр ala çygјrdj.

Esjkke вағыр syjне қiладь. Bjr аз çатыр, ernjn tјstep, зорға оғыннан тұрды да Сьтырбек ekeuj теңселір сықыр kettj.

Ekj minut өткен соң кабинетіне доктор кeldj. Çан-çаққа qarady, ekeuj çоқ. Çygјrjр karidorqa сықты. Karidora kele çатқан sanitar мен көмексіjn көре салыр:

— Aurular qaida? — dedj доктор.

— Bjlmeimjz...

— Aurulardь çaramaqanda, ne vјtјresjnder? — деп доктор aiqai saldy.

* *
*

Beisen теңселір partia komitetjnjң qatсызынды кабинетіне keidj. Kјrdj, qatсы оғыннан үсыр тұрды.

— Oibai, sen nege keldjn?

Dereu telefonды qolqa алды.

— Bolnis.

— Kjm sөiler тұрған, vastьқыма? Bolniske çjbergen adamдармыз мiнда çyr. Mündai қыбықтарыңыз үсјн senderdi sotca беру керек.

Beisen keljр telefonды ўstadь:

— Оғына qoйьңыз, olarda çазық çоқ.

Qatсы таң qalыр оғына qoidь.

Beisen tenseljr qūlaiɲn dep tūr.

— Raqmet Dəujr ūlɲ degen inçenerdj Tomarbek Qylɲsvек ūlɲ degen ūrɲ, tap dūsrapɲ ɵltjreiɲn dep çyr, onɲ saxtɲ astɲnda esjtɲjk... Qatɲ onɲnɲn tūrɲ. Beisennɲn qatarɲna keldɲ...

— Tomarbek Qylɲsvек ūlɲ?

— Iə.

— Beisen-ai, volar js volɲr qaldɲ qoi.

Teɲseljr tūrɲan Beisen qūlai kettɲ. Qatɲ qūcaqtai alɲ. Qatɲ qacɲqtar tūrɲr telefon soqtɲ.

— GPU.

— Sɵiler tūrɲan Part orgɲ Mɲrzaiat ūlɲ.

— Dəujr ūlɲn rɲsaqtaqan adam Tomarbek Qylɲsvек ūlɲ degen eken. «ORS» ta.

Telefondɲ jlɲr qoidɲ. Beisendɲ syier tūrɲr:

— Raхmet beisen, vjrɲq, volnisten cɲqɲr ketkenɲn zian, qazɲr araqɲzam, sɵzsɲz varasɲn.

— Cɲtɲrvektɲ qaitesɲz?

— Oda qacɲr ketɲr qaldɲ ma?

Beisen çansɲz tyrde vasɲn cūlɲɲɲ.

KELESJ SOQİBS TURALB
NOVELLA

I

Menjñ öte çaqsъ çoldasъm voldъ. Bjesjñder qoi: kadjmgj özj-mjzdjñ Raqmet.

Ol, pəlsəpəcylda edj, onñ vjr qəzəq kategoriasъ, qaləvъ var edj: ol salьstьru, teñestjru volatьn. Əmjrdəgj varləq qūvəlystь, əzgerjstj osъ qaləppen əlceitjñ edj. Men pilosofiada mūndai kategoriana kərgenjñ çoq. Onñ ystjne əmjrdj salьstьrudъ kerek qylmaitьn nərsenjñ var ekendjgjn de vjlcuj edjm. Bjraq, çoldasъmñn oibncə, əsudjñ, əmjrdjñ vastь zañ salьstьru siaqtь edj. Əzjñ oilact, — deitjñ edj ol, — qəzjrgj əmjrmjzdjñ qancəlyqtь çaqsъ ekenjñ ətken əmjrmjzven salьstьrьr vjlemjz. Sen vjr kilo nan satьr əlsan, onъ əlcep vjr kilo girmen salьstьrьr teñestjrp veredj, taqь-taqьlar.

Sьpñda da salьstьru saiasatta da, qьlym, çai əmjrdə de sansьz ret kezdesedj. Egerde ekj təiaqtəñ qaisьsъ ūzьn ekenjñ vjlgjñ kel-se, ekeujñ teñestjresjñ, salьstьrasьn. Tegjnde qьlymdaqь əte qibn əvьstraksiaqa ainalqan teñeulerdjñ tyvjri çьqqan çerj osъ çavaib teñestjru, salьstьrular volub səzsjz. Kyn səulesj nūrlə-aq qoi, vjraq, Isak Niutonñn vaiqauь voibncə vūl aq tys sansьz tyrlj tysterdjñ qosьlqan tyrj, vūl sansьz tyster qosьlp sfektr tysterj, — dep atalətn çetj tys veredj: qьzyl, qьzqьlt, sarь qocqьl, sarь, çasyl, kək, qara kəkçjl, qьzyl tys əuege, suqa qara kəkçjl tysten kərij tezjrek çəibladь. Vūnъ vjlu ycjñ de eñ aldь men ekeujññ çyirjktjgjn salьstьrūmьz kerek çəqar. Kyn nūrь, səulesj tolqənəñn ūzəndəqь vjr milli metrdjñ milliondegen volcegjnñ vjr vəlegjnən əspaidь (millimikron) — qьzyl səulenjñ neljkten, qara kəkçjl səuleden gərij tezjrek çəiblatьñn vjlu ycjñ, ekeujññ tolqəndərn salьstьrūmьz kerek. Ximia elementterjnññ atomdəq salmaqьn əlaibq. Azottəññ atomdəq salmaqь 14,008, neneonññ salmaqь — 20,173, Radidkj (Ra) — 225,97. Vūl salmaqtardəññ əibmasьn vjlu ycjñ vjr-vjrijmen salьstьrūmьz kerek qoi. Ekjncjden Azottəññ atomdəq salmaqьn kərsətetjñ 14,008 azot atommen salьstьrəlqan, teñestjrijlgen san qoi.

— Əmjrdə salьstьruqa kelmeitjñ ec nərsə çoq. Əsu, damu, kerj ketu, qozqaləb varləqəñ salьstьru arqьb vjlemjz deitjñ ol.

* *
*

Vьltьr Men, Raqmet, Liza, Ivan Leningradtaqь Lizanəñ əkesj, ykən volsa da əzjmzven qūrdas voləp ketken akademik Voznesenski-

ge qonaqqa vardьq. Akademik Voznesenski çer çyzjne атаqь сыqan, ùль вjлjмраз adam edj. Ol, өзj атаqть metallurg, онынмен qatar Kenes aviatsiasьна көр енвөгj sнjр çyрген adam.

Voznesenski «огь aviatsiasьннđ әkesj» volqan атаqть professor Çukonskidjн çәkjrtj volqan adam.

Bjr kynj Akademikpen көсөдә әngjmelesjр kele çатыр Raqmet теңестjрү çөңjндегj рjкjрjн aittь. Arkadi Evgenievic көzjldjрjгjн альр, көсөңj çаңqьгьqтьгьр kyljр çjверdj.

— Oi, balalar-ai, mündai qьзьq volmas... E... al менjн тьна Li-zamннđ әdemjлjгjн kjmmen сальстьрасьндар? — деп qьзьна qaradь. Bjz de kyldjk. Sjrkjrep түрqан çаңвьгьr аспалттанqан mostovoidь çуьр, саьр, qүйьр kettj. Akademik мүнь тьндamastan көсөңjн орта-сьнда түра qaldь. Bjzde тоqtadьq.

— Сьннда өзj тjптj qьзьq нәрсе — ә, — деп менjн ьqьмнан ùstadь. Onan соң көzjldjрjгjн сыртjр түгьр вjр аз oilандь да:

— Erteң vjzdjн yige keljnder. Men senderge вjр нәрсе көрсе-теjн, — dedj асьqьр сөйлер.

Bjz өзjмjз сүраньр, нөмjрде çататын edjk.

Maqul destjk.

Akademik qьзьннđ арqасьнан qақьр, ketjр vara çattь. Bjz көр-ке dejн вүгьстан çасьгьньр qarар түрдьq.

Akademik те, онын көz алдымaitьн сьмвattь denelj өте әdemj qьзь Liza да vjzge өте qьмvat edj.

Erteңjнде vjz varqanda akademik laboratoriasьнда eken. On वो-саqа çаqта kjckene әdemj samolet түр Bjz esjktj асqanda төрде отьрqан akademik, мүнрнннđ yçjne qarar сьгьлqан көzjldjрjктjн ystjnen qarар vjzdj көрдj de, qуаньр орнннан атьр түрдь.

Amandasьр volqan соң akademik:

— Qane, pilosof ne dedjн kece? — dedj Raqmetke.

— Menjмce өмjрде сальстьруqа kelmeitjн zat çоq, varьq нә-сенj sol арqьль вjlemjз — dedj ol.

Bjz samolettjн ekj kjsjлjk kavinkasьна отьрдьq. Sol uaqьtta yi-djн jçj qarаңqь vola qaldь. Tөвеge qarар edjk — çainaqан çүл-дьз volьр kettj. Tөmende çer зьгьлдар артта qальр çattь. Bjz үсьр kettjk Kөk аспанqа көтерjлjр вjрте-вjрте çоqагьлар çөнeldjk. Çer-de çьландai ijjлjр Neva өзенj qaldь, specke karovkelerjндеi volьр yйлер түрдь. Bjraq, matordьн qattь sartьль çоq, samolet qanatьmen әuenj тjлjр, сьзьр vara çатqан siaqь.

— Bүl ne керemet, qalai ùctьq, qaida ùctьq, dedjm мен qоrқьр ketjр.

— Ertengj kynge үсьр varамьз çапьн, — dedj үсқьс volьр оть-qан Liza.

Sol uaqьtta әлде qaida, sonau төmөндегj tau веткеjннен сыqan-дай vor, sartьлдар akademik дауьсь estjldj. Akademiktjн дауьсьнан терең qial qozqaldь.

Qazandai qainar çatqan Tokio ömjri vjr minutte su sepkendei vasıld. Qırmırsqanñ ileujndeı cavarlar çatqan alandar, kœceler, adamdar simai çatqan auzı-mürnınan cıqır çatqan kœceler melcır qattı da qaldı.

Tokio tal tyste, vazardıñ qızqan uaqıtında neden ekenj belgısjz qalqıdı da kettj. Üıqıqı kettj. Əlde nege asıqır vara çatqan vjr top politseiler dəl kœcenj ortasına qısır çata qalıstı. Vjr ürnıñ quır vara çatqan üsaq sœudegerler dyniedegj varlıq nœrseıj ümıtır, ürnıñ qıcaqtar qılar ekeuj de tœttj üıqıqı vattı. Tramvai, macineler cırısın tœqtattı. Tokio sjleır mylgır tırqan çansız tau qısar qaldı. Premier minister çana soqıs minsterj Asaxı kabinetjnde vuterbrottı tjestegen kuyjnde üıqtar qaldı. General Kırava çasırnır qarç minstrjñ rezidentsıejne varır, œieljñ tjesjnen çoqarırq çerjñ sıır edj, sol kuyjnde üıqıqı kettj.

Tokioñ 2200000 qalqı üıqıqı kettj. Qalada üıqtamaqan tek eki-aq adam völd. Vjrj Tokio polistsıejñ nacalnıgı edj. Politsie nacalnıgı general Sutsimoto aldında tırqan adamdar qılıır qıladı qıladı kœtkende, cœır ornınan qarqır tırdı. Ekj qolımen vasın üsttar esjk aldına atır cıqtı. Koridorda sjleır çatqan adamdardı kœrj esjnen adasır, ersjlı-qarsılı cıgır men völd. Kœzj terezeden kœcege tysj ketj, qılar çatqan mındaqan adamdardı kœrdj.

— Tırındar, — dep aıqı saldı kyndegj œkjmcljk œdetjmen, vjraq nacalnıgıñ aldına keluge qorqatın politseiskiler elen qılmaı, sozılqan aıaqtarın çınar ta alqan çoq.

Ncalnıktjñ kœzj alarır vetjnen qan qasır, ne jsterjñ vjlmeı ylıken ckaftıñ jcjne endj de kettj. 3 minuttan keıjñ Tokio ömjri qaitadan vastaldı. Keremet üıqıñ politsie nacalnıgınen vasqa ec kjm vjlgen çoq.

* *

*

Emperator qız — Prınsessa Suiçukai sulu üıqıdan tırır, kyndegj œdetjmen aınalı vœlmesjne vardı. Bül vœlmenjñ tœrt qavırqası da aına tıqın. Prınsessa çalanactarı, aınaqı qaradı, nazdanır tysjñ qıvıltır, mıñ vıralır, œz denesjne œz œuestendj. Vjr oñ çarınan, vjr sol çarınan vırnır, arıraq denesjne, qıldı vœljne, tyzu œdemj aıaqrına qarandı.

* *

*

Dəl osı uaqıtta Tokioñ cet çaqıqı vjr çırın yijnde 35 terge kelgen zor denelj kjsj oırdı. Bül Emperia professorı Kuvaisı edj. Kuvaisıdın alaqrında kjckene dœngelek aına tır. Aına vetjnen çanaq Prınsessanıñ tœkerjlgı kesedeı vjr emcegı kœrjñ tır. Kuvaisıdın auzınan sjlekeıj aqır, aınalı vjr aınalıdır çjberj edj.

Prinsessanъn oimaqtai dengelengen auzъ kørjndj. Taqъ vjr ainaldь-
гър çjverjр edj Prinsessanъn appaq kyn timegen tamaqъ kørjndj.
Kuvaiasidъn køjz qaraubъr, denesj duьldar, esj auьr, Prinsessanъ
qũsaqtandaï volьr ainanъ tēsjne vasa qũlai kettj. Professor vasъn
køterjр qaitadan ainaqa qaradь. Ainada ectene çoq edj. Aur kursj-
njр, ornъnan türdь, qisiqan galustugjn tyzettj. Telefonqa vardь.

— Politsie — dedj maъzdzь tyrde sөilep.

Politsie nacalnij general Sutsimoto kabinetjne ec kjmdj kjr-
gъzvei, çanaqana volqan keremet esjnen adaстьгъr qalъn oida otьr
edj. Telefon sьldьr ete qalqanda selk ete tysjр trupkenj ũstai aldь.

— Qane, sөilenjz, ne kerek? — dedj çau quqandai asьqьr, daubь-
sь dъrjldep.

— Nacalnik — dedj professor.

— Tokio qalqъ 3 minut ũiqtap alqanda, tek sjz oïau voldьnzь.
Kørgenjъzdzь ec kjmge aitpaъz, ec kjm vjлmesjn, volmaqan kyn-
de menep çaqsьbьq kytpenjz.

Nacalniktjн køjz carasъnan cьqьr kete çazdadь. Bykjl qalqtь
ũiqtatьr tastaqan adam mũnda eken qoi! Qolъnan trupke tysjр ket-
tj. Bezgek ũstaqandaï var denesj dъrjldep, qalcyldar qoïa berdj. Oi-
pьrmai, qũdai saqtai kør!...dedj ernj çubьspai. Nacalnik qaitadan trup-
kenj aldь.

— Bykjl Tokio ũiqtaqanda, sjz oïau qalqan sevevjъzdzь vjesjz
ve dedj, çai cьqqan professor daubьsь.

— Çoq, — dedj çai kəңljmьn nacalnik.

— Alaqaъnbьzqa qaraъzbьsь...

Nacalniktjн alapaъna kөbelek qanatъn ũstaqanda, çũqьr qala-
tъn çũmsaq mailь ũntaqtai vjr sarь nərse çaqlьqan eken.

— Oipьrmai mũnь nege kørmedjm — dedj jcnep.

Nacalnik ornъna otьrdь. Bykjl Tokionъn taqдьгъ өз qolъnda
ekenj esjne tysjр, qorqьnbьsь vasьlaïьn dedj. Maъzdanьr qoiдь
da oïqa tystj. «Tokio ømjъrjndegj volqan oqiqalarqa men çauar ver-
megende kjm veredj? Mũnь søzsъz tavu kerek» — dedj.

Qatcь kjrdj.

— Kullj tьncьlardь saqьr. Memlekettjk maъzъ var øte tьqъz
zadania var, — dedj general qavaqьn tyjр; qatcь kettj. Alaqaъndaqъ
generaldъn esjne tystj. Qolъna seskenjр, vjr tyrlj vata almaddь. Qor-
qьnbьs qaita ainalьr soqtь. Kenetten aldynda tũrqaп oң qolъn çũlьp
alьr øzjnen qacьqtattь. Bũl øz qolь emes, denesjne çavьsqaп vjr vә-
le siaqtь volьr sezjledj. «Øi osь men vala vor ketermjn» — dep qor-
qьnbьstь elemegjsj keldj. «Men bygjn vjr-aq adamnъn qolъn alьp
edjm, ol kjm edj ә?» Oïьna tyspei aq qoiдь. Alaqan oilatradь. Oïьn
vөle berdj.

— Tavu kerek, tavu kerek!

Vasь men-zedь volьr kettj. Çyregj sьldar kettj. Kjmnjн qolъn
alqaъn oilar otьr ma, çoq alapaъn oilar otьr ma, onь øzj de vjл-
medj.

— Su, su, su økel — dep general aiqai saldь.

Ximia korolj Toiamaññ vürññq̄ qatcs̄s̄ Momodzo ete q̄z̄ȳq̄ adam edj. Tjptj qialcs̄l edj.

Būdan ves çl vürññ vankenjn çürññ q̄z̄metkerj vol̄p̄ çyrgende vukjl Çaronia vail̄q̄ menjn qol̄ymda volsa, degen oi qaida varsa da onñ aldñnan keldeneñ tartylatñ da tūratñ. Əzj os̄ qiald̄ s̄n̄men çyzege asad̄ der oilaitñ.

Səitj̄p̄ çyrgende Emperator teatrññ artiskas̄ — qarñdas̄ Sada-Sanqa ximia korolj Toiamaññ esj̄kete qūmar vol̄p̄, çarñdasqannñ arqas̄nda Toiamaqa qatcs̄ vol̄p̄ edj. Būl onñ, qarñdasññ 55 tegj calqa denesjn satũ arqyl̄ qolqa tysj̄p̄ ot̄ȳqan̄na s̄l̄ q̄z̄araññ dese de, Toiamaññ vail̄q̄, vedelj arqyl̄ qial̄m̄ çyzege asad̄ der, aiḡq̄sa quan̄p̄, çyregj lyp̄j̄lder m̄z̄ voluda edj.

Bala kynjnde vj̄r on ves kyp̄ fizike savaq̄n oq̄ȳqan̄ var. Sond̄qtan volũ kerek, əzjn ylken fizik sanaitñ. Ədepkj̄de ximia koroljne «vjz fizikp̄jz, ximiaqa az tysjnemjz» — der te ait̄p̄ salqan. Momodzo professor Kuvaiasi men ete çaq̄s̄ tan̄s̄ edj. Professorññ pantazialağ, qaũp̄rt̄, ete vat̄l̄ çosparlaū, tysjn̄p̄ volmait̄ñ q̄ññ certoçderj on̄ eljktj̄r̄p̄ əketetj̄n, kei uaq̄tta qoq̄p̄r ta ketetj̄n. Esjktj̄ as̄p̄ professorge kj̄rerde çan-çaq̄na alaqtar qarar, seskenj̄p̄ vj̄reu qũp̄r kele çatqandai volatñ.

Sonda da:

— Təçribege kerek qarçññ Toiamaññ al̄p̄ verem, der uəde de vergen professorge. Vj̄raq, vj̄r kyp̄j̄ kn̄z̄ Toiama Mamodzonȳ çaq̄ğ̄r al̄p̄, sekretar̄l̄qtan vosatqan̄ñ aitt̄.

— Sen maqan qatcs̄ voluqa çaramais̄ñ, maqan aq̄ pen qarañ, ifrit pen kislorodt̄ aç̄r̄ata vj̄letj̄n adam kerek, — dedj. Momodzo eteñe aita almad̄, s̄ȳq̄p̄ kettj. «Qarñdas̄m̄ tūrqanda nege qam çej̄ñ» — dedj. Vj̄raq, vj̄r ainal̄p̄ kelj̄p̄, esjkten s̄ȳq̄alap edj, t̄esj, iñq̄ çalanac qarñdas̄, Emperator teatrññ artiskas̄ Sada sũlu divanda çat̄r eken, kn̄z̄ Toiama artiskan̄ñ t̄esjn ijsker, k̄zjn çũm̄p̄r eltj̄p̄ ot̄ȳr eken. Artiske aiaq̄ñ k̄terj̄p̄ divannñ ystj̄ne sald̄. Çũqa k̄ilek s̄ȳğ̄l̄p̄, aiaq̄ñ t̄jesjnen çoqar̄ȳraq çalanactad̄, kn̄z̄dj̄n k̄zj̄ q̄z̄ağ̄p̄, qũt̄ȳqan it̄te artiskan̄ qũcaqtai ald̄. Os̄ uaq̄tta nege ekenjn əzj de sevzei Momodzo esjktj̄ as̄p̄ ker çj̄berdj.

— Ket, ket çoqal — dedj qarñdas̄ vas̄ñ k̄terj̄p̄ al̄p̄. Momodzo es-tysjn vj̄lmei s̄ȳqa çeneldj. Soday qait̄p̄ qarñdas̄ñ da, kapi-
talistj̄ de k̄ergen çoq.

K̄ecede kele çat̄p̄ ũiq̄tar qalqandard̄ñ j̄c̄j̄nde ximia koroljn̄ñ vürññq̄ qatcs̄s̄ Momodzo da var edj. Būl onñnan tũğ̄p̄ k̄zjn as̄p̄ alqan̄nda ç̄v̄ȳrlap̄ tyregelj̄p̄ çatqan adamdard̄ k̄ordj. Būl ne? — der tañ qald̄. Vj̄raq, əzjn̄ñ de çat̄p̄ tūrqan̄ñ sezgen çoq. Kele çat̄p̄ ystj̄jn̄ñ sañna k̄zj̄ tystj. Oqan da tañ qald̄. Vj̄r azdan son tramvaiqa m̄jn̄p̄, qalan̄ñ vat̄s̄ çaq̄ cetj̄ne qarai tart̄p̄ ot̄ȳrd̄.

Momodzo kjckene ekj qavat yidjn terezesjnjn aldъnan  tjр vara  atър toqtар qaldъ. Keijn cegjnjr qavъrqaqa  avъstъ.

Yidjn  cjnde professor Kyviasi qolъn k kjregjne vasъr ekvetjnen q lai ketjр edj.

Professor Kyviasi politsia nacalnigjne telefon soqqanda Momodzo esjktjn aldъnda t r edj. Professor «Tokio qalqъ yc minut  iqtar qalqanda tek sjz oiau edjnъz» degende Momodzоnъn oйна vaqanaoъ k cedegj oq qa tystj: ystjnъn  aъ volqanъ, esjne tystj. K zj alarър t ve  asъ tjk t rdъ. Aiqailar  jveruge s l-aq qaldъ. K zge k rjnveitjn  lde vjr n rse keljр tamaqъnan vьndьгър, dьвьсьн  qарmai qoiquandai voldъ.

«Ec kjm vjlmesjn, volmaqan kynde menen  aqsybъq kytре» — dedj professor dauъsъ. «Menj vjlrр qoidъ dep qazjр  oibър  jverer» — degen oi Momodzaqa sap ete tystj.

— Qac Momodzo  anъdnъn varъnda — dedj  zjne- zj. Aiaqъnъn ycjnen vasъr keijn qarai əta  neldj.

* *
*

Momodzo k cede kele çatqanda k zjne politsia nacalnigj general Sutsimoto elestedj. Bjr esjkke, vjr t rge  ygjrjр kjrgerge  er tappai  yr qoi dedj. Bjr uaqtta qarar kele  atър nacalnikke  anъ asъr kettj. Generaldъ Momodzo  aqsy vjletjn. Vьltъr v nъn qarъndasъnъn soqъna vjr az oda tysken, sol kezde Momodzomen tanъs-qan. Ol kezde general Tokio politsiasъnъn nacalnigj emes edj.

Artъnan nacalnik volqan soq, «Momodzo vjzge kelsen qaitedj» — dep te aitqan. Endj osъ uaqtta   mъssъz çyrgende oqan aitsa, s zsjz ornalastъradъ. Ol tjtj  aqsy adam.  jrkjn-ai adam-aq qoi. Qar, sondei  aqsy adamnъn mъnadai p lege kezdesjр,  sau vasъ saudaqa tystj-au! Qar...

Momodzo tramvaiqa da mјngen  oq,  ai vasъr vaiau kele  atъr. Momodzоnъn oйна  elgъ qialъ tystj.  aroni  bankelerj... zavod,  axtъlarъ...? Prinsessaqa yilenu.

Kenet Momodzоnъn k z aldъnan vjr n rse  arq ete qalqandai voldъ.  yregj lypjlder, k zj  ainar, ezuj kyljmsjrep qoia verdj.

— E, Momodzo oibndъ vjr  erge  inar alsъ, qane neъ var, neъ  oq... Vjraq, qaitadan oilanaibъn degende  anaoъ quanъstъn d lelderj q ib rъn  statpai zъm-zias  oq vor ketkendei voldъ. Betjndegj kylkј, quanъ ta  sjр, ьzъnъn  oqalta vastadъ. Bjr sekundne kylkјsj qasъr kettj. Bjr uaqtta vetjne qaitadan quanъs  ygjrdj... T ra  ygjrdj... Aitam...aitam ylken silъq veredj... Momodzo  aibraq  urdj. Kyrc arqalar vjr kempjр ketjр varattъ. Momodzo k njldenjр kettj. «Oipъrmai netken  aqsy kempjр edj» — dep  zjnen  zj kyldj.

Momodzo politsia vasqarmasъnъn aldъna kele bergende, politsia nacalnigj general Sutsimoto  inaqan tъdъlar, tijstj tapsъrmalarъn alъr, Tokionъn v gъs-v gъsъna tarauqa  oъr vara  atqan edj.

Dəl Tokio qalqə ũiqtap qalatlın tynj «ças ofitserlerdjn» tıjıj «qandə qançar» gazetjnde Tokio universitetjnjn professorğ Avenlın maqalası sьqtə. Maqalanıñ vasə — «qançarlı oqımdıstılar tovb».

Bıl maqalasında belgjlı professor varlıq qıymdardıñ əkesj dep xırgıanı çarıalaptə. Xırgıa operatsıasə men soqı operatsıasın salıstırgı kelj, ekeuj de erjkkenderdjn ermegj emes voluqa tıjs-tj, zandə nərse deıdj. «Çan alqımqı tıqılıqan Azıaqı qandə operatsıa kerek. Tek Samuradıñ qandə qançarımen, Azıanı çelpjndjrgen volcevımdj keskjler, turap alı tastauqa voladı. Oral taub Kenes odaqınlı qıg omırtqasə. Dəl osə qıg arqanı baltalar otırgı Resejdj qaq völu kerek. Seıtj, Sьqı çaqı samurailardıñ çemtıgj etj, aldına tastau kerek. Dınie çızjı bileuge çaralıqan Çaron ıltına osə kerek. Endj qıym cettə tıra almaidə. Qıymnlı əvıjı qadamı osə qandə qançardıñ kerekıgjı dələldep otıru kerek. Xırgıtlı rısa-qı varlıq qıymda da volub kerek. Qıym ıranı avstraksıa enes, soqı volub kerek. Çaron ıltıñ qıdai çer çızjı bileuge çaratqan. Mınlı epıskop Kədze de dələldep sьqtə. Endece osə Çaronıñ qıdai tıpsırgıan çımtıstı oğındau çolına tısjruımjz kerek» — dedj. Professor maqalasınlı aıaqında vıgjı «Qançarlı oqımdıstılar» tovbnlı siezj volatınlı aıtırtə.

Professor Ave Qakkaidaden sьqqan vıj endjıjs magnatınlı valası edj. Əkesj Oğs-Çaron soqısnı vastauıblardıñ vıjı volqan, qazıj «ylken soqıstıñ» çaqındaqı adam. Çaronıa facızmınjı ııımtı «ças ofitserler» men tıqıvı vailanısbı var Kuxara Kantserjnnıñ vastı aksıonerı, Facızm soqı çolına tısken Seıukai partıasına vıralı kuctı adam edj.

Professor Ave əzınjı əmjıjnde esvıj vıljmnıñ granıtı tısj vıtrı mıçıqan adam emes. Ol, mamandıqıñ əlde necə əzgerttj. Ol, es ıaqıtta mamı volqan çoq, qıym tınlı çamılrı sьqqan kər olđıñ, rıkjırdıñ çıvındılarıñ taratısbı, soqıan retsenzıe çazısbı völdı. Vıraq, əke vıaqı, dəuletj, vedelj onı əçertəıj kətərı tastadı. Qılmı çana soqı degen taqırgıraqı çazıqan 3-4 maqalaları arqı «çanı qıymnlı» — ıltı qıymnlı atası degen atıqqa ıelendj. Seıtj çırgende ısaq çırnaldardıñ retsenzentı Çaronıa professorı degen atıq aldı. Tokio universitetjnjn genetıka kafedrasına otırgı aldı. Genetıka qıymnlı negjzı volqan, Avstrıa vıljmpıazı İogan Greger Mendeleev tıqı qıvı çonındegj zandıarıñ evı taubı əzınce pıdalandı».

Belgjlı ekj tırlı əsjmdıktı, ıakı çəndıktı saqılbıstırsıñ tındıçı gıvırdı ekeujnjı vıreujne-aq ıqsap tuadı, ekjncısjnjı belgjlerı kərıvıedı — dedj Mendel.

Kərıngən belgj vasımlı belgj, kərıvıeı qalqan belgjnj retsesıptı belgj dep atıqan Mendel. Ekjncı ret saqılbıstırdıa ekj belgjnjı ekeuj de kərınedj, t.t...

Mıne, Mendeldıñ osə zanına «syıenıj» professor Ave vıkjı Sь-

qъs qalqtarъnъ «tûqъmdas» ekerjн tarqan. Mendel tәcribesjн aia-qъnпn vasyна qarai сурgъzъjр, nese tyrlъ vуъn men ûrularqа, ûlttarqа, taptarqа vеljнjр ketken Сьqъs qalqtarъn Çарон ûltъnпn taradъ, vәrjн çaratqan Çарон ûltъ degen qisъn acqan.

Bjraq, Mutatsia zaпъ voиъnca qandai nәsenj volsa da qorcaqan orta, өзgertjр çjverdъj.

Misalbъ: «Klebs Veronika Chamaedris» еsъmdъjgъjн daqдъbъ еsetjн çerjnen albъ, суьq, çarъq sәulesj mol çerge әker еsъrgende, оиъn gyl сьqatъn çerjne çаръraq сьqqan.

«Vanessa levana» degen kәvelek kәktem uaqъtъnda ûсьр çyredj, «Vanessa prossa» degen kәvelek çazda ûсьр çyredj, vjрjncъsj sarъ voladъ, ekъncъsj qara qоңъr voladъ.

Beismannъn vaqauъ voиъnca, сьnъnda vûl ekъ kәvelek vjр kәvelek eken, tek temperaturanъn әserjnen çyldbъn ekъ mezgъljnde tysъjн өзgertedj eken.

Kambala degen valъq vьlai әmjр syredj. Bûl valъq ças uaqъtъnda suda çyзъj çyredj de, belgъlj vjр çasqa kelgende sudbъn tyvъjne сөгъjр, sol çamvasъmen qimъldamai çatър aladъ, qozqalmai osъlai әmjр-syredj. Osъ uaqъtta valъqtъn sol kәzъj оң çaqъna kәcъjр ketedj. Sәitъjр, valъqtъn ekъ kәzъj de оң çaqъnda voladъ da, sol çaqъnda kәz qalmaidъ. Mûnъ men qatar qaranqъ çaqtaqъ vetjnde pigment volmaidъ.

Kenningen орыт çasar, osъ valъqtardъ çavъq akvariumnъn jcъjne salqan. Tek akvariumnъn tyр çaqъ әinek, vûl әinekten çarъq tyse-dъj, sonda çarъq tysken valъqtъn vaуьrъnпa qоңъr pigment paida volqan.

Әue raib maldъn çynъjнjн ûzъndьoqъna, qalbъndьoqъna kәр әserjн tigъzedj.

Çer astъndaqъ sularda әmjр syrgen protei degen çәndъjk çyrgen çerjnde çarъq sәulenjн çoqtъoqъnпn kәzъj kәrmeidъ. Bjraq, оиъ Kammerer çarъqqa ûstar asъraqanda kәzъj kәre bastaqan eken. Mъjne, Mutatsia zaпъ, әsken orta, çaqdailardъn çәndъjkke, еsъmdъjkke tigъzетjн әserj osъlai voladъ.

Professor Ave osъ әsken ortanъn әserj vykъjl Сьqъs qalqtarъn, өзderjн çaratqan Samurai ûltъnпn tјpten qacъqtatър, өзgertjр çjverdъj — dep qisъn сьqardъ. Professor Avenъn vûl «qisъndarъnпn» qandai qortъndъ сьqatъnъ өзjnen-өzъj belgъlj.

Egerde, varlъq qalqtъn сьqqan çerj çарон ûltъ volsa, onda Çарonia varlъoqъna qûdai volър esepтеledj. Varlъq qalq Çаронnan tarasa, olar sәzsjз çарон qol astъna qarauъ kerek. Eger, ol qalqtar qazjр өзgerjр qûdaiъn tanъmai ketse, onda soqъs arqъbъ tanъtu kerek. Bûqan professorдъn «Qandъ qançar» gazetjндеgъ çoqarqъ maqalasъ дәlel. Mъjne, professor Ave osъndai adam edj.

* *
* *

Momodzo politsia vasqarmasъna kјrdъj. Qalai çyrerjн vjлmei аң-qъr tûr edj, sьrt esъk sart etjр asъlър, vaqanaqъ çolda kәrgen kem-

pjr jcke qūlap tystj. Sirek mūrťť kjckentai qana, tьqьrcьqтай politseiski kempjrdj tyigjcter, iterjр qоqарь ala çeneldj.

Momodzo ornъnan qımydamai qaldь. Səl qımydasa tьqьrcьqтай politseiski artъna çalt qarar, kərjр qalьр, mūnьda qosьр aidar əketetjndeı voldь.

Kempjrdj alьр ketjр qaldь. Bjraq, vjr qоrqьnьc mūnьd çyregjn suьldattь. Ec çazьqьsьz ketjр vara çatqan kempjrdj qamar qoidь, al, vəlege əzj ūrьnьр çyrgen Momodzоnь qamar qоiu qıьn va? Momodzo politsie vasqarماسьnan qalai cьqьр ketetjnjn sezvei de qaldь.

Bjr kəce ainalqan sođ vaqanaqь qıanьcь esjne tysjр, kənlj qo-valçьр vjr az tūrđь. Bjraq, qalai da politseige qarai vasqьsь kelmedj. Barmaıьna severter jzdedj. Onь aitqanьma maqan jcteme vermes ec volmasa silьq çarialasa eken? Odan da kyte tūrūm kerek...

Momodzo çai çyrjр kele çattь. «Men aıtsam erten professor Kyviası saqan kjm aıttь» — dep generalđ qьssa, ol qоrьqqannan menj aıtьр qoısa ne volar edj. Menj çoıьр çjverer edj... Momodzоnьd təve casь tjk tūrđь. Syıttj de əzjnьd qоrьqqanьnan əzj ūıaldь... «Əi, vūl qоrьqqandьq emes, əceijn dos adam volqan sođ ūıat voldь da» — dep əzjn-əzj aqtadь.

«Politsiege aitqannan keler paida volmas, odan da professormen crtaq volьр, tavьsьn vəjssек qaitedj?».

Bjraq, politsia dese qamaı esjne tysjр, professor dese vaqanaqь kərgen oqıqasь esjne tysjр, ec nəsege vettetpei qoidь.

Momodzo çol taptь: qarьndasьmmen aqьldasaıьn dep tūra çy-gjrdj. Əzj de anadaqь oqıqadan keıjn olai qarai qadam vasa almaı, varuqa çeleu taва almaı, çyr edj. Tjpten çaqьsь voldь.

«CЬQЬSTЬN SİLULARЬ»

Cьqьs sūlularь, — əielder satatьn yı edj. Ūlken ədemj zalda qamalqan qoidai, çyzge tarta əielder oтьratьn. Būlardьd kijmderj desьmvattarь da tyrlj-tyrlj keljр, tek kəsjpterj qana vjr-aq nəse volatьn. Erkekter keljр tandar çyrjр, vjreujn alьр çоqарь nəmjrlerge ketetjн. Tokiodaqь eң qьzu saudanьd vjrj osь əielder saudasь edj.

Bjraq, çanaqь əielderjн vərj vjrdeı qьzu saudaqa tyspeitjn. Jctertjnde asa sūlularьn qoldь-aıaqqa tigjzvei Tokio vurçualarь, cinovnikterj vjr minut tьnqьzvaitьn. Al, çūrьnьlaularь, arzan volatьn da, ana sūlulardai qoldan-qolqa ətjр çyrmeitjn.

Bjraq, sođqь uaqьtta «ças ofitserler» - ūıymьnьd mycelerj keljр, «saudanь qьzđrđь». Əielder əte carcar, tynde çatarda təsekterjne es-tysterjn vjłmeı qūlaitьn. Taң erten kecegj jcken араq, vileu, temekjnьd kək tytjnьd vastarьn meң-zeң qьлр, varьlьq denelerj sal volьр qımyldauqa çaramaı qalatьn. Bjraq, amal ne tūrьр kecegj əmjrdj qaitadan vastaitьn.

Belj vūralqan kerbez geicjler, Emperianьd maqtanь volqan geicjler — osьlai əmjр syretjn.

Būl əielder satatьn yidjn çanьnda teatrь volatьn. Būl teatr Ero-

tika, erkek pen æilderdjn çarñdasuñnan vasqa ec næse kørsetrejtn. Ərine, teatrqa kelucjlerdjn køvj onь kørgeñ soñ æiel çatatyñ yidjn turguñlyqtь qonaqь volьp alatyñ.

Bærjneñ qьzьqь oñpnyñ artnan kørucjlerge, æiel satucь yidjn tьnadai sülularь var dep æilderdj vjrtjndep saqьnaqa cьqarьp, çandь reklama etetjn. «Qançarly oqьmьstьlar tovyñnyñ» siezj osь cьqьs sülularьnyñ teatrnda acьldь. Acьlar aldьnda teatr iesj sülü æilderjn saqьnaqa cьqarьp, «zaiavkelerjñdj bere versender de voladь» — degendei voldь. Cьnynda Qançarly oqьmьstьlar, çana kørgeñ æilderjneñ tañdaqandarьnyñ aityp, kantorqa varьp, øzderjne mencykter çatty.

Asakodan kelgen — ia ofitser ekenj, ia qьlympraz ekenj belgьsjz vjr delegat, yi iesjne keljp:

— Eñ ædepkj kørsetken O — kei sülüdy menjn encjme verjñz — dedj.

Yi iesj kyljp, çaidarь çana:

— Ol volmaidь qoi, O — kei sülü professor Avenjn mencyjnde qoi-dedj.

Delegat sasьp qalyp, kecjrjm sūrap cьqa çeneldj.

«Qançarly oqьmьstьlar tovyñnyñ», «Ças ofitserler», Seiukai partiasьnyñ mycelerjneñ qūralqan top. Bül top йьmdasqaly 2 çyl voldь. Toptyñ programmasь ylken soqьstь tez vastau. Sondьqtan, siezjdñ acьlyñna Çaronia facizmjn vastaucь admiral Aroxidьnyñ øzj qatystь. Siezjd toptyñ prizidentj professor Ave acьtь.

Siezjdñ kyn tørtjvj: Azia çana soqьs...

Taqь vjr az mæseleler.

Tokio gazetterj siez kyndeljgjn yzvei çazьp tūrdь. Əsjrese Seiukai partiasь køsemderjnñ vjrij Iamomoto Teidziroqa çaqьnyñ «Kynj cьqqan el» atьt gazetke «Qançarly oqьmьstьlar tovyñnyñ» degen søilemdj, øzjnce ørneketep, «Qançar men oqьmьstьlar» tovy çasasьnyñ — dep ylken ancьslag verdj.

Tokio gazetterjne ylken sensatsia volqan næse — professor Doixaranьnyñ «Mimikria çana Çaronia» — degen vaiandamasь voldь.

Gazetter Doixaranь maqtar, suretterjn qos-qostar vasьp, aiaq qolyñ çerge tigjzvei çatty.

Kerek desenjz «Verliner tagvlat» tyñ Tokiodaqь tьlcjsj professor Avemen ængjmelesedj. Professor Avenjn «Doixara emperia qьlymьnyñ køgjnde tuqan çarьq çūldьz, vül çūldьz, temjr qazьq siaqьt varlyq adasqandarqa kompos voladь» — degen søzjn, Germania gazetterj tygel vastь. «Domei Tsusin agenttjgь siez qavarьnyñ Çaroniaqa tegjs taratty. Stepani agenttjgь de vül ystjnde kør enьbek sijnrdj

Professor Doixara otstapkedegj general edj.

Ne sesepten ekenj belgьsjz, æiteujr general Doixaranьnyñ æskerj kærerasь qūlar tyskenmen keijn qьlymqa ūmtylqanь da raz. Osь soñqь Mart reformasьnda æsker arasьnda araxicьldьqь ьqralь kuctj volqan soñ, onь qoimai çyrjр otstapkege cьqarqan. General ças kynjude Oksport universitetjnde oqьp çyrgeñde ataqtь Paуьltonьnyñ Mimi-

kria çənjdə 5-6 leksiesjn təndaqan. Sodan son vül univərsitetj fas-
tap, soqꝛs çol̄ men ketken. Bjr̄aq, Mimikriān̄ vjr tyrlj çaqꝛs kəre-
tjn. Taqꝛ vjr aita ketetjn nərse, vül ġeneralđn̄ p̄rogessor dep ata-
lũ. Vül at siezge kelgence çoq edj. Os̄ vaiādamas̄ men vaiān̄s-
t̄b nēden ekenj qaidam, çurnalister, gazetter, professor dep at̄ap ket-
tj. Əiteujr en̄ ədepkjde vj̄reu professor dep aita sal̄p, sodan os̄blai
tar̄ap ketuj s̄əzsjz.

Endj gazetter xoꝛn̄ culaťan Doixar̄n̄n̄ vaiādamas̄na keleij̄k.

Mimikria degen s̄əz — eljkteu degen s̄əz. V̄l̄aīnca aitqanda vjr
çəndjktjn̄ (k̄əvələk, s̄v̄v̄n̄) qasietterjn̄ ekjncj çəndjktjn̄ iemdenj̄r ala-
t̄n̄ çənjdeğj q̄l̄m̄. Endece, mimikria k̄əvj̄nese çəndjkt̄er çənjde-
ğj q̄l̄m̄. Mendelizm, Mendel oqū Darvin kezd̄e volmasa, mimi-
kria volds̄. Betst̄n̄, Uollestjn̄ k̄er̄setken faktjlerj̄ne Darvin əte qua-
n̄p̄r, qosylat̄n̄n̄ vj̄ldj̄rgen. Paulyton çəndjkt̄er tysjn̄n̄ uc̄ke v̄əlj̄n-
t̄jn̄n̄ k̄er̄setken. Vj̄rj̄ncj apotetikāl̄ tys — k̄əz voiāusc̄l̄q. Çəndjktjn̄
tysj çyrgen çərj̄ndegj ç̄ərtjn̄, əsj̄mdjktjn̄ tysj̄men vjr tystes vol̄p̄r,
k̄əzge tyspeidj. B̄uqan d̄ələl q̄ũmdaqꝛ k̄eiv̄jr çəndjkt̄er tysjn̄n̄ s̄ũr
volū, k̄ək ç̄əp aras̄ndaqꝛ k̄eiv̄jr çəjr̄tkelerdjn̄ k̄ək volū.

Ekjncj — vjr çəndjkt̄er ekjncj vjr çəndjkt̄e əte ūqsas voladı. Vül
vj̄rj̄n̄n̄ vj̄rj̄ne eljktegenjn̄ k̄er̄setedj. Mj̄ne, os̄ vasqaqa eljkteucj
çəndjktjn̄ tysjn̄ p̄sevdoaposemitikal̄ tys deidj.

Vj̄rj̄ncj apotetikāl̄ tysj var çəndjkt̄er k̄əzge k̄ərj̄nv̄egendjkt̄en, çau-
qa ç̄em volmaid̄.

Ekjncj p̄sevdoasemitikal̄ tysj var çəndjkt̄er «etj as̄c̄, ijsj aq̄r-
qan» ç̄euge ç̄aramait̄n̄ çəndjkt̄erdjn̄ «ton̄n̄ ç̄am̄l̄p̄r» ç̄auqa ç̄em
volmaid̄.

Uc̄jncj aposemitikal̄ tysj var çəndjkt̄er «etj as̄c̄» ç̄euge ç̄aramai-
t̄n̄ volqanđb̄qtan ç̄auqa ç̄em volmaid̄.

Professor Doixar̄n̄n̄ qort̄b̄nd̄s̄ v̄oiv̄nca çəndjkt̄erdjn̄, an, adam-
dard̄n̄ ənj̄rj̄ vj̄reuge ç̄em volmai, vj̄reudj ç̄em q̄lu uc̄jn̄ kyres vol-
maç̄s̄. S̄ənd̄b̄qtan, var̄l̄q qal̄b̄q̄t̄n̄, on̄n̄ j̄cj̄nde Çaroniān̄n̄ maqsa-
t̄b qal̄ai d̄a v̄ireudj ç̄eu voladı.

Doixara Çaroniān̄n̄ ç̄emj tural̄ aita kelj̄r, ç̄er çȳzj̄ memleket-
terjn̄ ekj̄ge v̄əldj̄:

1) Aposemitikal̄ memleketter.

2) P̄sevdoaposemitikal̄ memleketter.

Vj̄rj̄ncj̄sj̄: «ç̄euge kelmeit̄jn̄» etj as̄c̄ «Germania, Italia» s̄əq̄l̄d̄
memleketter. B̄ũlarqa tiu k̄er̄ek emes.

Ekjncj̄: Ç̄euge ç̄arait̄n̄, s̄əzsj̄ ç̄eitjn̄ memleketter. B̄ũlar vj̄rj̄n-
ç̄j̄lerdj̄n̄ «ton̄n̄ ç̄am̄l̄qan», s̄ənd̄b̄qtan d̄a, Çaron solq̄ldaq̄tar̄ḡ alda-
n̄p̄r, ç̄euge ç̄aramas̄ d̄ep çȳg. Mj̄ne, os̄ qateljktj̄ ç̄oiv̄p̄r, çaron qalq̄-
n̄n̄ toiāt̄n̄ al̄p̄ v̄er̄u k̄er̄ek.

Məçj̄l̄js̄ art̄nda Araxi s̄əiledj̄. Ol, vast̄ ç̄aud̄n̄ Keç̄ester odaq̄
ekenjn̄, tez ȳlken soq̄st̄ acud̄n̄, ol uc̄jn̄ əkm̄ettjn̄ «S̄oiv̄kai» men
«Ças ofitserler» ge k̄əcu k̄er̄ek ek̄end̄j̄gjn̄ aitt̄.

— Azian̄n̄ ç̄əvj̄ q̄uaḡp̄ sañ as̄ran̄qa s̄əq̄p̄r kettj̄. On̄ qanmen

suqaru kerek, — dedj admiral Araxi. Oqъmъstьlar tyregeljр aiqai-
lar admiralдь qurъmettedj.

* *
*

Ximia korolъnъ vurъnъ qatsъsъ Momodzo qarъndasъnъ yijne
cygъjр keldj. Esjkten cygъjр keljр, kergen vjлgenjн sьvьrlatър so-
qър çattъ. Qarъndasъnъ «tûra-tûr» degenjн de vaiqamadъ. Vjр ua-
qъtta jckj yidjн esjgъ asъnъ kettj.

— Ol, kadjngъ fizik Kувiasi ma? — dedj Ximia korolъ.
Momodzo esjnen aigrъnъ, otъrър qalqanъ da sezvei qaldъ.

* *
*

Ertenjне ximia korolъ Toiama kabinetjне Avenj saqъrъr aldъ.
— Endj qisъnъ kelmeitjн qoirъtraq qъnъmъndъ qoisъnъ da vola-
дъ — dedj sөz aiaqъnda korol — vjzdjн çjgъtter professor Kувiasidъ
өлтjр, certoçderjн, apparatън aлъr keledj, adam uьqъtatatън ximia-
lъq elementter. Apparatън iesj men onъ jster sьqarqan sen volasъnъ,
maqul ma? — dedj.

Professor koroldъnъ aldъna sьqъnъr aiaqъn qurъsaqtai aldъ.

Ertenjне tynde «Ças ofitserler» товъ өkmet yilerjн qamar, өk-
met vasъlarъn өлтjrdj. Sөitjр, өkmettj өз qoldarъna aldъ. Premier
ministrjкке admiral Araxi otъrdъ. Politsia da, өkmet әskerj de qarsъ
sьqradъ. Ökmet facizm qolъna көctj.

Çaron facisterj ylken soqъs çaqъnda ekenjн, Kenestetr odaqъ men
tez soqъs acatъnъ aittъ. Asъq deklaratsia çarialadъ.

Sol kunj gazetter Tokionъnъ cetjnde, vjр cûqъrdan velgjл profes-
sor Kувiasidъnъ syiegъ tavьlqanъn qavarьladъ. Onъn apparatъ çөnjnde
vjр auьz sөz çazьmadъ.

III.

Araxi өkmet vasъna kelgelj programmasъn oгъndauqa var kycъn
saldъ. Sovet өkmetj men soqъstъ vastadъ. Çaronia emperatorъ çalръ
movlizatsia turalъ dekretke kece qana qol qoidъ. Vjraq, Samurai tû-
qъmdarъnъ Ыланvatъrdъ vasър aлqanъna 5 кун volър qaldъ.

Xаварovski, Vladivostok, Erkutski qalalarъnъn soqъs çaqdaьna
kөckenjне de 5 кун voldъ.

«Polkice Belovaxtjр» gazetjнjн maidandaqъ tьlcjsjнjн, Çaronia
armiasъnъ vastъqъ admiral Araxi.

— Vjz, Oral тауьna çetkence toqtamaimъz. Oral тауьnъn ver
çaqъ tygel Çaron emperiasъnъn qolъna көcuj kerek — der çauar
bergen.

Vjraq, Sovetter odaqъnъn cek arasъnan өtjр, Çaronia әskerj vjр
qadam da vasa-almadъ. Emperia samoletterj cek араqа uьcър keledj
de, artillerianъn otъna sьdai almai, aldъnan dauьl soqър, көkjregj-
nen itergesjн qaiqairъ varър, keijн qarai uьcър ketken qarqа qurъp,

zjinen qaitady. Kei vjreulerj oq tigen qūstai, çer syze qūlap, cek ara ystjnde qalady.

Bjraq, Tokio tabьs davьььn qaqrь çattь. Ыланvatьrdь alqanнан berj Çaronia gazetterj vўl qavardь kɵkke kɵterjр, ɵsker vasьlar qўrmetjne tost kɵterumen voldь.

ɵkmetke qaqrьn gazette Çaron ɵndjrs koroldarь çazqan «Çaңa namaz» tekjstjсь vasььp cьqtь. Bўl tekjste «Ia qūdai ɵzjnьjn ūiqa-ruьn voьььca, Oralqa dejnngj çerdj Emperiaqa qarataмьз» deljngen. Bўl namaz tekjstjсьjn çoqarь cjrkeu o:нь bekjтken, ɵvьjr çaron ūь-на oсьнь vўgnьqь namaz ornьna oqrь, dep tapsьrqaн.

Ыланvatьrdь alu qўrmetjne Tokio vailarь arasьnda kynj-tynj val, banket, toi volьp çattь. Tjrtj knəz Kuvaiasi — «1930-çьlqь dnevnik-terjn gazetke vasьp, ondaqь volacaq soqrьsta Çaronia Ыланvatьrdь vasьp alady, sodan ɵrj Sovetter odaqrьna auьz saladь» — degen çerjn vetke ūstap, ɵzjn əulie dep çarialap çattь.

Tokiodaqь ornьs aqtarьььn gazetj Ыланvatьrdь qalai alqanь çəjn-де osь vas kyn jсjnde vjr roman çarialap ta ylgerdj. Bўgnьqь Pe-tervor Salonььn gylj volqan, qazjr Tokio qavaqrььn cveitsarь eme-grant çazuscь, «vjr Çaron ofitserjne on Manqol qьzььn qalai talas-qanь» turalь sjlekeij aqrь tўrьp çazady. Tjrtj çaron çjgitterjnjn əielder syietjn vjr ɵzgeceljgь var, dep kecegь patsalь Resei patrioty-ьn auьznан suь qūridь.

Osaka qalasьndaqь kyieu almai qoiqan 49 daqrь kərj qьz, qolьn kesjр qanьn aqrьzьp, vɵtelkege qūьp admiral Araxige çjverjтj.

«Samuraidьn qanь men qььcьndь suar, ol ec uaqrьtta qaiьgnьmai-тьn volady» — dep çazьpть. «Bўl ec erkek kɵrmegen taza qьzььn qanь» — dep çazьpть, 49 daqrь kərj qьz.

Bjraq, kərj qьzььn qanь ec nəsege sep vola almadь. Vladivostok ren Xavarovskige deijn Ussuri ɵzenjnen, Xavarovskiden Mancçuria stansasьna deijn Amur ɵzenjnen ɵtem deucjlerdjьn syiegi suda qalьp çattь.

1904-çьlqь Ornь-Çaron soqrьььnda ornь eskadrialarь tygeljmen su tyvjne ketken. Araxicьlar osь soqrьsta da sonдай tabьsqa çetemjz, dep oilaqaн.

Cьььnda, vўl tenjz soqrььььn ylkendjgь Sutsimadan kem volqan çoq. Bўнь vjz tygel keltjrejк:

7-aqūs kynj Vladivostoktan 200 mil çoqarь Sovet attь portььn çanьnda acьq tenjzde 10.000 tonnalьq 3 kreiser, vjr avionostan qūrьl-qan Çaron eskadrasь kərjnjр qaldь. Karavjlderden aspanqa 12 samolet kɵterijjр, qalaqa qarai tartьp oтьrdь. Oilamaqaн çerden vўl samoletter porttaqrь qalaqa vomьь tastady, eldj yreilendjrmekcь voldь .

Sonda, porttan tenjzge yc çənjь kreiser, 2 esminets cьqtь. Tolqьn-сьz acьq tenjzde Çaron snarədtarь Keңes kreiserlerjnjn ornьn sipa-lar, tava almai çyrgendei çan-çaqrььnan tysjр, tenjz suьn taudai etjр, aspanqa laqrьru men voldь. 8 dujьmdь zeңvjrekten atьlqan vjr snarad keңes kreiserjnjn vjrjne tijр, ɵrt vastalqan son keijn qaitьp kettj.

Kreisersiz qalqan plangjnj vasъr, Kenes eskadrasъn qusъgъr, Çarondar qalaqa çaqъndai tysjр, porttъ gavandъ ata vastadъ.

Osъ uaqъtta porttan 20 Kenes samoletj koterjлjр, Çaron samoletterjnjң atakasъna qaramai, Çaron eskadrasъnъң ustjne sьqтъ. Bombъlar tenjz vetjnjң tas-talqanъn sьqardъ. Bjr kreisjr çambastар vjr az çygjр, suqa сөгjр çоq voldъ.

Çaron samoletterj Kenes samoletterjnjң astъna tysjр tømennен çоqаръ qarai pulemetpen ata vastadъ. Bjr uaqъtta ekj çaqтъң samoletterj de qacudъ qoıьr, vjr-vjrjne ümtъla tystj. Әuedegj soqъs bastaldъ. Ekj samolet soqъsъr, çanъr tenjzge tysjр çоq voldъ. Çaron avianosъnan taqъ ves-altъ samolet koterjлjр, tura qalaqa tartъr, port yilerjne, radio stansaqa, skladtarqa, çaqadaqъ qamaldarqa bombъ tastadъ. Portta өrt vastaldъ. Kenes samoletterj ekj vөлjnr, vjr vөlegj qalaqa ümtылдъ.

Porttan taqъ ekj kreiser asьq tenjzge sьqъr, Kenes eskadrasъ çaronbьqtardъ bettetpedj. Kenestjң vjr istrevitelj ekj çaron bombavozъn qülattъ. Sonda asьq tenjz çaqtan Çaronnъң ekjncj eskadrasъ keldj. Artilleria өte vet vaqтъrmai Kenes eskadrasъn keijn ьqъstъrdъ. Kelgen eskadradan taqъ 20 samolet koterjлjр, aspandъ temjр küstar qartар kettj. Kenes eskadrasъ tөmen Vladivostokke qarai çы-çыdъ. Qalanъң çau qoъna өtuj — kymәnsъz voldъ.

Sol uaqъtta Çaron eskadralarъnъң ekj çaqъnan ekj Kenes syngujr qайыqъ keljр qaldъ. Olar tarped tastadъ. Çaron eskadralarъ vetjn vü-rgъr keijn kettj. «Asaxiakren» stroidan sьqтъ.

Osъ uaqъtta Ussuri taularъ çaqtan сегjrtkedei qartар, gorizonttъ qara noqatqa toltъgъr 200 gidroplandar көrjndj. Çaron samoletterj Xakkadiaqa, Loperuza prolivjne qarai tartъr otъrdъ. Yreiç ucqan Çaron eskadrlarъ da soңъnan erdj. Kenes samoletterj soңъnan qua çөнeldj.

* *
*

Çaron flotъ ekj vөлjnr Vladivostokke attandъ. Bjrj Xakkadiadan sьqъr, Saңqar prolivjnen өtjр, ücъ-qırgъsъz tөңkerjлjр çatqan tenjz tolqъnъmen tura Vladivostokke kele çattъ.

Ekjncjsj Karei prolivjnen өtjр, tjke tartъr otъrdъ.

Admiral Ulanaga Çaron eskadrasъna, «Sovet» portъnan Loperuza prolivjne qarai сегjн degende, flotъnъң kycjн sol çaqqa audarъr çjberjр, Kareia çaqъnan keljр Vladivostoktъ vasъr almaqъs edj. Tixookean flotъnъң eskadrlarъ keijn qaitqanda Saңqar prolivjnen kele çatqan Çaron eskadrlarъ aldъnan sьqъr, Tixookean eskadrlarъn keijn сегjндjрjр çjncjke Tatar prolivjne tьqraqъs edj. Sol çennjң jcjnen sьqarmai çоq qъr çjbermekcj edj.

Admiral Ulanaga Elzanmen radio arqъъ qavarlasъr, çaqъn arada çau çоq ekenjн vjлjр, алqa qarai tarta tystj.

Patrul çasau ycjн Kreiser diviziасъ men Esmineçs flotilasъn vөлjр, flottъ Lezan gavanъna qarai vürdъ.

Osъ uaqъtta linkor eskadrasъnan 500 metr çerde çyrgen syngujr

qayıq sezilip qaldı. Syngujr qayıq ekj tarpet tastadı. Tarpetten qasır flot keijn cegjndj. Bıraq, aldınan vjr syngujr qayıq taqır vjljnır, oda ekj tarpet tastadı. «Kako» men «Puko»nın oñ vorttarı tesilip qısaia bastadı.

Atıñ sıqqan qaqqa esminetster ımtıdı, sumandar jzdep sıyr. Mındj olaida, vılaida tastadı. Çaron flotının Korei prolivjnen berj qararı etkenjn estip Tixookean flotının ekj syngujr kreiserj teren tenjzı tuvınde ekj sutke sırdj. Ucjncj kınj Çaron flotına kezdesip, qasır tigen qoidai yrkıtip, Linkor eskadrasının ekj karavılın çaralar, stroidan sıqarır, jzjn tartırmai, çoq voldı. Çartı saqattan son Admiral Ulanaga endj qorqıns çoq dep eskadralardı gavanıça apardı.

Saqqar prolivjne sıqqan Çaron eskadraları 9-aqıñ kınj tınbastan sıyıp, Vladivostokten çoqarırq 350 mil çerdegj pozitsienj aldı. Alqa razvedkege çjbergen samoletter Keñes samoletterjmen aıqasır qaldı. Saqat vester camasında 200 samolet aspandı qartap kettj. Bırj cında qalıqtar, vjreulerj төменде sırdj. Çan talasqan әue soqırsı bastadı. Kөp samoletter suıa qılap battı. Kej vjreulerj aspanda soqırsır tenjzge tystj. Әue soqırsı kezjnde 12 Çaron esminetsterj oñ flangjden alqa ımtıdı. Oqan qarısı Soltystık çaqtan kele çatqan Keñes esminetsterj atakaıa sıqtı. Çaron kreiserlerj alqa sıqqan esminetsterjne kömektesip, 6 duımdı zenvjrekpen ata bastadı. Olarqa qarısı Keñes kreiserlerj sıqır, soqırsı kuceidj. Sol flangjden maidan sızıqına 10.000 tonnalıq 4 Çaron kreiserj kelip, 8 duımdj zenvjrekpen atır, vjr Keñes kreiserjn stroidan sıqardı. Oqan kömekke 10.000 tonnalıq 5 Keñes kreiserj keldj. Tatar prolivj çaqınan keñes eskadraları kelip, Çaron eskadralarının artınan sıqır qorcar aldı. Elzan gavanındaqı Çaron eskadraları maidan volır çatqan çerге qararı qozqalqanda, alıstan atatın tenjz çaqalaıbnıdaqı keñes artilleriası koldenen sırgjzbedj. Onan son vıl eskadralar oıaqıtır varu ucjn, tenjzdjn jcıne qararı kettj. Bıraq, aldınan Tixookean eskadraları sıqa keldj.

Çaron flotının vıl eskadraları da qorcauda qaldı. Artı çaqalau artilleriası, aldı keñes karavılderj.

Admiral Ulanaga qatalasqanın çanı sezdj. Admiral Ulanaga Keñester odaqının Çaron tenjzjn alaquadai çer qoımai, qartap kettjn osıncalıqtı zor flotı var, dep oilamaqan edj. Çau kycjn vaqalamau, tenjz soqırsında eñ vastı qauır.

Çaron avionostarı men Kreiserlerjnen 100 saqtı samolet көterjldj.

Keñester Odaqı çaqtaqı tenjz çaqalaıbnan da 100 saqtı samolet sısır keldj. Su daınpazdarı aıqasa bastadı.

Endj Çaron tenjzjndegj soqırsıqa Tixookean flotı men Çaron flotı tegjs qatıstı. Soqırsıqa aralasmaqan vjr karavıl, vjr gedroplan qalmadı. Kreiserlerdjn de, samoletterdjn de sanı uaqıt-uaqıt saıbn көвеie tystj. Maidannın vjr cetj Vladivostok vjr cetj Saqqar proli-

vjine deijn vardb. Kølver çatqan tenjz vetj soqbs saxnasna tarlbq qyldb.

Өrtengen samolët, karavjlder, çarblqan snarëdtar tenjz jcjn өrt qylyp çjberdj, tenjz çainap, asty-ystjne сыqьp çattb.

Qorçalqan Çaron eskadralarь Tixookean flotьnyң qatarьn çarьp өtjр, negjzgj kycke qosyly ucjn alqa ümtyldb. Aldьnan 10.000 tonnalь 4 kreiser, artilleria otna çaramai alqa сыqьb. Artьnan esminetster erdj. Kenestjң 3 lineini karavilj olarmen soqьb astь. «Kasanagi» men «Menseito» stroidan сыqьb, 4 esminets su tyvjne kettj. Olardьn ornьn 7 çaron çenjл kreiserj keljр vastь. Bünьn vëgj ylken Kenes kreiserlerjнjң 8 duimdj puckadan atqan, snarëdtarьnyң astьnda qaldь. Bettei almai keijп çaittь.

Admiral Ulanaga eskadralardьn qorçauda, Kenes snarëdtarьnyң oinaqьnda, өte çauьrtь çaqdaida qalqanьn sezjр, çalai da çau qorçauьn çarьp сыqudb vüьrdb.

Artilleria oqьn çaudьgьp, kreiser eskadrasь, esminets flotiliasь atakka сыqьb. Oьn artьnan qatarьn çairь 10.000 tonnalьq kreiserler, esminetstermen qorçalqan көp eskadralar alqa ümtyldb. Bjraq, ekj çaqtan atьlqan snarëtdardьn tysken çerjnen өte almai көp karavjlder өrtenjр çattb. Bjr azь suqа vattь, vjraq, alqa ümtьlu toqtalmьdь. Osь uaqьtta ekj Kenes syngujр çaibьq keljр tarpedter tastadь. Çarona eskadralarь vьt-сыt volьp çan-çaqqa çactь. Bjr-ekj karavjл soqьsьp ta qaldь. Bjrjнjң oң vөksesj tesiljр su çütьp stroidan сыqьb. Osь çaqdaidь paidalanьp Kenes esminetsterj minni ataka çasadь. Çaqьndasьp atьstь. Ekj çaqтьn vjр nece esminetsterj soqьqьp su tyvjne kettj.

Sodan saqat 10 da Çaron eskadralarь көp karavjlderjnen айьgьlyp, Korei prolivjne qarai vürьlyp, zorqa qütьldь. Ekj vөлjngen. Çaron flotь qosьldь. Seitjр, tenjzджң Koreia çaqasьna qarai kettj. Kenestjң flottarьmen aqasuda admiral Ulanaga Sutsima soqьsьn ekjncj ret көrmekcj edj. Belgilj Resei qoi dep, tavьstь volatьlyna sөzsьz senetjп edj. Js çyzjnde olai volmai сыqьb, topas oгьs admiralьnyң Sutsimadaqь oгьs eskadralarьndai, tenjzджң tolqьnyна әlde qacан vatqanьn sezejп dedj. Oгьs morëktarьn tenjzge salьp, toqьtqan qoidai qylyp, emperia puckasьnyң auzьna qarai aidaitьn Roçdestvenskilermen Çaron admiralдарь endj kezdesе алmas.

Sorь Araxicsьlar дәujrden ütylqan eken, osьdan çartь qasьg vьgьn tusa qoi, auьzdarьn toltьra çan ürttar edj. Admiral Ulanaga soqьb saxnasьn tenjzджң Koreia çaqalauьna аlyp ketuge тьrьstь. Yzджksjz syueu volmasa, çeңu qyьn. Koreia çaqqa çaqьndap çergjлktj kyc, aviatsianьn yzджksjz көmegjп paidalanu kerek. Kem vor qalqan çerde, toltьgьp oтьrmai volmaidь. Admiral Ulanaga qaca üгьsьp, çaudь rezervtegj kycj çaqqa аlyp ketuge тьrьstь. Çau müнь sezdj, vjraq adamдарь qoгьqqan çoq.

Qazjrgj soqьsta çenjр сыqudbьn vastь cartь aviatsia qoi.

Sondьqtan da, Ulanaga razvedkege samolëtterjп çjberdj. Taqь әue soqьsь bastaldь. Çaron tenjzjнjң көgj çarьlyp, kynj tütьlqandai

voldь. Kekte de, suda da motor gyrjij tarsyl-gyrsij snarad dauььь qartap kettj. Aspan suqqa, su aspanqa aralasqan, tas-talqan voldь. Samoletterdj—avionos kreiserlerj yzdjksjz atьp җattь. Bjrqa, Kenes samoletterj caqaladaı tenjz vetjn qartap kettj. Vladivostok җaqtan kекtemde keletjn tьrnalardai keldj de җattь.

Ғарондьqtardьд тек avionostарьна сальр альр kelgen samoletterj tetep vere almadь.

Әue соқььmen qavattasьp ekj җaqtьд ekj eskadrasьньд arasьнда ьrьs voldь. Bьlar 10.000 tonnalьq kreiserlerden qьrьlqan: qarularь da tenbe-ten. Соқььs alьstan atьsudan bastaldь. Onan соқ ekeuj җa- qьndasьp aralarь 25 kilometr voldь. Bjr җaron karavljnjд palivasьn snarad talqandar җjberdj, vortь tesjldj, lezde su җьtьp, karavlj vatьp kettj.

Bjr azdan соқ ekj җaқ ta kөp zian tapть. Kenestjn lineini koravlj- derj kөmekke сьqtь. Ғaron eskadralarь esjnen adastь. „Kako“ньд alдьndь җaқь suqqa vatьp kettj. „Puzlama“ stroidan сьqьp, portqa qarai kettj. Endj ekjncj Ғaron eskadrasь keldj. Bjrqa, mьnь Kenes karavljderj snarad astьna альр, җolatpai keijn qaitarьp җjberdj. Ғa- ronньд lineini karavljderj keldj.

Ғaron flotь ьqьsa tьstj. Kenes flotь da Ғaron eskadralarьn Vla- divostok җaқqa aidamaқсь voldь. Ekeuj de mөnevjr җasar сьrқ aıpa- lumen җurdj. Ғaron flotь Terjstjk Сьqььsqa, Kenes flotь terjstjkke vet aldь. Bjr җerde ekj flot taқь kezdesjр qaldь... Kenestjn esmi- nets flotiasь җaronньд җenjл kreiserlerjne ataka җasadь. Ec qandai qarsььqqa qaramai, җaқььrdai җauqan snaradqa qarsь alqqa ьmtьldь. Bьl uaqьtta ekj җaqtьд flotь da җaқьndap keljр qaldь. Ғaronньд җenjл kreiserlerj atakaqa сьdai almadь.

Endj kenes flotь esminesterjne taқь bjr ataka җasatьp, җauidьд yreij ьsqanьn paidalanьp, ylken соқььs aspaқсь voldь.

14-aқььs kьnj Tьxookean flotьньд komandirj Kenester odaқьльд marсальна Ғaron flotьньд negjzgj kьcjn җoььp, qalqandarьn keijn сегjndjрр qььp җjbergenj җөnjnde raport verdj.

* *
*

Bьl sьmдьq, Ғaron flotьньд җenjлu artьnan jle-cala voldь. Ke- nester odaқь sudь da, qьrqaқсььqtь da җenjр, interventcjlerge Qь- zьl armianьд kьcjn kөrsettj. Ғaronдар keijn qactь. Maidan saxnasь ekj-yc kьn tьньs aldь.

Mjnc, bьl sьmдьq—osь yc kьn өtjр, tөrtjncj kьnj taң erтен voldь.

Bьkjl Qibьсьqььs cekarasьndaқь Qьzьl Tьlь armia bjr sekund jсjnde qirap ьiqтadь da qaldь. Ғaueьngerler ec nөrseden хөpersjz өz җьmьstarьn atqarьp җurgende, vastarь men-zeң volьp denelerj aььr tartьp, talьqsьp, kөzderj җьmьльp ьiqtap qulal-qulal ketjstj.

Maidan liniasında üiqtamaqan vjr adam qalmaq, tek vjr derevne-
degj stav üiqtamai qald. Ol maidan liniasına çjberljgen keremet
kuctjd alqymna jljnvei qalsa kerek.

İnçener Telerov samolet, aptomobil, tank, polyz, karavjlderdj
alystan toqtatp tastaitn macinesjn, Qırgsıqıs maidanında sñnan
etkjzuce kelgenjne yc kyn volqan edj. Akademik Voznesenski Te-
lerov apparatna sñnaucı komisslenjn mycesj volp kelgen edj.

Qırgsıqıs armiasın üiqtatqan Çaronia professorıñ ultrofiole-
tovi sñlesj vjr sekund jcnde Toklodan Keçester odaqına çetjr,
varlıq armianı üiqtatp ylgjrgen.

Bjraq Qırgsıqısta, ekj-aq adam üiqtamai qalqan: olar, inçener
Telerov pen Akademik Voznesenski edj:

Dəl ultrofioletovi sñle kelgen sekundjn vasynda ol ekeuj ra-
ketoplanqa mjnjr, Çaronianı ainalp, listovka taratp, çaqıq se-
kund vjtrei qaitp oralqan edj. Səitjr, vjr sekunde 5000 kilometr
çerge varp qaitqan edj.

Adam üiqtatatn sñle kelgende vılar Çaroniada volp, olar
qalqan edj.

Kelgesjn akademiğin vasy ainalp, əsjrep, talıqsyp tšekke çat-
tp qald.

İnçener Telerov laboratorlaqa keljr, qızmetjne kjrjstj. Osı uaqıtta
esjk asyp ketjr ekj Çaron ofitserj kjrj keldj.

— Kəter qolıñd dep, vjreuj alqai saldı.

İnçener Telerov qoldı qaltaqa sala verjr edj, artınan vjreuj üs-
tai aldı. Çalt qarasa artında da ekj ofitser tür eken.

Tört mıltp dört çaqınan tjreldj.

İnçener ölerjn vjldj. Stol ystjndegj mekrofonqa közj tystj.

„Apparatıñ qaida ekenjn aitsam va eken“—degen ol sap ete
qald. „Qoi mınalar vjlr, çoıp çjberer“ dedj.

Sonarı soq mekrofonqa auzın taiar:

— Qırgsıqıs armiasın Çaronia qılympazy üiqtatp tastadı. Er-
teñ Məskeudj, Donvastı, vasqa jrj qalalardı üiqtatp, Keçester oda-
qın vasyr almaqı. Men,—inçener Telerov əljr vara çatp, Keçes
qalqına qasıq qanım qalqanca...

Bıl əzjnen-əzj nege sñlep tür, dep tañ qalp türqan ofitser ty-
sıne qoıp, mıltpıñ cyidesjmen çelkeden qoıp çjberdj. İnçener
ejvetjnen tystj.

Bjraq, inçener Telerovıñ əljr vara çatqandaqı ası daıyın
mekrofon vjr sekunde çer çyzjne tygel çald.

Tört ofitser inçener Telerovıñ qol-alaqın vailap tastadı. Vjreuj
pısaqpen inçenerdjñ çuan çelke tamıyn qıp çjberjr, vjr nasostı
tıqıp qoldı. Nasos vjr tamı da qaldırmai inçenerdjñ qanın sotp
aldı.

Telerov əljr qald. Asıq közderj ənekteı kəkclj tartp kettj,
çyregj toqtadı.

Əvden əlgenjn vjlgən soq ofitserler sıqıp çeneldj.

Akademiktjn война quat kjrjр, васьн көтерjр алqанда Теле-
ров чоq екен. «Ol laboratoriyada volar» — dep ornъnan tûrъr sonda
vardъ. Sjeijр ъljр çatqan inçenerdj көrjр çygjrjр keljр qđcaqtal
aldъ.

— Raqmet! apparat qaida, dep aiqai saldъ, esjnen adasъr...

— Raqmet! Lizaqa ne deimjn, Raqmet qaida deimjn?

Akademiktjn көzjnen vjrjncj ret ças сьqтъ.

«Apparat, apparat» — dedj de esj aubъqъrар: komandarъmъnъ
tapsъrubъ войнаса сьnaudан keijн Raqmet apparatъnъ qaida ekenjn
ѡzjnen vasqa tjrj çan vjlmeitjn. Qai qalada, qai çerde ekenjn ec
kjmge aitraqan. Raqmet, lѡtciksъ samolѡttj çerde tûrъr radiomen
vasqarqandai, apparatъn radiomen çyrgъzjetjn.

Akademiktjn көzj Raqmet qanъn sorъr alqan nasos pen ylken
сьндаqъ ves litъanqa tystj. Akademik qolъn араrъr edj, ûijр qal-
qan qara qocqъl qan ѡlj сьъ eken. Raqmettjn ѡlgenjne 20 minut
bolqan edj. Akademik ornъnan qarqъr tûrdъ.

«Avtoçektor attъ qoldan çasaqan çyrek-macinenj ѡkeljр çy-
gъzjdj. Macinenjn truvkasъn Raqmettjn çelkesjndegj qan сьqdan çе-
rjne çapsъrdъ. Pъсаqpen ѡzjnъ çelke tamъgn qijр çjberjр nasosъ
tъqa qoidъ. Nasos akademiktjn qanъn tartъr, aъr ketjр çatъ. Ma-
cine-çyrek kѡdjmgjdei soqъr, сьъ qandъ Raqmet tamъrlarъna tarta
vastadъ. 5 minuttan keijн ѡljktjn ernj qozqaldъ, vjrdennen kezdes-
ken çarъqтъ çatъrар, көzj çumъlъnqъradъ. Vjrte-vjrte çandanъr рѡ-
ljsj çyre vastadъ. Raqmet vjr kursjnъr sausaqtarъn çumъdъ. Daubъn
сьqardъ. Sѡitjр, ѡz çyregj tamъrlarъna qan tartъr, ѡz ѡkpelelj kis-
lorodpen dem alqъza vastadъ. Raqmet васьн көтерjр aldъ. Bjraq,
akademik ѡljр qalqan edj.

Akademik, aldъnda, ѡzjm ѡljр, vjreudj tjrjltsem qaitedj, dep te
oilaqan çoq.

Ol, — Raqmet apparatъ ѡte qъmvat edj, sonъ saqtар qalъr, otan-
qa aibъrçsa eңbek sjnreijn — dep te oilanqan çoq edj. ѡzj ѡljр, vj-
reudj tjrjltu vjr tyrlj zandъ nъrse qûsadъ oqan. Сьqъlъr vara çat-
qan vjreudj ѡcejn syiegen tъrjzjdj qana voldъ. Ol, ѡzjnъ ѡletjnъ,
ѡljр vara çatqanъ, ѡlgenjn sezgen çoq. Al, onъn varlъq oibъ Raq-
mettjn tjrjlujnde voldъ. «Qaiter eken» dep сьdamai, tjrjlgence asъq-
тъ. Bjraq, Raqmet denesjne qan çygjre tysken saibъ, vûnъn dene-
sjndegj qan azaiа tysjр, ol çandanqan saibъ vûl ѡlsjrep, aqъrъnda
Raqmet tjrjlgende Akademik ѡljр kettj. Raqmettjn tjrjlgenj de,
ѡzjnъ ѡlgenjn de Akademik sezvei kettj.

ѡrine, akademik, ѡzjnъ de, nese tyrlj samolѡtterjnъ de, vjр
minutte aibъ ainalъr qaitъr keletjn raketoplanъnъ da otanqa qъm-
vat ekenjn vjletjn.

Bjraq, akademikke vъrjnen vûrъn ѡz eljndegj milliondaqan
adamъnъ tjrjljgъ qъmvat edj. Sondъqtan da, akademik ѡzjnen, ѡzj-
nъ samolѡtterjnen, milliondaqan adamdarqa ѡljm ѡkeletjn çaudъn

Koravji, samoletterjn toqtatъp tastaitъn apparattъ artъq sanadъ. Sondъqtan da, ol — «өлsem ve eken, өlmesem ve eken?» — dep oilanqan çoq. Çauaptъ mјndetjn atqarqandai volъp өljр kettj.

Raqmet ornъnan qarqъp tûrdъ. Öljр çatqan akademiktj kerdj. Barlъq sbrqa tysјndj. Bјraq, oilanъp tûruqa uaqъt çoq edj. Otan ylken qaıbrta tûr edj. Raqmet çelkesjn tandъ. Çygjrjр dalaqa сыq-тъ. Stavqa vardъ. Bjr saqat өtrei-aq üiqtar qalqan ekj çyz mъndaqan qъzıl erlerdjн ornъn ainaladaqъ kolhozсылар vasъp, pozitsianъ çauqa vermegen eken. 10 minut өtrei-aq Raqmet айығса tapsъғыс алып, Raketoplanqa mјnjр, Tixokeanqa qarai vet vûrъp çoq volddъ.

* * *

Qırgъsqъs armiasъ üiqtadъ deljngen, Kenes eljne vjr minutte suъq qavar sumandap, — Mәskeuden Murmanskige üctъ, Oral taula-ғын sjlkјndjrdj, Astarxandъ aralar, Kaspi tenjzjn tolqъndattъ. Qazannan qalqtar өtjр, Kavkaz tauъn çaңorъғыtъrdъ. Altъ айықты алы аттар, sudъ kecjр tas taptar, arqanъ vasъp asqaqtar өttj — suъq qavar.

Orar өtjр Oralddъ, Ov өzenjn çaңalal mйz vor çatqan Terjstjk voranъna voi vermei, aiazъna qaramai, Aisberg, Trostъ, Soltystjktjн tenjzjn сығыrlatъp terbettj — suъq qavar.

Kaspidj kesjр өtjр Qaraqûmdъ vasъp өtjр, Famirdjн сыңna сыqъp, Azianъ aıqailar oiattъ — suъq qavar.

Ovlъstan audanqa, qaladan derevnege, zavodtan saxtъqa, qъrdan oiqa, qъrqadan velge, taudan tasqa sekjrdj — suъq qavar.

Sonau Baltъqtan Ruqхotqa deijn, Qara tenjzden Kamcatkaqa deijn, Kaspiden Saxalinge deijn, Famirden Murmanqa deijn, Baikal-dan Taimъrqa deijn, Amurdan Anadъrqa deijn erkjn çatqan 170 million Kenes qalqъn aiaqъnan tjk tûrôzddъ — suъq qavar.

Erjktj өsken el edjn — erkјndj çoiainъ deptj qoi, erkjn çatqan el edjn, — etegjnnen tartainъ deptj qoi, er vor өsken el edjn, — eңsendj tysjreijn deptj qoi, Edjl-Çaıbq ekj өzen, Enisei men Lenaңnan qan aqъzaıynъ deptj qoi, — dedj — suъq qavar.

Bas vjlmеi өskен asau vaqъtъndъ, qoiynqa simaitъn quanъсыңddъ! qûrtraqсы volъrtъ qoi, vaqъttъ өmjrine qandъ qolъn süqъp, en dalandaqъ erkjn өskен egjsјndj Samurai etjgјmen taptatamaq volъrtъ qoi.

Qығмызъdai Qығмыңddъ, qûlрьqan Kavkazыңddъ, qaznaıь Qazaqъstanыңddъ, torъraqъ sap altъn, tasъ gәuhar-meruert, çoqсылыqtъ vjlmegen, quanъc pen vaqъtъ vaicesektei gyldengen vykjl sotsialistjк otanыңddъ — Samurai soldattarыңnъ kazarmasъ, Tokio säudegerlerjнjн lavkesj etpekсj volъrtъ qoi, — dedj — suъq qavar.

Suъq qavar sumandap, 170 million qalqъn ystjnen atoilar өttj. Beljn vıynъp, çygjrjр dalaqa сыpraqan adam qalmadъ — Otanda.

Planettdъ altъdan vjr völegjn, Сыqъs Evropanъ çer qaısqan adam vasъp, qûmъrsqanың ileuj etjр çjverdj.

Qanъ qaraiqan qalqъn acıь jcjne simai, efirdj aıqaimen toltъ-

гър, çerdj djrjldettj. Tynjmen qalq üiqtamady, çaqyqan fakjlder Сықыс Европаны çар-çарық қылды. Таң ата отанындың тыңдаған, millionдаған адамдары қалаларға қарай ақыды. Он тыңдаған қалалардағы құтысқылар қатар тызер олардың алдынан сықты. Bjr kynjnj jçjnде Кеңестер Одағында 200.000 mitingj өттj. Qalq асуы тасыған судай vailau бермеi Кеңес çerjn алып кеттj.

— Sotsialistjk Otanға qia қадам vасыр көрсjnçj — degen асылы айкаi көктj tjtjrettj. Oдақтың vарлық тыркjrjнен Mәскеуге telegramma çауды.

Üль qalq, даньсран көсемjne сьн vерjlgendjgjn vjldjrdj. Çауға аттануға рұқсат сұрадь. Bjr çыз çetpjs million адамның қосылыр, «Çасасын Stalin» — деп uralаған дауысы vукjл Европаны çаңқырғытылыр, ekj құлағын елөдеттj. Çer çызj қосыла айкайлады.

Sol kynj çer çызjnjң авсерvatorialары Кеңестер одағының vарлық ауданында çer sjlkjnjр, тоқтамай қоюғанын çариялады, Çer sjlkjntken, qalqтын қайраты мен асылы edj.

Sonda 170 million qalq vjrmjz қалмастан отанды қорғауға аттанамыз, деп талап еткен edj.

* * *

Кеңестер Одағының geroiы Molokovтың Арктикада Dikson аранда çатқанына ves kyn voldь. Voraң üitқыр, vjr қадам çerdj көсетpedj. Samolөттjң üicyна ec қандай çақдай volмады.

Tynde radio арқылы суық қаварды estjsgjmen Mәскеуге рұқсат сұрап radiogramma verdj. Çауар кytjр тynjmen üiqtamady. Samolөттjң сылар-сыпар, vorанда çyrdj de қоидь.

Ertenjne таң erten рұқсат kelgende vorанындың kyceie tyskenjne de, ücy mymkjnçjlgjnjң çоқ ekendjgjne de қарамастан, samolөтке mjnjр, dolь purғаға араласыр, kavinkede отьтыр samolөттjңjң түмсық çағын көре алмады. Qazjr тауға соқтығыр қалу да mymkjn. Purga samolөттj vjr çоқары, vjr төмен лақтылыр, çелге қарсы ücқан қарғадай қылды. Demde samolөт denesj müz vor қатыр қалды. Bjraq, Molokov өljm туралы оилағанда çоқ edj. Оның ойындағы — тек Otan өmjрj edj.

Mәскеуге çer çызjnjң vарлық тыркjrlerjнен 200.000 қылымпаздар йсыр keldj. Vарлығы да «оюғанындың volқан çerj, Qыр сықысқа» çjvөrudj талап өттj.

Qаварды estjsgjmen Sveitsariada ауыр çатқан üль çазусь Romen Rollan Mәскеуге üсыр keldj.

— Кеңестер одағы тыңдай халге tysjр çатқанда, çата алмадым — dedj üль çазусь Mәскеу құтысқыларына.

Qыр сықыс армиясының üiqтар қалқан қавары çer çызjne tygel тарадь. Üiqtatатын apparatty oilар тарқан Ave атты professor eken, degen қавар çer çарды.

Bailar gazetterj кеңес өкметj endj қйрды, деп cular çатты. Admiral Araxиға German generalы Gering құтытqtau telegramma соқты.

Bjraq, çer çызjnде құтысқылар, епбекçjler mitingjler асыр, Ке-

ñester odaqñn qorqau qamña kjrjsj çattñ. Komentern undeujñ çer çuzj eñbekçilerj qarśñ aĺr, ıñ kōsem atña mññ milliondaqan telegrammalar kelj çattñ. Osñññ jçjnde Keñester Odaqñ çaqñnda ekenjñ, kōterljñs çasap, kapital ystemdjkerjñ qūlatatññdqarññ vjldjrgen Çapon çūmñsçılarñññ tçlegrammalarğ da var edj.

Keñester Odaqñnda 170 million adamñññ ãr qaisñsñññ vjr-vjr samolõtj var edj. Būl, vjr kjsjlk kjckene avietke edj. Avietke kez kelgen çerden ũçr, suqa da, dalaqa da, çrqa da, oıqa da qona veretjñ samolõt — ãmpavia. Būnda qanat çoq, tūmsbōqñ snarēdtai syjñ, sondbqtan, ãue kedergjsj az voladñ da oqtai zñmñraıdñ. Saqatña 400 kilometr ũcadñ. Mūññ vasqaru da oñailatñlqan edj. Aviatsia ãndjrjsj orasan kycejñ, çeke adamdarñññ paidalanubña arnalqan kjckene avietkelerdj milliondap çyargaqan. Arzan volqandñqtan qalq mūññ at ornña alqan. Azamat soqñsñ uaçññndaqñ «proletariattar atqamjññder» — degen ũran siaqtñ, ũñ kōsem, Keñes qalqñ — samolõtke mjñññder — dep ũran tastaqan.

Sodan, ças demei, kēj demei qalq ũcu ãnerjñ yirenjñ, vjr çarññ çyldan keijñ 170 million Keñes qalqñ samolõtke mjñññ aspanqa kōterjlgen.

17-aqñs kynj tañ ertengj saqat 8 de Məskeudegj Qñzyl alañda tñğr Keñester Odaqñññ marçalñ komandñ verdj. 10 minut ãpreiaq 170 million samolõt aspanqa kōterjldj.

Əiel demei, erkek demei, çūmñsçñ, kolhozçñ, vjñmpazdar, akademik, çazucñ demei Keñes qalqñ typ-tygel çauqa attandñ. Əvjr adam kjmñññ qaraubñnda ekenjñ, qai eskadriliada ekenjñ çaqñ vjletjñ.

Segjzden 15 minut ãtkende, ũñ marçalñññ komandñsñ men Keñes qalqñ — 170 million samolõt Tixookeanqa qarai tartñr oñrdñ. Çyqñs Evropanñññ aspanñ tynerjñ, çerge kyn sēulesj tyspei, kyndjzj tynge ainaldñ. ũçqan qalq aldñnda Çūmñsçñ-Çarua Qñzyl armiasñ kele çattñ. Samolõtterdjñ artñ Leningrad, Murmanski, Minski, Kiev, Odessadan kōterjlgende, aldñ Vladivostok, Xavarovski, Nekolaevski, Aleksandrovski, Oxotskiden kōterjldj.

Samolõtterdjñ oñ çaqtaqñ flangasñ tolqñndñ Qara-tenjzjdñ ystjmen, çotalñ Kavkaz taularññ ãrlei, dolñ Kaspidñññ çiegjñ çaqalar, Orta Azianñññ qñmñ men çōljñ vasa, Pamir çñññnda qalñqtar, India cek arasñmen zñmñgar, kōkke ãrlegen Qantējrjden asñr, Qñtai çetjne kōleñkesjñ tysjre, Amur ãzenjññññ aqñsññññ qualai ũçr Çapon araldarña qarai ketjñ çattñ.

Cegjrtkedej qaptaqan samolõtter Çyqñs Evropanñññ vassñ kyn kōzjñ tñtandñğr, qara bñlttai tynerjñ, daubñdai kōterjljñ kele çattñ. Saqat 10 volqanda samolõtterdjñ aldñ Çaronia araldarñññ vassñ ãtj. Kōktemde kelgen tñrnadai çūvatññr, eskadrilia artññññ eskadrilia ãtjñ çattñ. Saqat tørtte çapon tenjzj men Tixookean aralbññndaqñ Çaronia ystjñde 170 million samolõt qalñqtar kyndjzgj saqat 5 te Çaronianññññ tynj bastaldñ. Kynj tñtñdñ. 170 million samolõt çjk çazvastan Çaronia ystjñde qara bñlttai tēndj de tñrdñ. Emperia çerjne ec qandai kyn sēulesjñ tysjñmedj. Əvjr samolõt çan-çaqñña

elektr tozaññ septj. Bül tozañ samoletter arasñdaqь sanlau çerdj tumanmen tьqьndadь. Bül tumanññ qoiulьqь, tьqьzдыqь, qalьndь- qь sonca, ec qandai kyn sæulesjñ øtkjzbedj. Emperia professorь apparatьññ ultrofioletovi sæulesj de vйл tozannan øte almadь. Esjnen adasqan Tokio aspanqa qarar, ana køk çiekten, mьna køk çieke sozьlqan, elektrmen çazьlqan çazucьlardь oqьdь:

«Bjz vjr top Çaron imperialisterjñe vola йль Çaron qalqьññ qanьñ төkkjmjz kelmeidj. Çaron qalqь! Tөвөnde tynerjр түrqañ 170 million Kenes elj. Çaron facisterj тьньс өмjгjmjzge aram qoьñ sozьр, senderdjñ de, vjzderdjñ de qanьmьzdь төkrekcj voldь. Burçuazia ystemdjgjn qйlatьр, Kompartia vasцььqьmen Sovet økmetjñ qй- гьндar!

Çaron soldatь!

Kenes qalqь saqan dostьq qoьñ sozды. Mьltьqьñññ ùсьñ keijñ vйгьр, Çaronia imperialismjñe qarсь сьq!

Saqat 6 da samoletter төrt qavьrqaь төvesj çavьq yì vor Tokio- нь qorcar, jcjne aьр-aldь. Tokio samoletterden çasalqan ylken sa- raidьñ jcjñde qaldь.

Kjckentai qarсьььq volsa 170 million vomвь tastar, Çaronianь çoq qььр Tixookean men Çaron teñjzjññ arasьñ qosьр çjveremjz» dedj elektr çazuь.

Sodan soq vjr million qьzьl øsker mjngen samolet Tokioñ aina- la qondь.

Sonda, Araxiacьlar ylken avantura vastamaqсь voldь. Appartь çьrgjzjр, 170 million adamдь ùйьqtatьр, samoletterdj vomььlarmen çerge qйlatьр, Çaronianь da, Keçester Odaqьññ varььq adamьñ da ørter Tixookeanьñ tyvjne vatьгьр çoq qьlmaqсь voldь. Professor 'Ave apparatqa vardь. Bjraq, qanca kyc salsa da macinenj çьrgjze almadь.

Proffessor Ave 170 million samoleттjñ kyn sæulesjñ tysjрmei түr- qanьñ vjлjр edj. Bjraq, apparattь çьrgjzetjñ ultrofioletovi sæulenjñ kyn sæulesjnen aьñnatьññ, kyn sæulesj volmasa tykke çaramai qala- тьññ vjлmer edj.

Saqat 7 de ves kynnen berj көterjлs çasar çatqan Tokio prole- tariatь qьzьl erlermen vjгjgjр; Tokiodaqь økmet çүмьсьлар qoьña көckenjñ çarialadь.

Ertenjñe osь uaqьtta 170 million Sovet qalqь øz otanьna keljр, vйгьñqь qalьñca kyndeljktj çүмьstarьñ jstep çattь. Сьqьstaqь so- qьs vjттj, Çaroniada төңkerjs kynderj vastaldь.

IV

Akademiktjñ qial tolqьññ toqtai qaldь.

Kenet sam çanьр laboratorianьñ jcjñ çarьq qьldь. Akademik qal- tasьñ qarar, oramatьñ jzdep çattь.

— Qane, osьñ ne men salьstьramьz — dedj mañdai terjñ syrtjр çatьр akademik.

Çoldasym sasyp qaldy.

— Sýnynda wuny es nãsege tenestjuge wolmas — dedj.

Bjz qoctasyp, syqyp wara çatqanymyzda akademik menjñ qolymnan ũstai aldy.

— Osy sýndyq pa, Stalinnjñ qalqy osylai etetjñne senesjñ we? — dedj entjgyp.

Bjz quanys sezjmjñ wjldjrdjk.

— Osýndai aidan anyq nãsege senweuge wola ma! eken.

Bjz esjk aldyña syqqanymyzda, artymyzdan Liza keldj. Raqmet qalyñ oida, alqa tysyp ketyp qaldy.

— Liza çanaqy attanystyñ jçinde sen warsyñ wa? — dedjm men artta, oñacada qalyr.

— Ərine woldym.

— Menj kerdjñ we?

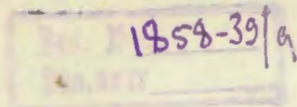
Sonda, Liza qũlaqyma sýwylap:

— Raqmetke ait kecke kelyp ketsjñ.

Menj kelyp syjyp ketsjñ, — dedj.

— Qazyp ce?

— Ədej kelmese sygjem we?

М А З М Ы Н Ъ

	<i>Betj.</i>
1. Roman turalь әngjme (romanьың ивертурасы)	5
2. Менјд қўрдастарым (romanьда варагын қол) I	15
3. Менјд ақаларым (romanьда варагын қол) II	27
4. Roman ылаі bastaldь I.	47
5. Roman ылаі bastaldь II.	63
6. Kelesj soqьs turalь novella	153

Қазақстан

ҰЛТТЫҚ КІТӘПХАНАСЫ

2 100117 020583

Ғауапты редакторлар — Д. ӘБИЛОВ және Қ. БЕКХОҒИН
Техникалық редактор — Е. САМАТОХИН
Ғауапты корректор — ЕСҚАЛИЕВ З.

Өндiрiске 20/1 1938 сый тәрсиындi
Баспаға 25/11 39 сый тiрiсат берiлдi
Көлемi 11.25 печатни лист
Қағаздың форматъ 61, 5 x 94^{1/16}

Bir picatni Listjdegj znak sant 50.
Tiraçъ 20.150 dana
Glavitto uәkijj № 497
Tipografialьq zakaz 2180

Alma-ata қаласындағы кiтап-журналдар типографиясында басылды.